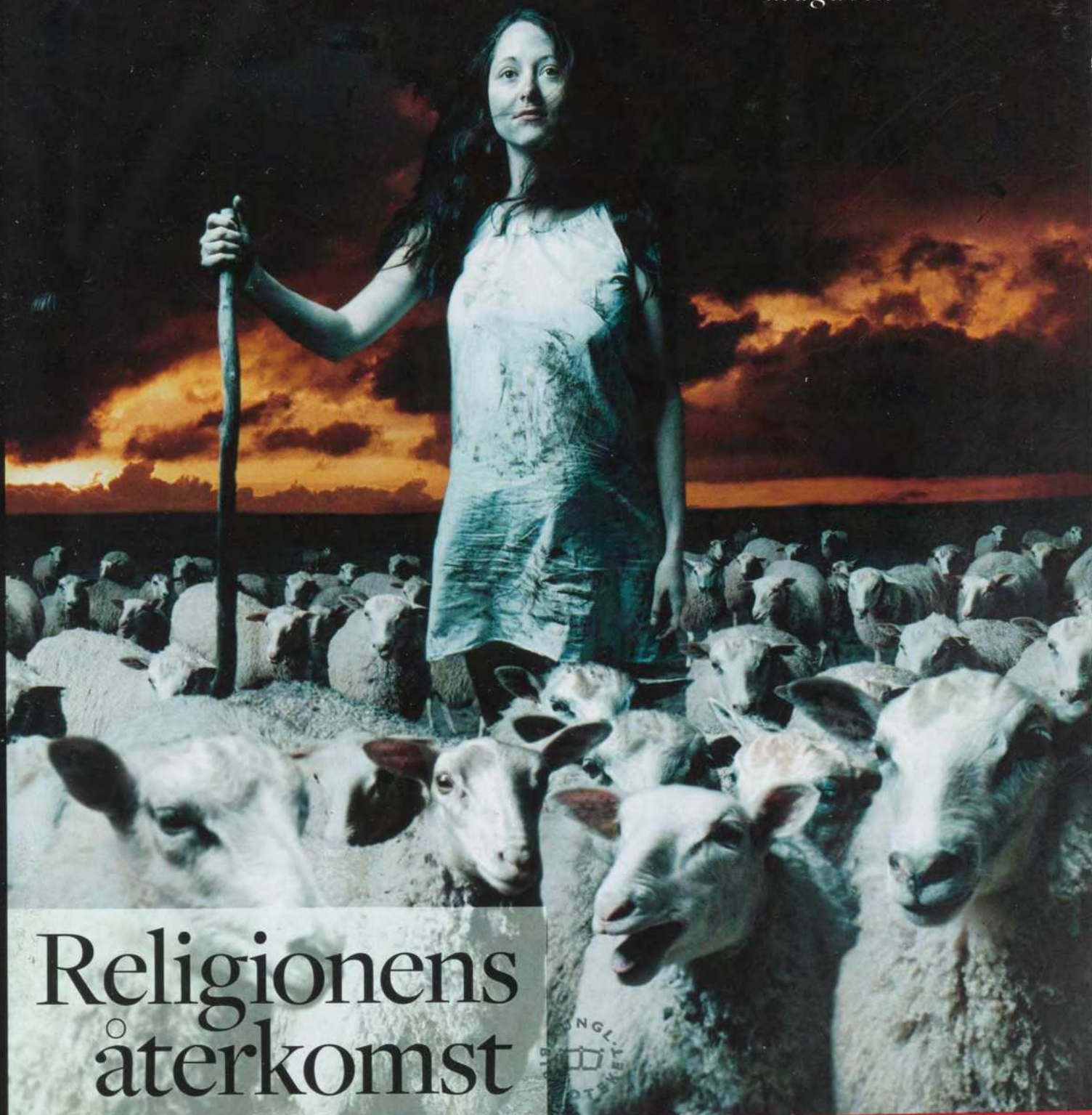

AXESS

magasin

Religionens återkomst

SAMHÄLLE

Per Hagman sörjer
tabacbarerna 8

TRADITION

Max Klingers
drömska bilder 42

TEMA

Roger Scruton om
vårt behov av Gud 26

ETT TYPISKT SKATTEPARADIS.

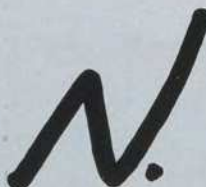
Ett skatteparadis behöver inte vara långt bort och det behöver inte vara krångligt att komma dit. Med Nordnet Kapitalförsäkring är skatteparadiset så nära som tangentbordet på din dator.

Här kan du spara i aktier och fonder på internet och eftersom du gör det mesta av jobbet själv tar vi inte ut några fasta avgifter. Det allra bästa är förstås att du

slipper reavinstskatt och deklaration. I stället betalar du en låg avkastningsskatt som dras den 1 januari varje år. Så om du är smart tecknar du din kapitalförsäkring nu, då dröjer det nästan ett år innan någon skatt dras!

Dessutom får du boken Spara smartare. Välkommen till Nordnets skatteparadis.

WWW.SKATTEPARADISET.SE

NORDNET

AKTIER, FONDER OCH PENSIONER

67
2628

"Nämen va
roligt!"

Balzac

"Inte en dag
för tidigt."

Boccaccio

"Bra jobbat!"

Cervantes

Äntligen!

En bokhandel på *svenska* med läsvärda böcker på originalspråk*. Utvalda av välkända skribenter, som alla skriver en kortfattad personlig text på svenska om böckerna. Du får tips om lättlästa titlar. Vår bokklubb ger dig nyheter och rabatt. Välkommen till www.dixikon.se.

* Italienska, franska, spanska, tyska, danska, finlandsvenska och norska.

DIXIKON

Utvald litteratur på originalspråk

*När förkastandet av traditioner blivit norm både på universitet
och i kulturlivet väljer många människor att vända sig till
religionen för att bibehålla kontakten med historien.*

Guds oväntade comeback

Kultur ska vara nihilistisk, kultur ska vara ny och den ska vara nyttoinriktad. Det är det credo som ljuder allt starkare genom den svenska offentligheten. När statens kulturråd firade in det nya året genom att välja in en av IT-yrans yraste företrädare, Johan Staël von Holstein, i styrelsen, så tycktes den slutliga förbrödringen mellan nyliberaler och kultursidesvänster vara ett faktum. "Generellt sett är min inställning att unga, moderna kulturuttryck är viktigare än äldre kulturformer", hävdade Staël von Holstein strax efter invallet i en intervju i *Dagens Industri*. Det intressanta är att dessa ord lika gärna skulle kunna vara hämtade från vilken karriärsugen ung kulturskribent som helst idag.

Jagerinrar mig en litteraturdebatt på bokmässan i Göteborg i höstas. Ensam fick jag där företrädaren i sammanhanget uppenbarligen aparta åsikten att nutida kulturformer inte nödvändigtvis är bättre än äldre tiders samt att det mycket väl kan vara fruktbart att återanvända flerhundraåriga tekniker och motiv i nutidskonst. Mot detta invände några av våra mest namnkunniga poeter och litteraturkritiker förnumstigt att det inte är genom att knyta an till och bygga vidare på traditionen som kultur utvecklas utan tvärtom genom att man till varje pris bryter med det förflutna och gör uppror mot konventioner.

ATT INOM HUMANIORA TALA OM vikten av att upprätthålla en gemensam kanon av verk av det slag som Matthew Arnold en gång beskrev som "det bästa som tänkts och sagts", anses idag hopplöst antedaterat såväl på universitet som på kultursidor – och nu uppenbarligen även bland de beslutsfattare som den borgerliga regeringen omger sig med.

Med en sådan monumental uppslutning kring tanken om att "moderna kulturuttryck är viktigare än äldre kulturformer" kan det naturligtvis te sig deprimerande för alla oss som hyser en mindre dogmatisk syn på vilka stadier i världshistorien som varit mest intellektuellt fruktbara och som gärna vill kämpa för att bevara de kunskaper som genom historiens gång ackumulerats och vidareutvecklats inom bildkonst, arkitektur, musik och skönlitteratur.

Men som framgår av den nyutkomna stridsskriften *Culture Counts* av Roger Scruton, som för övrigt medverkar med en essä i detta nummer av Axess, finns det lyckligtvis även tecken som pekar i motsatt riktning. Många människor känner ett behov av kontakt med sina

ILLUSTRATION: HELENA DAVIDSSON NEPPELBERG

historiska rötter och av att se sig själva som delar i ett historiskt kontinuum. Allt fler inser att det finns ett värde i att samhället bevarar företeelser och färdigheter som utvecklats genom mångtusenåriga *trial and error*-processer. Det paradoxala under det sena 1900-talet har varit att dessa tendenser och tekniska färdigheter i allt mindre utsträckning kanaliseras via de institutioner som byggts upp för just dessa syften: universiteten, biblioteken, grundskolorna, museerna, konst- och arkitektutbildningarna etcetera.

Detta hindrar inte att nya källådor öppnas. En sådan är, menar Scruton, det förnyade intresset för religion. Via religionen blir det plötsligt legitimt att återropa historien som en grund för hur vi ska handla i nuet. Via religionen blir det legitimt att åtmins-

tone tillfälligt fly från den nihilism som predikas med lika stor emfas från marknadsliberaler som från akademiernas Foucault-epigoner. Och via religionen kan det återigen bli möjligt att närma sig äldre konstnärliga tekniker vilka traditionellt förbundits med religionsutövning. Bland seriösa kompositörer har till exempel Arvo Pärt och John Tavener närmast sig den sakrala tonaliteten på ett stundtals uttalat nutidsantagonistiskt sätt. Och inom populärkulturen är Narnia-filmerna (för att nu inte tala om industrin runt Harry Potter och *Sagan om ringen*) exempel på den hunger efter äldre tiders kultur med sakrala förtecken som hemsöker varje ny generation.

Det är i sammanhang som dessa man bör se det föreliggande numret av Axess, vilket tar fasta på religionens oväntade återkomst under det tidiga 2000-talet. Utgångspunkten har varit att reflektera över den religiösa erfarenhetens förhållande till den i västvärlden likaledes framträdande upplysningstraditionen. I vilken mån kortsluter religion och upplysning varandra och i vilken utsträckning låter de sig kombineras och kanske till och med befrukta varandra?

FRÅN OCH MED DETTA NUMMER AV Axess går vi upp i sidantal. Anledningen är att recensensavdelningen framdeles kommer att innehålla recensioner även av svenskspråkig facklitteratur, vilket i praktiken innebär att bilagan *Annex* slås ihop med Axess. Syftet är att på det sättet skapa förutsättningar för en mer aktualitetsorienterad recensionsverksamhet, som tydligare kan gripa in i dagsaktuella diskussioner inom humaniora och samhällsvetenskap.

Johan Lundberg
JOHAN LUNDBERG, CHEFREDAKTÖR

AXESS nr 1 februari 2008

SAMHÄLLE 6-15

AU REVOIR, GUBB-FRANKRIKE

8 Per Hagman funderar över om det nyligen införda rökförbudet på franska krogar är det slutgiltiga beviset för att en epok håller på att gå i graven.

CHÁVEZ – SNART VÄRLDSETTA I OFFENTLIGT SKUMRASK

12 Nathan Shachar diskuterar Chávez nederlag i Venezuelas folkomröstning om en ny författning.

FRIZON 16-23

SÅ KARTLADE FBI MAKARNA MYRDAL

16 Gunnar och Alva Myrdals kontakter med USA var långt ifrån problemfria. Slarvigt underrättelsearbete av FBI ledde till att de misstänktes vara nazist respektive kommunistagent.

ANTIK TRO – MODERNARE ÄN MAN KAN TRO

20 Även om de flesta av antikens bildade människor trodde på gudar, var tankefriheten stor i religiösa frågor och inbegrep även ateism.

DEBATT 24-25

DET KALLAS SOLIDARITET, ARNSTBERG!

24 Karl-Olov Arnstberg får svar på tal angående svensk invandringspolitik.

INTERVJU 38-41

»NYATEISM STÄRKER RELIGIÖS FANATISM«

38 Gordon Lynch, professor i religionssociologi, menar att debatterna i Richard Dawkins efterföljd är förenklade och riskerar att bli destruktiva.

TRADITION 42-47

MAX KLINGER – I FANTASINS SUGGESTIVA DOMÄNER

42 Den symbolistiske konstnären Max Klinger levde i en tid vars naturvetenskapliga rön fick honom att koda om bildkonventionerna.

FOTO: CORBIS/SCANPIX

TEMA 26-37 RELIGIONENS ÅTERKOMST

För några decennier sedan framstod frågan om tro och vetande som slutdiskuterad. Men en längtan efter allvar och efter ingångar till de stora livsfrågorna har gjort att religionerna fått förnyad aktualitet. Vi har bett Roger Scruton, Werner G Jeanrond och Richard Wolin att fundera över villkoren för tro i en upplyst tid.

KULTUR 48-56

NUTIDSKONST – EN ÄNDLIG RESURS

48 Samtidskonsten har länge ägnat sig åt att hämta näring ur sådant som vanligtvis inte betraktas som konst. Håkan Lindgren misstänker att tillgångarna snart kommer att sina.

PROVOCERANDE KLASSISKT

49 Att spela Schillers historiska drama *Wallenstein* utan referenser till nutiden upprör den tyska teaterpubliken, som förväntar sig fler förutsägbara "provokationer".

RECENSIONER 58-74

INGEN DIALOG UTAN KRITIK

58 En ny FN-resolution bannlyser kritik av islam. Men en öppen diskussion är nödvändig om en religion ska kunna reformeras, hävdar Lisbeth Lindeborg i sin recension av tre böcker i ämnet.

SKULDBÖRDAN BORDE SPRIDAS

73 Kolonialismen är orsaken till nästan allt ont i världen, anser Sven Lindqvist. David Andersson har läst hans nya bok som behandlar angelägna ämnen, dock ur ett alltför ensidigt perspektiv.

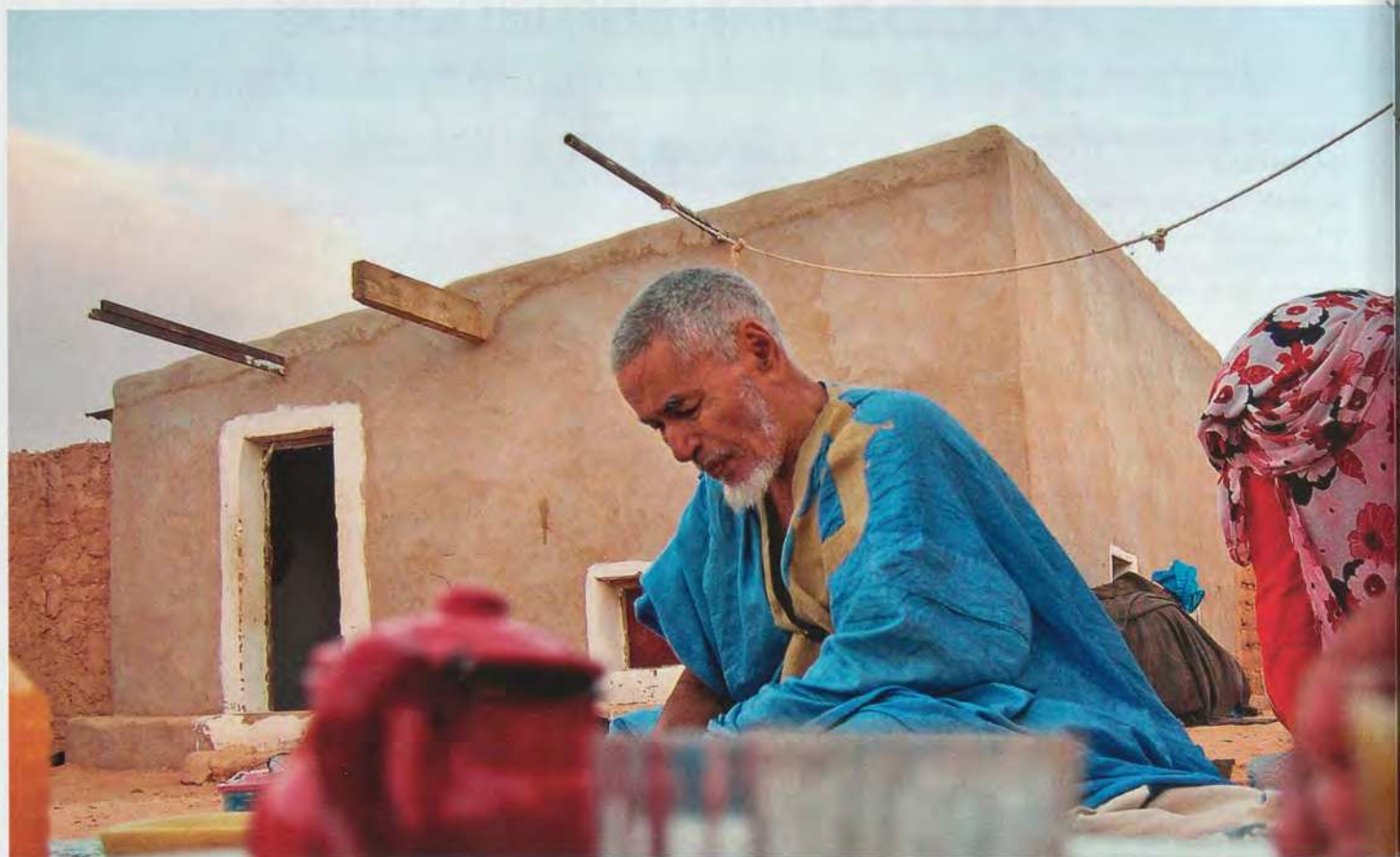
KONTAKT Axess är en tidskrift inom området humaniora/samhällsvetenskap och utges av Axess Publishing AB.

Chefredaktör: Johan Lundberg
Redaktörer: David Andersson, Therese Bohman, Erik Wallrup, Mats Wiklund
Redaktionsråd: Niklas Ekdal, Thomas Gür, Peter Luthersson, Nathan Shachar, Isabella Thomas
Redaktionsassistent: Anna Ridderstad

Grafisk form: John Bark
Redigering: Fredrik Sandberg
Korrektur: Hans Strömberg
Omlagsbild: Helena Blomqvist
Nästa nummer: Den 4 mars 2008.
Annonser: Ardeo 040-16 54 80
Material: Redaktionen tar inte ansvar för insänt obeställt material. Den som skickar material till Axess anses medge

elektronisk lagring och publicering.
Prenumerationsärenden:
 Helår 9 nummer: 450 kr. Studerande 200 kr. Kontakta Pressdata: tfn 08-799 63 31 E-post: axess@pressdata.se
Typsnitt: Freight (Display, Sans, Text & Micro).
ISSN: 1651-0941
Repro och tryck: Turbin/Color Print

VD: Kurt Almqvist
Ansvarig utgivare: Peter Elmlund
Ekonomiansvarig: Karin Alm
Postadress: Jakobsbergsgatan 2, 6 tr. 111 44 Stockholm
E-post: redaktionen@axess.se
Telefon: 08-788 50 50
Internet: www.axess.se

✶ "Alla unga västsaharier är beredda att ta till vapen", säger Mohamed Thali.

Tålmodet tryter i Västsahara

Röster hörs åter för att folket i Afrikas sista koloni, Västsahara, ska ta till vapen mot de marockanska ockupanterna.

VÄSTSAHARA. Hettan är påträngande i flyktinglägret Smara i södra Algeriet. Temperaturen närmar sig 50 grader i skuggan, trots att det börjar gå mot höst. Skelettunna getter tuggar frenetiskt på plastpåsar. Kvinnor skyddar sig mot solen genom att linda in sig i långa, färgglada tygstycken som blir till klänningar. De bär tjocka vantar och kopior av märkessolglasögon. De är bryska, skratrar mycket och flirtar.

De fyra flyktinglägren i Saharaöknen har blivit permanenta efter över 30 års marockansk ockupation av Västsahara. Front Polisario är självutnämnd företrädare för det västsahariska folket. Vart tredje år hålls en kongress, då strategier diskuteras för den nationella självständighetskampen.

– Västsaharas folk kan hålla ut i trettio år

till om det behövs. Vi ska frigöra vårt land genom demokratiskt motstånd och demonstrationer, säger generalsekreteraren på ministeriet för ockuperade zoner, Mohamed Salem, när vi träffas i Front Polisarios högkvarter.

SEDAN BÖRJAN AV 1990-TALET har Front Polisario förespråkade ett fredligt motstånd gentemot Marocko. Före detta nationernas fredsplaner har dock mynnat ut i intet. Förra årets förhandlingar mellan Front Polisario och Marocko bröt inte dödläget. Nu börjar det västsahariska folkets tålmod dock tryta och röster hörs åter om att ta till vapen.

Barn som ropar "hola" med stora leenden och ungdomar som sitter och tittar förströvt i någon affär, är alla födda i lägren.

Men de har ändå möjligheter att se vad livet på andra platser har att erbjuda. Varje år åker runt 8 000 barn på sommarvistelser i Europa.

– I Sahara finns inga simbassänger eller lekparkar, bara sand. Det är inte som i Frankrike, det är där livet finns, säger 15-åriga Sidhamed som tillbringat sommarlovet i Europa flera år i rad.

– Jag skulle vilja leva i mitt land Västsahara, men jag gillar helt enkelt inte Marocko, fortsätter han. Så är det bara. Den marockanska polisen ger oss massa problem, först när de lämnat oss i fred så återvänder jag till Västsahara.

MOHAMED MULAY AHMED arbetar frivilligt som spansklärare i Smaras skola "17 juni" som byggdes 1980 med österrikiska pengar. Som så många andra av öknens unga har han en universitetsutbildning från Kuba. Men i lägren finns knappast några "riktiga" jobb med lön.

I slutet av en disciplinerad spansklektion påminner Mohamed Mulay Ahmed sina elever om den nationella kampen för ett fritt Västsahara.

– Vi har alla ett ansvar att studera väl och visa solidaritet med vårt folk. Vi kämpar för frihet, självständighet och ett fritt Västsahara.

Har unga som varit på sommarvistelser i

FOTO: ANJA SAHLBERG

Radikala ateister en fara för humanismen

Förbundet Humanisterna anknyter gärna till upplysnings-traditionen. Men också detta arv måste granskas kritiskt. Vetenskapstron kan vara lika irrationell som annan tro.

NYATEISM En ateistisk löpeld sprider sig över landet under namn av sekularism. Sekularistervill göra världens mest sekulariserade samhälle, det svenska, än mer fritt från religiösa ritualer och symboler - än mer avkristnat, tömt på gudstro, om än gudomen kallas Jahve eller Allah. Nyväckta ateister kan framträda med en trosvisshet som utmärker uppenbarelsereligioner. De har skadat något som andra inte har. Varför annars jakten på vantrons institutioner, rädslan för vidskepelse i alla former?

Jag har mött dem i debatter med Christer Sturmark, ordförande i Humanisterna. Hans humanism är uttryckligen en ateism. Jag har inget problem med det; mina egna gudsupplevelser hör hemma i barndomens värld. Men för mig, en "bekännande" europé, står humanism inte främst för fritänkeri och blasfemi. Humanism går, efter andra världskriget, inte att skilja från humanitet: viljan att värna det som växer och tar sig ständigt skiftande, ibland överraskande uttryck, kampen mot det förakt för svaghet som Harald Ofstad ansåg vara nazismens väsen. Det har varit alldeles för mycket av bokbål och bildstormande i Europas historia för att man ska gå med på att rensa våra offentliga rum från allt som är icke-önskvärt.

VAD UTGÖR KÄRNAN i modern humanism-uppfattning? Först och främst: en massa lärdom - om vårt förflutna, historien, vårt tänkande, filosofin, vårt sätt att kommunicera, språken. Humanism - det är också det jag håller på med om dagarna, när jag läser, skriver, undervisar, när jag försöker tillgodogöra mig musik vid flygeln. Humanism är mitt yrke. Men också en hållning som har med medkänsla och omvårdnad att göra. Även läkaren har ett humanistiskt yrke. Humanism är fakultetsöverskridande. Man finner den i vardagsvärlden, i vetenskapen, konsten, litteraturen, i vår längtan och våra drömmar, med deras irrationalitet och oönskarhet.

För Sturmark är humanismen, som sekularism eller uttalad ateism, knuten till upplysningsarvet. Ett problematiskt arv! Vetenskapens förnuft har alltför ofta tagit miste, lånat sig till grymhet för att vi ska kunna ge det en intellektuell eller moralisk särställning. Det måste granskas som all annan idé- och teoriproduktion.

I replikväxling med mig (*Svenska Dagbladet* 8/10) påstod Sturmark att tyska vetenskapsmän som ställde sig i Hitlers tjänst gjorde det för att de var nazister. Fåtalet var det. Historiker, biologer, antropologer, jurister, medicinare hade på sina områden förberett nazistiskt tänkande långt före Hitlers ankomst. De gynnades av aspekter på folkutrotning och krigspolitik. De ville åt judiska kollegers tjänster.

VETENSKAPSTRO ÄR INTE mer rationell än annan tro. Den kan förtrycka i sin förblindelse. Sturmark & Co har engagerat sig för att den grundlagsskyddade religionsfriheten i vårt land bör bort. Den täcks, hävdar de, av bestämmelserna om yttrande- och tryckfrihet i regeringsformen. Det stämmer inte. Religionsfrihet är inte bara frihet att tycka och tro, det är också seder och bruk, levande traditioner. Skäktning är någonting som vi har förbjudit som djurplågeri, på trots av religiösa sedvänjor. Vill sekularisterna också förbjuda djurförsök som sker i den medicinska vetenskapens namn?

Allt är inte svart och vitt. Man måste i ett civiliserat samhälle hitta balanspunkter. Radikala snitt genom samhällskroppen förorsakar irreparabla skador - sådan är den bittera erfarenheten, i och utanför Europa. Hur många har inte förföljts och dött för sin religiösa övertygelse? I vår tid är det ett konfessionellt parti i Turkiet och buddhistmunkar i Burma som visar vägen mot samhällen som kan leva i balans med sig själva, det mäktiga credot hos Eyvind Johnson i *Molnen över Metapontion*.

✿ ANDERS BJÖRNSSON

Europa och studerat på universitet samma känsla för sitt land som sina föräldrar? Barn som spelat fotboll på franska stränder, gått i skola i Barcelona eller pluggat till ingenjör eller läkare i fem år på Kuba eller i Tripoli - kan Västsahara räkna med dem om fredliga demonstrationer övergår i väpnat motstånd?

- Alla unga västsaharier är beredda att ta till vapen, slår den före detta borgmästaren Mohamed Thali fast.

Han talar långsamt och högtidligt där han, klädd i ljusblått, sitter på en matta med ett glas mintte i handen. Mohamed Thali är född i Västsaharas huvudstad El Aaiún, men livet i huvudstaden på 1960- och 70-talet tillhör svunna tider. I dag bor han med sin familj i Smara.

- Jag var i de ockuperade områdena för tre veckor sedan, säger han. De unga mobiliserar sig och är inte rädda. De skriver ord på väggar och annat som förnedrar marockanerna. Vi har inte vapen, men vi har ord.

Han understryker att det västsahariska folket söker en fredlig lösning, men leder det ingen vart måste folket åter ta till vapen.

- Folk har inte längre något förtroende för FN och snart har vi inte något tålamod kvar. Fler och fler unga sätter press på regeringen och går emot deras fredliga strategi som inte leder någon vart.

✿ ANJA SAHLBERG

Au revoir, Gubb-Frankrike

Rökförbudet vid franska krogar är ett slutgiltigt bevis för latte- och loungekulturens triumf över de pastissörplande Gauloise-gubbarna.

FRANKRIKE Sällan har en ny lag trätt i kraft vid ett så väl valt tillfälle som när Frankrike införde rökförbud på krogen den första januari. Det måste man medge. Hur hängiven rökare man än är och hur mycket man än romantiserar en gammeldags fransk bar- och restaurangkultur. Eller hur självklart det än är att ett rökförbud vid franska bardiskar kan liknas vid ett förbud mot basker och baguette.

Ingen spådam i världen hade kunnat förutsäga hur den gångna hösten mer än någonsin präglats av ett "Au revoir gubb-Frankrike, bonjour Fräsch-Frankrike", med sitt veritabla crescendo av symboliska händelser. Krönt av nyårsdagens rökförbud.

Men låt oss hoppa över självklarheter som de statsanställdas föga framgångsrika strejker i november, handelsavtalen med Kina, eller Khadaffis kontroversiella besök i Paris. Eller en hyperenergisk Super-Sarko som under en genomsnittlig arbetsvecka hänglar med ex-modellen Carla Bruni på Disneyland, hänger lite med påven i Rom och tar emot sin nye nyss nämnde libyske kompis.

DET FINNS DE VILL SOM HÄRLEDA förnyelsen och fräschifieringen av Frankrike ända tillbaka till avkolonialiseringen och andra som menar att det bara handlar om EU-diktatur och om Nicolas Sarkozy som en ny tids president. Åtminstone när jag frågar de kedjerökande gubbar som har bardisken som socialt nav i tillvaron.

Självser jag det mest som att Frankrike numera inte bara har en väldigt stor medelklass, utan en stor eurofierad medelklass som på både mikro- och makronivå sätter agendan. Varpå jag gärna backar till mitten av nittitalet för att hitta min alldeles egna förstaskymt av Gubb-Frankrikes förvandling till Fräsch-

Frankrike. Då fnissades det fortfarande åt landet som ett "europeiskt Japan" i populärkulturellt hänseende, eftersom Frankrike – till skillnad från ett i övrigt homogent anglosaxiskt och trendkorrekt Europa – ansågs knasigt eller obegripligt. Eller bara hopplöst efter. En Gérard Depardieu i peruk och med värja i ännu ett tretimmarsdrama om någon historisk fransos tycktes vara det enda som nådde utanför den franskspråkiga världen. Något lika såsigt svulstigt ansågs vila över såväl de gamla franska modehusen som över Chiracs dinosauristyre.

SÅ KOM PLÖTSLIGT EN VÄG av alldeles ny och chockmodern fransk dansmusik, som fick ditintills överlägset leende ung västerländsk medelklass att konstatera hur fransmän "på riktigt" kunde prestera nyskapande populärkultur. Daft Punk hette den emblematiske duo som fick MVG även i anglosaxisk smakdomstol och ledde vägen för den franska "nya nya vägen". Lagom till sekelskiftet vände alla unga begåvningar inom musik och den del av modebranschen som hellre kallade sig fashion sina blickar mot Paris. Inte sedan "gamla nya vägen" och den unga Brigitte Bardots dagar hade Frankrike varit så rätt.

Och det var ett Frankrike som sannerligen inte rökte filterlösa Gitanes.

Stilbildande fransk ny-disco och avantgardistiskt modeskapande förändrar inte ett samhälle, men det var en tydlig första konsekvens av en tidigare ej skadad engelsktalande fransk storstadsmedelklass som inte hade något till övers för gamla strejkande arbetarmassor, borgerligt revolutionsromantiska studentrörelser eller pastissörplande farbröder.

När landet 1995 drabbades av liknande strejker som dem som lamslog landet nu i november måjárnvägsarbetarna (och andra statligt anställda) ha "vunnit". Men det var också det gamla Frankrikes alla sista pyrrhusseger, menar förstasigepåare idag. Kristallkulan var putsad och vägen mot ett eurofierat rökfritt och snabbmatsätande Frankrike låg öppen. Allt fler franska bekanta skakade föraktfullt på huvudet varje gång jag föreslog ett glas på en inrökt Bar Tabac. Eller så log de överseende när jag försökte förklara min kärlek till och vikten av den vackra arbetarromantiska barkulturens överlev-

✪ Per Hagmans egna bilder från utrotnings-hotade tabacbarer.

nad eller de briljanta franska böndernas tju-righet. Eller min kärlek till Alain Delons och Sylvie Vartans sjuttioal, lolitakulturen och Serge Gainsbourgs charmiga sexism.

Medsläpad på själlösa loungebarer önsketänkte jag förstås att mina bekantas förakt var ett utslag av en parisiskt trendängslig minoritets värderingar, men innerst inne förstod jag ju att nedräkningen för mitt älskade inrökta gubb-Frankrike hade börjat.

FRANSMÄNNEN SÄGS IDAG dricka hälften så mycket rödvin som för trettio år sedan, den sista Gauloisefabriken har flyttat till Spanien, och efter Storbritannien och Norge är Frankrike numera det dyraste landet att röka i. Men fortfarande görs gällande att enbart Paris har 550 000 alkoholister och hela landet 13 miljoner rökare.

Alkoholism är svårt att värna om, men den världsunika infrastruktur och kultur för rökande och drickande som fransmännen mejslat fram under de senaste trehundra åren och som blivit stilbildande världen över, den kan man inte annat än dyrka. Inte heller kan man kalla den fjärdedel av befolkningen som dagligen besöker en Bar Tabac för fyllon eller dåliga människor.

Som en vink om hur central roll tabacbaren spelar i landet, minns jag gärna höstdagen 2003 då Paris första Starbucks öppnade. Det toppade TF1:s åtta-nyheter (mot-svarande svenska *Rapport*). Det var slutet på månader av hetsig debatt och krav på att staten skulle förbjuda ett så synnerligen ondskefullt och rökfritt USA-imperialistiskt hån mot den enda riktiga kafékulturen: den franska tabacbaren.

Tabacbarägare skrek och grät i min tv. Samma höst skulle tobaksskatten också

chockhöjas. Tabacbarägare skrek och grät i min tv då också. Men om det nu inte gått att mota en amerikansk kafékedja i grind skulle man den här gången gå till motangrepp på klassiskt franskt manér.

Först bestämde sig alla så kallade buralister (de med tillstånd att sälja cigaretter) för att under en dag gå samman i en charmoffensiv. Såväl vid Eiffeltornet som Louvren sågs tobakister dela ut gratis cigaretter i en manifestation för rökandet. Naturligtvis även det en förstanyhet på tv. Liksom när del två av kampanjen gick av stapeln. Under ett dygn vägrade man att sälja cigaretter. Vilket skapade ett dystert undantagstillstånd i hela stan. I varje bar bad man, tiggde och skrek efter cigaretter. I varje bar agiterade krögare och tobakister för sin sak, sitt levebröd och den franska kulturen.

INFÖR RÖKFÖRBUDET PÅ NYÅRSdagen 2008 var vi många som förväntade oss enorma protestaktioner. Men snarare har där rätt en viss uppgivenhet. Att demonstrationen genom Paris bara lockade några tusen och hamnade långt ner i nyhetsrapporteringen kan bara till viss del tillskrivas att det gamla Protest-Frankrike bet sig självt i svansen, eftersom all kollektivtrafik samtidigt befann sig i generalstrejk.

Visst har många buralister eller barägare (oftast en- eller tvåmansföretag) uttryckt förtvivlan inför rökförbudet och nog har det utlovats vissa kompensationer, men i synnerhet Maghrebvärldens alla vattenpipe-

kaféer är förberedda på konkurs. För ingen kan förneka att rökförbudet slår hårdast mot Frankrikes lika stolta som sympatiska invandrar- och arbetarklasskulturer.

När nordeuropeiska vänsterdebattörer drar ut i försvar för arbetarklassen eller offentliganställdas rättigheter handlar det som bekant oftast om trötta salvor i det självklara skyttegravskriget eller om grandiosa ideologiska ställningstaganden, mycket sällan om försvar av vardagskultur. Förmodligen för att dessa debattörer själva saknar förankring i eller ens medvetenhet om den. Men vi är trots allt oräkneliga miljoner ensamstående låginkomsttagare runt om i Europa som har en enkel och billig bar som vårt vardagsrum, vår sociala trygghet och själsliga bensinstation.

Alldeles för lätt glömmar många bort hur en sjavig hål-i-väggen-bar för vissa fyller en självavärdande funktion som inget statsunderstött omhändertagande av ensamhet eller själslig nöd någonsin kan ersätta. När dessa naturliga sociala institutioners existens hotas, var befinner sig då de som säger värna om "de utsatta"? På rökfria ABF-seminarier om folkhälsa?

SVERIGE HAR NATURLIGTVIS sedan hundra år varit bra på att avvärja det som i Frankrike – eller England med sina pubar – varit hörnstenar i en levande arbetarklasskultur, för att i stället uppmuntra låginkomsttagare att ägna sig åt alkoholkonsumtion och rökning i ensamhet och isolering. Men även i

den franska rökförbudsdebatten har man häpnat inför hur såväl nyliberaler som socialister lyst med sin frånvaro. När de så vackert hade kunnat förenas i sin faktiskt ganska likartat tjuriga och romantiska vision av frihet-jämlikhet-broderskap och ofta maniska misstro mot statlig överhet.

Nicolas Sarkozymåvara besatt av att "modernisera" Frankrike. Förundrade betraktare jämför honom ena dagen med den stenhårta ideologiska visionären Thatcher kring tiden för de brittiska gruvarbetarstrejkerna och den andra vid en mer praktiskt lagd baguetteversion av Tony Blair, men de flesta är eniga om att han är rätt man vid rätt tid.

Så när jag på skvallertidningarnas omslag ser Sarko hand i hand med sin perfekt tidsenliga och lattepoetiska sångerska Carla Bruni känns det självklart att det här landet inte längre kan ägna sig åt något så arbetarklassunkigt som rökning på krogen.

Au revoir gubb-Frankrike, bonjour fräsch-Frankrike.

✶ PER HAGMAN

Jesus lever! – i Latinamerika

Från att den katolska kyrkan har inbegripit de flesta latinamerikaner, upptar de evangeliska kyrkorna idag 20 procent av de troende. För att stävja denna utveckling har katolska kyrkan tagit efter de "nya" kyrkornas metoder.

LATINAMERIKA Man blir en ny människa. Så förklarade Maria-Gusta varför hon övergav sin katolska tro för en liten evangelisk kyrka i Ecuador. Jag lärde känna henne i Stockholm för några år sedan, när hon kom dit för att arbeta illegalt. Då hade hon just fått kontakt med Pingstkyrkan i Bredäng, där hon bodde – en kyrka som hon tyckte liknade den i Ecuador. Nu ville hon döpas. Visserligen hade hon döpts en gång tidigare, men det var i katolska kyrkan när hon var liten, så det räknades inte. Därför var det med stor andakt som hon, tillsammans med en rad andra latinamerikaner – de flesta illegala immigranter – steg ned i det glittrande dopvattnet för att dö och uppstå med Jesus. Maria-Gustas beslut låter kanske trivialt, men i Latinamerika har liknande beslut lett till något av en religiös revolution.

Sedan 1980-talet har hundratusentals latinamerikaner gått med i evangeliska kyrkor och idag beräknas cirka 40 procent av världens frireligiösa kyrkor finnas i Latinamerika. Flest människor har gått med i Brasilien, där bland annat Iglesia Centro Cristiano rapporterar att man har hållit mer än 9 000 dop sedan millennieskiftet. Även Argentina har genomgått en stor förändring, där bland annat kyrkan Rey de Reyes har fått 20 000 medlemmar sedan mitten av 1980-talet. I början av augusti höll man engudstjänst på Argentinas största fotbollsstadium. Det var en av de kallaste och regnigaste dagarna på året. Ändå kom 20 000 människor. Framgången ligger i kyrkornas enkla budskap.

– DE PRATAR SÅ ATT VANLIGA människor förstär, säger Isabel som jag träffar på en kvällsgudstjänst i Rey de Reyes. De förklarar hur man kan följa Jesus och leva som honom. Katolska kyrkan pratar mycket krångligare.

Dessutom lovar kyrkorna förvandling. Om katolska kyrkan vänder sig till de fattiga för att ge dem en möjlighet till ett vär-

digt liv så har de evangeliska kyrkorna ambitionen att förvandla dem. Pastorn är en av medlemmarna och predikningarna handlar om vardagsproblem som berör deltagarna. Att sluta dricka eller att sluta slå sin fru kan vara helt vanliga teman inom kyrkan. Och i Argentina är de evangeliska kyrkorna kända för att ha de bästa kurserna för att sluta röka. I Rey de Reyes får jag ett flygblad med erbjudande om kurser för att bli av med drogberoende och att bli en bra förälder. Dessutom erbjuder man hjälp i sökandet efter arbete.

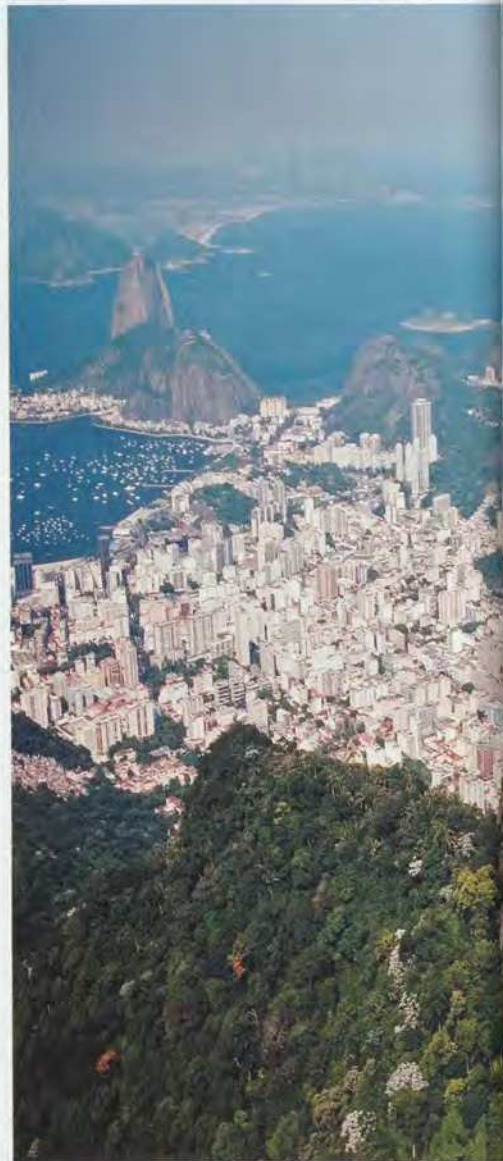
FORTUNATO MALLIMACI, sociolog och forskare kring kyrkans inflytande i samhället, förklarar de evangeliska kyrkornas framgång med att de har lyckats se och fylla människors konkreta behov. På 1980-talet genomgick många av de latinamerikanska länderna allvarliga ekonomiska kriser och det blev tydligt att demokrati inte nödvändigtvis kunde lösa människors sociala problem. Argentina genomled även ett krigstrax före demokratiseringen, och enligt Sergio Marquet, en av pastorena i Rey de Reyes, var det början för de evangeliska kyrkornas framgång.

– Det var efter att Argentina hade förlorat Falklandskriget som de evangeliska kyrkorna började växa och det är ingen slump, menar han.

– När man har stora behov börjar man söka och den som söker finner, slår han fast.

Mallimaci ser det snarare som att de evangeliska kyrkorna var bra på att se människors behov och dessutom erbjöd man en ny metod för att fylla dem. Tillväxten sker främst i fattiga områden och Mallimaci menar att det beror på enkelheten i såväl kyrkans budskap som i dess framtoning.

– De är inte lika formella som katolska kyrkan. Pastorn kommer från liknande förhållanden som församlingsmedlemmarna och han talar samma språk och går klädd i samma enkla kläder.

✧ **Allt fler latinamerikaner hittar nya vägar till Jesus.**

FOTO: IMAGE PLUS/CORBIS/SCANPIX

Detta är Sergio Marquet ett levande exempel på. Han var sprutnarkoman när han blev kristen för 20 år sedan och för honom handlar kristendom om att visa människor att de kan få ett bättre liv.

– Det var ju det som Jesus gjorde, säger han.

KATOLSKA KYRKAN BETRAKTAR den evangeliska tillväxten som ett hot. Under påvens besök i Brasilien tidigare i år uttalade han en oro inför "sekterna" som drar fram över kontinenten. Men Mallimaci menar att det egentligen handlar om ett missförstånd.

– Egentligen har de inte "tagit" några aktiva katoliker, säger han. De har i stället fångat upp de människor som kallade sig katoliker, men som inte var aktiva i kyrkan.

Människan är äldre än man trott

När fick människorna ett språk och när lärde vi oss att skapa symboler, i form av till exempel målningar? Nya arkeologiska fynd i Sydafrika vittnar om att människan fick sitt psyke 100 000 år tidigare än man antagit.

NATURVETENSKAP Rikligt fossilt material visar att Homo sapiens är en ung art med högst 200 000 år på nacken. Under den första hälften av vår tid på jorden stannade vi kvar i Afrika, troligen i små skaror skilda åt av stora folktomma områden. Men sedan hände det saker: från Afrikas horn begav ett litet men snabbt tillväxande antal sapiens-människor sig iväg på en blixtoffensiv österut som inte skulle upphöra förrän de lagt hela världen under sig. Från tiden mellan vår arts uppkomst och denna utvandring finns relativt få fossila eller arkeologiska fynd, och vi vet inte mycket om hur våra anmodrar och anfäder levde under denna otroligt spännande etapp i vår arts tillblivelseprocess. Det råder emellertid knappast något tvivel om att Homo blev sapiens – för att låna Peter Gärdenfors geniala boktitel – under just den perioden. Följaktligen väcker det stor uppståndelse – även utanför den vetenskapliga världen – när fynd görs från den tiden. Då tänds förhoppningen om att nytt ljus ska kastas över evolutionen av vår arts märkvärdiga psyke, inklusive de hjärnfunktioner som ger oss möjlighet att utforska orsakerna till deras egen uppkomst.

TILL GANSKA NYLIGEN dominerade åsikten att vår psykiska särart uppstod genom ett Stort Språng, som skulle ha skett så sent som efter vår arts invandring från Asien till Europa, det vill säga för högst 45 000 år sedan. De viktigaste argumenten för denna hypotes var de fenomenala grottmålningar och andra konstprodukter som hade upptäckts i olika grottor i Sydvästeuropa. Inte bara den förmåga att skapa symboler som dessa konstverk demonstrerar utan också det mänskliga språket skulle enligt denna modell ha uppkommit genom en kulturell "Big Bang" strax före och under den tid då grottväggarna fick sina målningar.

Nya arkeologiska fynd tyder emellertid på

något helt annat, nämligen att när sapiens-människorna utvandrade från Afrikas horn och spred sig över världen ägde de redan hela eller största delen av den arsenal av hjärnfunktioner som tycks krävas för symbolism och troligen också språk. Dessa "moderna" dragharsåledes uppstått inte genom en plötslig omvälvning utan genom en lång process av normalt darwinsk turval – och dessutom inte i Europa utan i vårt afrikanska urhem.

I *Nature* (18/10 2007) redovisas nya fynd som bidrar till klarläggandet av uppkomsten av modernt sapiens-beteende. På en plats vid namn Pinnacle Point på Sydafrikas sydkust har man i en grotta hittat en boplatz vars ålder bestämts till 165 000 år före nutid. De sapiens-människor som levde där har lämnat efter sig en hel del "moderniteter". Exempelvis avslöjar deras avfallshögar att kosten var mycket annorlunda än vad som dokumenterats från ungefär samma tid på andra platser i Afrika. En avsevärd del av sin mat hämtade nämligen dessa människor från havskusten i form av musslor och snäckor tillhörande en lång rad olika arter. Troligen ska dessa människors innovativa matvanor ses som en reaktion på en rad dramatiska klimatförändringar, som i grunden rubbade de ekologiska betingelserna i deras omgivning.

I Pinnacle Point-grottan har man också funnit ett stort antal

✳ **Rekonstruktion av en Cro-Magnon-människa (ingår i Naturhistoriska riksmuseets utställning "Den mänskliga resan").**

FOTO: P. PAILLEY/EURELIOS 2007
REKONSTRUKTION: ATELIER DAYNÉS PARIS

Men samtidigt som katolska kyrkan kallar evangelisterna för sekter tar man själv efter vissa av deras mönster. Mallimaci pekar ut genom fönstret från sin arbetsplats i centrala Buenos Aires. Här har katolska kyrkan nyligen invigt en ny helgonstaty, som enligt kyrkan kan lösa liknande problem som dem som de evangeliska kyrkornas Jesus sägs kunna lösa. Även den katolska kyrkan är föränderlig.

Vissa menar att de evangeliska kyrkorna får en allt viktigare politisk roll, men Mallimaci anser att deras inflytande är begränsat. Det är fortfarande den katolska kyrkan som har rollen som medlare i politiska konflikter och uttalar över korruptionsskandaler. Men när det gäller att få latinamerikaner att sluta röka och att lära dem att uppföstra sina barn har de evangeliska kyrkorna inflytande.

✳ **MARIA PETTERSSON**

så kallade mikroliter, det vill säga små flisliknande stenar som kan ha använts som pilspetsar. I så fall var det sydafrikanska kustfolket först i världen med att använda skjutvapen. I ärlighetens namn skall dock sägas att en hel del forskare anser att mikrolitherna har uppkommit på "naturlig" väg, att de helt enkelt är erosionsprodukter.

DE MÄRKLIGASTE FYNDEN i grottan är ett 60-tal små "klumpar" av röd ockra i skiftande nyanser och i vissa fall tydligt modifierade av människohand. De ger ett intryck av att ha slipats eller filats med avsikten att framhäva deras rödaste partier för betraktaren. Ingen har hittills kunnat komma med ett förslag på hur dessa föremål skulle ha använts praktiskt, utan allt talar för att de fungerat som prydnader, smycken – eller varför inte som "mynt" för det fall att man önskade byta till sig föda eller andra nyttigheter från någon annan människogrupp i grannskapet?

Oavsett hur dessa ockraklumpar användes är det svårt att förneka att deras hoppsamlade och behandling tyder på att människorna för 165 000 år sedan hade förmåga att tillskriva ett objekt en symbolisk betydelse.

Vittnar detta om ett stort steg i utvecklingen av den moderna människans psyk? Kanske. I en intervju i *Science* (19/10 2007) säger ledaren för det mångnationella forskningsprojekt som gjort upptäckterna i Pinnacle Point-grottan, amerikanen Curtis W. Marean, att om man kombinerar de påträffade matresterna, vapnen och prydnadsföremålen kan man tro sig ha hamnat på en arkeologisk fyndplats med en ålder på endast ett par tusen år – en åsikt som dock är högst kontroversiell. Intensiv forskning pågår i hopp om att hitta ännu äldre och framför allt säkrare indikationer på när sapiens verkligen använde föremål som symboler – vilket möjligtvis kan tas som ett tecken på ett modernt psyk. I och för sig kan denna förmåga att skapa symboler ha börjat utvecklas redan hos någon art som föregick vår egen. Ingen skarp gräns skiljer en art från en föregångare, och förändringar sker gradvis. Ett "modernt" psyk är inte en definierbar egenskap som plötsligt uppstår och som kategoriskt skiljer sig från ett föregående, "omodernt" psyk.

Tänkte människorna i grottan vid Pinnacle Point verkligen ungefär som vi? Den frågan är onekligen fascinerande. Något svar har vi ännu inte fått. Det är tveksamt om vi någonsin får det.

★ STAFFAN ULFSTRAND

Snart världsetta i offentligt skumrask

Nederlaget i Venezuelas folkomröstning om en ny författning har satt press på president Hugo Chávez. Men hans politiska projekt är fortfarande detsamma: att smälta samman parti och stat.

VENEZUELA Hugo Chávez bakslag i den venezolanska folkomröstningen i december var den största skrällen i Latinamerika sedan Uruguay besegrade Brasilien på dess hemmaplan i VM i fotboll 1950. Allt tycktes peka i hans favör när han erbjöd väljarna en ny auktoritär författning.

Varför satte Chávez på spel den imponerande dominans han byggt upp sedan han överlevde militärkuppen 2002? Militären har rensats från motståndare. Lojalister besitter alla nyckelposter i administration och statlig produktion. Högsta domstolen, åklagarämbetet och valmyndigheten är de facto regeringsorgan – och kongressen åter ur handen på honom. Pressen är inte helt kuivad, men ängslig och försiktig efter de senaste årens drakoniska tryckfrihetsdektret. Myndigheter får inte längre publicera data om arbetslöshet, tillväxt, kapitalflykt och utvandring. Den statliga oljeindustrin – en gång de militanta oppositionsfalangernas mest effektiva tillhygge – ligger tryggt i presidentens händer. Och, en nåd att stilla bedja om för varje spendersam populist: oljeintäkter på hundratio miljoner dollar om dagen.

BORDE INTE CHÁVEZ ha slagit sig till ro med allt detta och seglat vidare med vinden i ryggen i stället för att styra rätt in i ett onödigt oväder? Enväldet byggdes ju upp med myrsteget från dag till dag. Varför hålla en bullrande folkomröstning för nöjet att se det formaliserat? Chávez är inte, som Fidel Castro eller Saddam Hussein, omgiven av idel skälvanande ja-sägare. Han har flera personer i sin närhet med utvecklat verklighetsinse. Han är hämndlysten mot dem som vänt honom ryggen, men han lyssnar ibland till reson.

Undvik valkampanjer just nu, rådde den inre kretsen. För första gången på länge har nämligen den modlösa oppositionen fått en reell trumf på hand: en enveten brist på ägg,

mjolk och andra basvaror, som främst drabbar de folklager där Chávez haft abonnemang på rösterna. Bakom underskottet ligger ideologi – och korruption. Chávez har importerat kubanska experter för att överse sin jordreform. Jämte de stränga valutakontroller och handelsrestriktioner som infördes 2004 har omfördelningen av land bidragit till att dra investeringar ur lantbruket. Detta skulle inte ha blivit så fatalt om regeringens kopiösa subventioner nått fram till småodlarna. När distributionen började krångla infördes priskontroller, vilket fick producenterna – inte blott de förkättrade godsägarna – att slå ned på takten ytterligare. Det var endast en tidsfråga innan en svart marknad för basvaror började florera – allt enligt nationalekonomins ABC, som Fidel Castro narrat Chávez att blunda för.

DET SYSTEM CHÁVEZ KUBANSKA "experter" anbefallde har misslyckats på Kuba. Det gick kanske till nöds att vidmakthålla i skuggan av Stasis eller KGB:s piska, men inte i Karibien. Venezuelas fattiga är inte socialister. Det som bar Chávez till makten var inte ideologi utan hans – inte osanna – budskap att Venezuelas rikedomar försvinnat av de förkalkade partierna och deras skyddsslingar. Väljarna sväljer slagorden då de ledsagas av mjolk och ägg, men har föga tålmod med parollerna då de serveras ensamma. Flera av Chávez närmaste insåg detta och föreslog resoluta åtgärder före nästa val.

Chávez lyssnade inte, och kampanjen bjöd honom på två bittra överraskningar. Dels övergavs han av general Raúl Baduel, regimen näst viktigaste person, Chávez räddare under kuppen 2002, som brännmärkte omröstningen som en förklädd statskupp; dels tog studenterna över opinionsarbetet från oppositionspolitikerna. Chávez stämplade dem givetvis som USA-agenter, men hans utgjutelser stod sig slätt

intill bilderna från polisens brutala framfart under studentdemonstrationerna.

Tio år har gått sedan de genomruttna partier som alternerat vid makten sparkades ut av Chávez. I dag, när han själv hunnit bli ett sedelärande exempel på godtycke och korruption, är det nyttigt att minnas hur han kom till makten. Mina bekanta vill helst slippa sådana tillbakablickar. Det var de, inte de fattiga, som stämde upp jublet, det var i deras händer den förnedrade kupp-makaren från 1992 sminkades om till demokratisk frälsare. Flera av mina journalistkolleger lämnade sina borgerliga yrken för att sluta upp bakom Chávez! När bildade, godhjärtade personer med höga ideal knyter sina drömmar om demokrati och social rättvisa till en person av hans halt vittnar det om en djup, desperat nöd. Deras analys var denna: Det rådande systemet är så cementerat att det enda som biter på det är en murbräcka som Chávez. Låt honom ta makten, sedan skall den goda viljan råda.

I DAG HAR DESSA ELITFIGURER lämnat skutan i horrrör. Deras avtåg har inte nämnvärt urholkat Chávez maktbas. Nej, för att förstå valnederlaget måste vi bege oss till Sabana Grande, kvarteret kring Caracas forna paradboulevard. De tusentals gatuförsäljare som förr levde i skräck för polisen har idag tillstånd. Deras brokiga dominans utmed borgerlighetens promenadstråk är ett av förändringens emblemer. Det var de som svek sin gynnare Chávez i december. Varför?

Därför att harmen över svinnnet och svagerpolitiken är djupast och mest akut inom Chávez egen rörelse MVR. Före 1970-talets oljeboom hade Venezuela en levande landsbygd. Idag bor över 90 procent i städer. Jordbruket står för 6 procent av BNP. Världshistoriens mest planlösa och frenetiska urbanisering har förvandlat Caracas till ett motbjudande syndrom av våld, klassklyftor och miljöförstöring. Staten bidrog till detta genom ensidiga investeringar i städerna. Det ekonomiska livet demoraliserades av statskapitalismen – företagare diade hellre vid statens juver än de vågade sitt kapital på nya idéer. Det pre-chávistiska Venezuela var ett av Latinamerikas mest korrumperade länder. Också det privata näringslivet, mindre anfrätt än byråkratins kolosser, var en snårskog av dusörer och handtryckningar. Det var drömmen om att spola rent i detta augiasstall som drev forskare, ledarskribenter och demokrater i armarna på den raa populismen.

Det gamla, genomruttna Venezuela ter sig från vår utsiktspunkt närmast som ett konfirmationsläger. Landet är idag, enligt Transparency Watch, det mest korrumpe-

✱ **"Klappa händerna så fort man kan/klappa bakom klappa fram/klappa rumpen lite grand."**

FOTG: GAMMA/BLBILDBYRÅ

rade landet i Latinamerika – en mördande konkurrens – och är på god väg att erövra titeln som världsetta i offentligt skumrask. Är detta Chávez fel?

Ja och nej. Hans och den mänskliga naturens. Pondera att Sveriges regering upprättar välgörenhetsfonder som administreras av politiskt tillsatta ute i landet. Miljarder pumpas in, men fondernas verksamhet

bokförs inte och är inte underkastad någon revision. Hur länge skulle förtroendemännen, på de villkoren, fortsätta på den smala vägen?

Venezuelas Fondo de Desarrollo Nacional, FONDEN, är redan en stat i staten ekonomiskt sett, och hanterar astronomiska belopp. Ingen insyn förekommer. Chefen för revisionsverket, Clodosvaldo Russián har mottagit åttahundra våldokumenterade anmälningar sedan 2000. Ingen har anhängits som misstänkt för korruption.

I denna svindlande virvel av oredovisade oljemiljarder inträffar något högtintressant: akut statlig kassabrist. Den offentliga sektorn sväller ut och för att utfordra de glupande byråkratiska monopolerna har regeringen tullat svårt på valutareserven, samtidigt som mjölkkon själv, oljejätten PDVSA, slagit larm om våldig underinvestering och rostande utrustning. Något egentligt budgetarbete förekommer inte längre.

Regeringsfronten delar som bäst ut ett manifest "för att värna om folkets intressen mot politiskt tillsatta tjänstemän". Över hela landet upprättas kommittéer i hopp om att sanera träsket, till exempel i kommunen Sucre i Caracas fattiga östra del. Den ende kvarvarande av de prominenta journalister som anslöt sig till Chávez under hans musketörtid, José Vicente Rangel, har en son med samma namn, som fått Sucre i present.

– Rangels sköter det här som ett familjekooperativ. Arton miljoner dollar har försvunnit från Sucres kassa, säger fullmäktige Isabel Rada från chávistpartiet MVR.

Häromveckan väcktes åtal mot prästen José Palmar, en av presidentens trognaste drabanter, som inlett en vittomtalad kampanj för "anständigt styre" och avslöjat röta inom oljesektorn.

NATURLIGTVIS SKULLE Chávez gärna komma tillrätta med korruptionen och få fason på livsmedelsdistributionen. Men för att göra det måste han lägga om kursen alldeles, återge marknadens aktörer en del av deras handlingsfrihet och straffa mutkolvarna – vilket han drar sig för att göra av ideologiska och prestigemässiga skäl. Chávez långsiktiga projekt är detsamma som Putins i Ryssland och islamisternas i Iran: att smälta samman parti och stat så att de inte längre kan separeras. För ett år sedan såg det mycket lovande ut för hans del, och han är långt ifrån uträknad nu heller. Men isbergen på hans kurs har tornat upp sig och för att navigera i hamn kommer han att tvingas till en mer övertänkt och mindre impulsiv statskonst än den han hittills förlitat sig på.

✱ **NATHAN SHACHAR**

Räkna med gester

Matematik i all sin abstraktion har sin grund i kroppslig förståelse. Mellan gesten och ordet pågår ett samspel som i bästa fall leder till insikt och kunskap.

MATEMATIK Inte ens det mest abstrakta saknar kropp.

Vid universitetet i Chicago har forskare under många år studerat gestikulerandets funktion vid barns inläring av matematik. Gruppen publicerade nyligen en rapport i *Journal of Experimental Psychology*: "Making Children Gesture Brings out Implicit Knowledge and Leads to Knowledge".

Konfronterade med ekvationer av typen $4 + 5 + 7 = x + 7$, olösliga för en merpart av amerikanska fjärdeklassare, har grupper av barn ombetts avhålla sig från – respektive uppmanats – att gestikulera när de presenterar sina resonemang kring problemet. Resultaten vittnar om en kroppslig intuition för det abstrakta resonemanget som innan den uttrycks verbalt kan förmedlas och utvecklas genom gesten.

De barn som ombads gestikulera kunde, även om deras språkliga redogörelse för lösningen var felaktig, med sitt kroppsspråk förmedla implicit kunskap om korrekta lösningsstrategier. Mellanstadieeleverna pekade på sjuan i båda led och indikerade dess förflyttning, viftande små händer antydde gruppering av fyran och femman för att finna värdet på x . De barn som uppmanats att gestikulera visade sig också vara mer mottagliga för undervisning om metoder för ekvationslösning vid ett senare tillfälle.

RESULTATEN ANTyder en pedagogisk dialektik mellan gestik och verbalt uttryck: vid en felaktig intellektuell analys av ett problem kan kroppen förmedla insikt om den rätta lösningsmetoden. Den matematiska förståelsen har sitt ursprung i kroppslig förståelse, som successivt artikuleras; kroppen agerar som förmedlare och skapare av insikt.

Det lärande barnet trevar och griper om kunskapen, ljudar och kravlar, stökar och drar i likhetstecknen; människan skapar förståelse genom att låta sig impregneras av frågeställningen, uppslukas av sökandet efter ett svar. Även den okroppsliga aritmetiken införlivas med kroppen genom att absorberas av porerna, pulsera i ådrorna, penetrera slingrande hörselgångar.

Matematiken, ännu mer än språket, är ett

FOTO: MARY EVANS/IBL BILDREYRÄ

fullkomligt formaliserat system för kommunikation, en uppsättning symboler som inte kan förstås direkt, utan måste tolkas intellektuellt utifrån inlärd förståelse och social konvention.

Gesten, i kontrast, förmedlar inte känsla utan gestaltar den; är den.

Känslor av ilska, sorg, glädje har ingen annan fysisk manifestation än just den mänskliga gestiken: gesterna är i en mycket påtaglig mening dessa känslor, eller deras fysiska aspekt. En annan människas gester uppfattas direkt av våra egna kroppar, utan lager av uttolkad förståelse: den andres gest av smärta får mig inte att tänka på smärta, den är smärta. Gesten är kropp som talar till kropp, den egna och andras.

I DETTA SPÄNNINGSFÄLT mellan abstrakt koncept och primal sinnlighet växer förståelsen även för den mest komplexa av symbolspråk fram i en kroppens dialog med sig själv. I Chicagoforskarnas resultat framträder problemlösningsprocessen som ett vardagens evolutionära mirakel, en sakta omstötning av partiell kunskap till full förståelse, snarare än ett diskontinuerligt språng från undran till insikt. Under denna process formas och uttrycks nya strategier för analys i gesten.

Lära av gotiska *lais*; jag har eftersparat. Är detta vad inläring är, sökandet efter spår i våra egna kroppar, en viskande konversation med armar och händer? Det är en viktig tanke för ett skolsystem av enkelriktat kunskapsflöde, av rastlösa barnakroppar gisslade i bänkar, ordnade i raka matsalsled. Men det är också en tröst för programmeraren som koffeinslapp suckar över skriptet, matematikern vars bevisföring tycks bita sig själv i svansen; för stadsplaneraren, arkivarien, börsmäklaren.

Ibland är du, eller en del av dig, redan klokare än du anar; återstår bara att lyssna.

★ HELENA GRANSTRÖM

Stalin som fredsduva

FREDSPOLITIK? "Vi kräver ett absolut förbud mot atombomben, detta vapen för terror och massutrotning av hela folkslag."

Med de orden inledades den berömda Stockholmsappellen som Världsfredsrådet antog vid sitt möte i Stockholm i mars 1950. Bland undertecknarna fanns Artur Lundkvist. Vackra ord. Synd bara att de hade skrivits egenhändigt av en man som gjort "terror och massutrotning" av det egna folket till ledmotivet i sin politik: Josef Vissarionovitj Stalin.

Stockholmsappellen blev en dundrande PR-succé. Om man får tro på de uppgivna siffrorna undertecknades appellen av åtta miljoner människor i Italien, sju miljoner i Frankrike, 100 miljoner i Sovjet, 200 miljoner i Kina, två miljoner i USA, 300 000 i Sverige – sammanlagt 500 miljoner över hela världen.

Att Världsfredsrådet stod under starkt inflytande av Sovjet har varit känt sedan länge. Numera vet vi emellertid dessutom att det var Stalin själv som snickrade ihop nyckelmeningarna i appellen.

Det är Elena Aga Rossi och Victor Zaslavsky, två italienska historiker med rysk bakgrund, som i en ny bok, *Togliatti e Stalin* ("Togliatti och Stalin", Il Mulino, 2007, 407 s., 25 euro), avslöjar detaljerna kring Stockholmsappellens tillkomst (egentligen handlar det om en ny och utökad upplaga av en bok, som kom redan för sju år sedan). Färska arkivstudier i Moskva och Rom har tillfört boken ett antal nya och intressanta kapitel, bland annat just om bakgrunden till Stockholmsappellen.

Diskussionerna i Stockholm i mars 1950 om utformningen av appellen hade gått i stå sedan en rad motsättningar inom ledningen för Världsfredsrådet kommit i dagen. I det läget sände ledaren för den sovjetiska delegationen Alexander Fadejev – ordförande i det sovjetiska författarförbundet, en partitrogen och tämligen medioker författare – ett telegram till Moskva med begäran om instruktioner. Tillbaka till Stockholm kom alltså Stalins egenhändigt författade appelltext.

Utöver den redan citerade inledningsmeningen krävde Stalin "en strikt internationell kontroll för att säkerställa förbudets implementering". Vidare förklarade Stalin att den som bröt mot kärnvapenförbudet skulle begå ett "brott mot mänskligheten". Uttrycket hade Stalin lärt sig från Nürnberggrättegången.

Stalins text blev alltså ordagrant Stockholmsappellens. Samtidigt som namnunderskrifterna insamlades (100 miljoner eller halva befolkningen enbart i Sovjet...) fortsatte Stalin i hektiskt uppskruvat tempo den egna kärnvapenupprustningen.

★ HARALD HAMRIN

Pigg 77-åring följer arbetslinjen

USA Vid ett besök i Connecticut nyligen knäpte jag på tv:n för att se lokalnyheterna. I bild var en äldre kvinna som berättade att hon var 77 år gammal och arbetade 10–12 timmar om dagen förutom diverse andra plikter och åtaganden. Även om kvinnan såg pigg och nyter ut väntade jag mig ett östkustliberalt indignationsprogram om den bristande sociala välfärden i Bushs Amerika som tvingade gamla människor att slita på detta sätt.

Men där bedrog jag mig. Inslaget visade sig vara reklam för ett stärkande och vitaliserande läkemedel som entusiastiskt prisades av kvinnan och ett antal andra seniorer som förklarade att de utan detta läkemedel aldrig skulle orka.

Jag fann detta tänkvärt på flera sätt. Dels min egen reaktion som svensk som gjorde att jag omedelbart identifierade kvinnan som ett offer, när avsikten uppenbarligen var den rakt motsatta, att framställa henne som avundsvärd och förebildlig. Dels synen på arbete: att man som svensk ser det som något som man bör förskonas ifrån vid hög ålder medan man i Amerika ser det som en förmån att få fortsätta med. Dels, och sammanhängande med det förra, begreppet livskvalitet. Om något ska användas som försäljningsargument måste det naturligtvis uppfattas som starkt och entydigt positivt. Svensk reklam som riktar sig till äldre medborgare utgår huvudsakligen av råd om fördelaktiga penningplaceringar som ska trygga och berika en bekymmers- och arbetsfri ålderdom, eller också är det läkemedel som ska möjliggöra aktiva långresor, golfrundor och yster lek med barnbarnen. Att göra reklam för ett preparat med motive-

✱ På väg
till jobbet?

FOTO: LISA FAYOUNG/
ISTOCK PHOTO

ringen att det möjliggör hårt arbete långt upp i åren skulle uppfattas som ett utslag av en cynisk och exploaterande människosyn.

Så kom detta korta reklaminslag att belysa stora och grundläggande värderingsfrågor och perspektiv: att vara offer eller ha makt över sitt liv, synen på arbete och livskvalitet, synen på åldrandet – och framför allt – skillnaden mellan amerikansk och europeisk mentalitet.

Det är inte att förvåna sig över att det gnisslar i kontakterna mellan kontinenterna emellanåt.

✱ EVA FAYE-WEVLE

Äganderätten i fildelningstid

FILDELNING Moderaterna har historiskt sett framstått som partiet för företagare och äganderätt. I det nya årtusendet har partiet däremot splittrats inom frågor som rör immaterialrätt och fildelning. Niclas Berggren på Ratioinstitutet påpekar på sin blogg (nonicocolasos.wordpress.com) att detta inte är särskilt konstigt eftersom liberaler i alla tider har varit kluvna i frågor om äganderättens omfattning. (Principerna från exempelvis John Lockes så kallade entitlemen-teori kan tolkas på olika sätt.)

Fildelning är för övrigt inte det enda exemplet. Djurs rättigheter och rätten till abort delar också liberaler i två läger. I det första fallet anser exempelvis liberaler som Robert Nozick att människor, genom sin kapacitet att agera som moraliska subjekt, kan anses ansvariga för det eventuella lidande som djur utsätts för inom

köttindustrin, och att vi därför borde övergå till att bli vegetarianer.

I abortfrågan är det den potentiella livsformen som ger upphov till frågor om deontologiska spörsmål – i detta fallet rätten till liv – och diskussion om gränsdragningar för beslutsrätten över den egna kroppen.

Fildelningsdebatten ligger i tiden. Framväxten av internet har möjliggjort utbyte av immateriella tillgångar på ett sätt som få kunde drömma om för bara 15 år sedan. Det positiva med detta är att principiella, politiska frågor väcks till liv. Samtidigt ser vi nu hur en ny generation politiker i Sverige måste försöka definiera vad som är rätt och fel. Om inte annat visar det hur ny teknik inte bara ger oss tillgång till innovationer utan även övar upp vårt rättsmedvetande.

✱ JOAKIM NILSSON

Vissa länder är dåliga flaggskepp för sig själva

FLAGGOR För den som lider av primordiala böjelser är studier av länders flaggor alltid en intressant upplevelse. Nationalism i all ära, men någonstans borde man kanske ställa sig frågan vad som fick kreatörerna att välja de mönster och motiv som skulle representera deras stat. Inom heraldiken finns stränga regler för blasonering, i skapandet av vapensköldar.

Världens länder uppvisar däremot en sontan anarki i utbudet av färgkompositioner och ikoner.

Detta fick Josh Parsons på Otago-universitetet i Nya Zeeland att försöka betygsätta flaggor utifrån deras estetiska kvaliteter. Kategorin för bottennapp ger en hisnande upplevelse i kitsch.

Saint Lucia, den lilla ö-staten i Karibiska havet, är mest känd för sina två bergstoppar, vilket förmodligen är vad som var ämnat att återges på flaggan. Men resultatet har i stället blivit något som ser ut som en företagslogotyp (franska bilmärket Citroën och alpinsportmärket Dynastar är båda mycket lika symbolen på Saint Lucias flagga) eller möjligen en Deltavinge från ett Star Trek-avsnitt. Seychellernas flagga har en prisma-liknande design som ser precis ut som en Olle Baertling-tavla, eller kanske en skruvad variant av pride-flaggan.

Än mer uppseendeväckande är de föremål som förekommer. Känslan för symbolik i Zimbabwe kan kanske diskuteras – deras flagga pryds av en hök som sitter på vad som ser ut som en toalettstol.

I Moçambique, landet som gynnas av svenskt budgetstöd, visar en flagga med en bok, en hacka och – jodå – en AK47:a! (Samma form av automatvapen kan för övrigt ses på muslimska Hizbollahs gula standar.)

Estetik handlar emellertid i viss mån alltid om självupplevd tillfredsställelse: vad som uppskattas av vissa skapar olustkänslor hos andra. Hur lyckas då den svenska flaggan i Parsons utvärdering? Den får ett B(minus), med anmärkningen att färgerna inte passar ihop.

✱ JOAKIM NILSSON

Så kartlade FBI makarna Myrdal

I Sverige är Alva och Gunnar Myrdals namn förknippade med fräna offentliga debatter. I USA blev de hårdare drabbade. I FBI:s arkiv figurerar Gunnar som nazist och Alva som kommunistagent.

✱ HANS HEDERBERG

Alva och Gunnar Myrdal levde större delen av sina liv under den amerikanska polisens och underrättelsetjänstens ögon. Sommaren 1941 var Gunnar misstänkt för att vara nazist. Säkerhetspolisen FBI fick ett tips om att en svensk som hette någonting i stil med Myrdal Gunnar, anställd inom en amerikansk forskningsstiftelse, "alldeles definitivt [är] pro-nazi och lär ha gjort pro-nazi-uttalanden vid flera tillfällen". FBI registrerade honom som misstänkt för subversiv verksamhet och satte i gång "den vanliga undersökningen för att fastställa denna individs bakgrund och aktiviteter". USA stod militärt neutralt, men det var inte uteslutet att landet skulle dras in i kriget mot nazismens Tyskland.

FBI:s vanligtvis effektiva arkiv hade missat att Myrdal vid tre olika tillfällen rest in i landet under kontroll av immigrationsmyndigheten, med visum utfärdat av utrikesdepartementet.

Tipset kom från en person som uppenbarligen befann sig på stort avstånd från Sverige och som inte kände till att Myrdal sedan länge räknades in bland de kämpande antinazisterna.

Men tipset rymde en fjäder. Myrdal var nära vän med en tysk akademiker vid namn Gerhard Mackenroth, som var, eller blev, nazist. Enligt en uppgift som cirkulerat skulle Myrdal och Mackenroth under en debatt i Uppsala 1932 ha förklarat sig se nazismen "som en ungdomens rörelse, en förnyelse av socialismen". Det skulle i så fall ha varit under dessa nazismens tidiga propagandadagar, beskrivna av Alva Myrdal i ett helt annat sammanhang med orden: "då nationalsocialismen [...] var socialistisk". Oavsett hur det låg till med Gunnars yttrande – kanske kan fortsatt forskning klargöra saken – måste hans sympatier ha varit kortvariga; månader snarare än år.

FBI bedrev sin utredning i slow motion. En forskare som levde stillsamt i miljöer långt borta från den politiska hetluften var inte aktuell för några större spaningsinsatser. Först sommaren 1942 – ett år efter tipset – fick FBI kontakt med en person som satt inne med ordentliga upplysningar. Källan (namnet svärtat i de kopior jag fått från FBI) representerade Carnegie, den stiftelse som bjudit in Myrdal till USA och som anställt honom för att leda studien *The Negro in America*. Källan berättade att svensken för närvarande fanns i Princeton, inneboende hos professor och fru Ushenko, och att han "arbetar praktiskt taget tjugofyra timmar om dygnet för att slutföra projektet". Svensken är, sade källan, "en av de mest glödande de-

mokrater som Sverige någonsin haft [...] Han, mer än någon annan, var ansvarig för landets demokratiska pånyttfödelse [...] En bitter motståndare till den nazistiska filosofin."

FBI lade snabbt ner sin brottsmisstanke. Case closed.

Från en annan källa kom uppgiften att Gunnar Myrdal lämnat USA omkring 8 september med flyg till Europa. För FBI var det tills vidare bara en privat och obekräftad uppgift; från immigrationsmyndigheten hade ingenting rapporterats. Dessutom fanns det nu uppgifter som för första gången omnämner en "Mrs Myrdal".

Den energiske chefen för FBI, J Edgar Hoover, fattade själv penan och beordrade de medarbetare som hade Princeton i sitt bevakningsområde att omedelbart "fastställa Mrs Myrdals identitet".

Efter en del trassel blev den så småningom fastställd: "Mrs Myrdal är av allt att döma identisk med Alva Myrdal" – och enligt papper inom administrationen stod det klart makarna gemensamt flugit hem till Europa vid just den tidpunkt som källan angivit.

Det var först på 50-talet som Alva Myrdal på allvar dyker upp i FBI-materialet. Den 19 mars 1953 blev hon stoppad på Idlewoods flygplats när hon som avdelningschef vid Unesco kom resande från Paris för att bland annat delta i en FN-konferens i New York.

Immigrationsmyndigheten underkände hennes visum, och hon blev insläppt "på nåder", *On parole*, efter att ha skrivit på ett papper där hon lovade att omedelbart meddela om hon bytte hotell och på anmodan av myndigheten infinna sig i deras lokaler på Columbus Avenue för "undersökning av hennes ansökan".

Det dröjde flera veckor innan incidenten blev allmänt känd. I en stor nyhetsartikel i *New York Times* (30/4) citerades en anonym talesman för regeringsadministrationen som sade att Alva Myrdal hade stoppats under hänvisning till McCarran-lagarna som uttryckligen förhindrar inresa av personer som "kommertill landet för att engagera sig i subversiv verksamhet eller ansluta sig till subversiva organisationer". I det rådande utrikespolitiska klimatet, med extremt kyligt kallt krig, tog sig USA rätten att säkerhetsgranska internationella FN-tjänstemän, inklusive anställda i den omstridda underorganisationen Unesco.

Men varför blev Alva Myrdal utvald som det första pilotfallet på hög nivå, varför blev just hennes visum underkänt? Vad var det för

✿ Misstänkta på lösa boliner. Akter i FBI:s tidigare hemliga arkiv blottlägger en pinsam historia om slarvigt underrättelsearbete.

FOTO: IBL BILDBYRÅ/KARL SANDELS SAMLING

uppgifter i justitiedepartementet (dit både immigrationsmyndigheten och FBI hörde) som enligt *New York Times* förvandlade henne till "ett fall som studerats och som fortfarande undersöks"?

Efter ingripande från FN-chefen Dag Hammarskjöld personligen – han förhandlade samtidigt i den sedan länge pågående tvisten om FN-tjänstemännens rättsliga status – förklarade USA att "Mrs Alva Myrdal [...] kommer att ha obehindrat tillträde till Förenta staterna. [För USA-myndigheterna är hon] *persona grata*." Men ingen ursäkt gavs, ingen förklaring. Hammarskjöld avvisade sin medarbetares ivriga försök att få ett tydligare besked. Via sin chefsjurist meddelade han i ett brev att det inte "skulle tjäna något nyttigt ändamål att ägna ytterligare officiell uppmärksamhet åt den olyckliga episoden".

Fram till idag har det varit okänt, utanför de hemliga arkiven, vad det var för uppgifter som gjorde att hennes fall "studerats" och som utlöste specialbehandlingen på flygplatsen.

Men nu har frågetecknen rätats ut. I dokument som jag i somras fick från amerikanska utrikesdepartementet berättas en kort och pinsam historia om slarvigt underrättelsearbete.

En tid före incidenten på flygplatsen hade källan X (min beteckning, namnet bortopererat från de kopior som jag fått) vid samtal med en person på amerikanska ambassaden i Stockholm påstått att Alva Myrdal var "knuten till kommunistpartiet som propagandist eller hemlig agent".

Uppgiften hade av personen på ambassaden – av allt att döma en stationerad FBI- eller CIA-man – förmedlats till Washington vid sidan av de vanliga diplomatiska kanalerna. Ambassadören WW Butterworth blev inte konsulterad eller ens informerad. När han så småningom fick höra talas om vad som hänt på flygplatsen förstod han ingenting. Han avsände ett maliciöst telegram (4/5) till utrikesdepartementets högkvarter:

"Ambassaden kan bara hoppas att Immigrationsmyndigheten hade goda skäl att agera som den gjorde, fast vad orsaken är, är lika ouppklarat för oss som för den svenska allmänheten." Han påminde om att ambassaden tidigare sänt över politiska analyser om Alva Myrdal med bland annat följande slutsats: "Mrs Myrdal är en god socialdemokrat, men något till vänster om mitten. Hon är inte kommunist eller medlöpare. Det finns ingenting i vårt arkiv som antyder att hon någonsin uppträtt på, eller ens deltagit i, kommunisters eller kommunist sympatisörers möten."

I svarstelegrammen från Washington (28/5 och 12/6) fick ambassadören till sin förvåning veta att det var en person inom hans egen ambassad som hade levererat uppgifterna som utlöste flygplatsincidenten. Han informerades om källan X och innehållet i dennes berättelse. Omedelbart gav han order om att X skulle kontaktas och utfrågas på nytt.

I ett telefonsamtal dementerade X de tidigare uppgifterna; han hade inte yttrat sig på det sätt som påstods. Och om han över huvudet taget sagt något liknande så hade han bara "återgivit ett rykte eller pratat skämtsamt".

Ambassadören summerade situationen i telegram till utrikesmi-

✧ FBI-chefen J Edgar Hoover hade siktet inställt på makarna Myrdal, men missade målet.

FOTO: EVERETT COLLECTION/IBL BILDBYRÅ

nistern (16/6). Källuppgifternas bristande kvalitet fick honom att han höja ett ilsket, byråkratiskt pekfinger: "Frågan uppkommer, varför information [från X] inte underställdes Ambassaden och inte kontrollerades mot fakta, innan beslutet att 'på nåder' ge Mrs Myrdal tillträde till USA – ett uppträdande som gett vida, olyckliga återverkningar." Som slutkläm återgav han en replik som han fått från en konservativ svensk: "Alva Myrdal kunde aldrig vinna någon nämnvärd popularitet i Sverige, men nu har USA ordnat den saken." Sex veckor senare (29/7) kom USA:s deklARATION: Alva Myrdal – *persona grata*.

Gunnar Myrdals bok om *The Negro in America* – utgiven som *An American Dilemma* – blev så småningom betraktad som ett standardverk. I mitten på 50-talet förklarade Högsta domstolen att segregerade skolor stred mot grundlagen och återopade Myrdalboken i en berömd fotnot. Det blev allt viktigare för segregationspolitikens anhängare att undermi-

nera bokens position.

De spelade det kommunistiska kortet. En senator från Mississippi hävdade att boken producerats av en utländsk socialist med hjälp av kommunister och andra som ville störta den amerikanska konstitutionen. Bland dem som gav eldunderstöd fanns JB Matthews, känd som kommunistbevakare och innehavare av ett omfattande arkiv. Mrs JB Matthews (som hon skrev sig, hon hette egentligen Ruth) publicerade 1957 en artikel i *Christian Economics* om hur den vänsterextreme sociologen Myrdal åren 1938–1942 assisterats av en rad kommunister och pro-kommunister.

J Edgar Hoover, känslig för alla uppgifter om att kommunister i det fördolda utnyttjade rasfrågan, gav order om att saken skulle undersökas (17/4). Han markerade dock att byråns arkiv inte innehöll något som har "bäring på bifogade [artikel]", utom uppgiften att en viss "Doxey Wilkerson" under Myrdals vistelse i Sverige 1939–40 hade inträtt som ledare för projektet.

Namnet Matthews stod egentligen inte särskilt högt i kurs hos FBI. Bara några år tidigare hade Hoovers själv sett till att JB Matthews fått sparken som stabschef i senator Joe McCarthys undersökningsutskott, efter att ha lanserat en rad lösliga och politiskt inopportuna anklagelser mot protestantiska präster. Men Hoover var pragmatiker. Den här gången tyckte han sig ha nytta av Mrs JB Matthews artikel, i varje fall som en startpunkt.

Två månader senare fick Hoover en rapport från New York-kontoret: "[Vårt] arkiv visar att många av individerna [medarbetarna som avtackas i bokens förord] är eller var medlemmar i kommunistpartiet, kommunist sympatisörer eller medlemmar i täckorganisationer."

FBI skulle – det var det ständiga uppdraget – fungera som alarmklocka. Hotet från kommunism och kommunister målades i maximalt mörka färger. De mest uppblåsta McCarthy stämningar var visserligen punkterade, och McCarthy själv död och begravnen, men det kalla kriget var en fortsatt realitet.

Hoover – mer sofistikerad än han framstod – kunde inte vara nöjd med rapportens sätt att blanda ihop viktigt och oviktigt: centrala och perifera Myrdalmedarbetare, eventuella politiska förbindel-

ser medan projektet pågick och senare engagemang, kommunistiska partiorganisationer och organisationer med obetydligt kommunistinslag. Och framför allt: i en alldeles speciell bemärkelse var det Gunnar Myrdals verk och ingen annans; han tog uttryckligen ansvar för all text.

Boken hade snarast en idealistisk, icke-marxistisk grundton, och den blev också vederbörligen utskäld i en pamflett från en av de ledande i USA:s kommunistiska parti.

Det fanns dock en känslig punkt för Gunnar Myrdal i sammanhanget – ”Doxey Wilkerson”. Denne var en ung, svart forskare – marxist och kommunistpartiet närstående – som efter Carnegieperioden övergick till att arbeta som organisatör i partiet. Han tillhörde Myrdals första stabsgroup, en krets bestående av sex personer. Han fick också uppdraget skriva om *The Negro in American Education*. I ett brev inom forskningsstiftelsen motiverade Gunnar valet av skribent: ”Jag behöver en radikal negers syn på frågan.” När Wilkerson så småningom levererade sitt manuskript – ett fragment, som det står i bokens förord – fick det skiftande utlåtanden från projektets bedömare: tre gav beröm, två ansåg det partiskt.

Wilkersons medarbetarskap kunde ha utnyttjats på den politiska scenen, men Hoover och FBI tycks ha avstått från försök i den riktningen.

Ett decennium senare, 1967–1968, intervjuades Gunnar Myrdal utförligt för ett Oral History Project på Columbia University. Av utskriften framgår – både i det han säger och det han inte säger – att allt som kunde kopplas till ”Wilkerson” fortfarande var känsligt. Jag tillåter mig att göra ett par fylliga citat eftersom texten, såvitt jag vet, är obekant för svensk publik.

MYRDAL: Det finns ingen som jag har tyckt bättre om [än Wilkerson]. Du förstår, jag frågade aldrig efter vilka politiska åsikter mina medarbetare hade. Han var vetenskapsman och han var mycket bra. Sedan svek han mig, som du vet, och levererade en fruktansvärd attack.

INTERVJUAREN: Det är det där förordet till [kommunistpartiets pamflett]. Det är mycket intressant.

MYRDAL: Du vet, han skrev aldrig något manuskript.

INTERVJUAREN: Skulle du vilja säga lite om honom? Han är mycket intressant.

MYRDAL: Nå, jag tycker inte att han är mycket intressant. Han är en av dessa missledda...[meningen avbryts].

Myrdal upprepar om och om igen att ”Wilkerson aldrig leverera-

de något” och att han själv som forskningsledare ”bara ville ha fakta”. Han minns inte, eller vill inte minnas, att han hade sökt ”en radikal neger” och att han nämnt Wilkersons manuskript i förordet. Han strider – kort sagt – för sitt projektets vetenskapliga anseende. Den påläste intervjuaren prövar en annan infallsvinkel.

INTERVJUAREN: Men var det inte så att man beslöt att inte pressa Wilkerson till fortsatt skrivande, eftersom – som jag förstår det – det han hade levererat av somliga bedömdes som partiskt och alltför vänstervridet?

MYRDAL: Ja, men det var ingenting.

INTERVJUAREN: Du har ingen känsla av att han höll sig undan av politiska skäl?

MYRDAL: Nej, det är en komplicerad historia. Glöm inte att en intellektuell neger är en man som arbetar under fruktansvärda påfrestningar. Han är, på ett alldeles fruktansvärt sätt, en människa i marginalen. Det är vad [någon inom projektet] sade vid ett tillfälle. ”Varför förväntar vi oss att dessa människor ska uppträda som gentleman?” En av dem tog livet av sig.

INTERVJUAREN: Lyonel Florant?

MYRDAL: Ja.

Myrdal svarade alltså till slut med en viss öppenhet, men vad som egentligen hade hänt, forskningspolitiskt, inne i projektet förblev oklart.

FBI:s rapport med anledning av artikeln i *Christian Economics* 1957 lades av allt att döma till handlingarna, plockades in i dossiern och fogades till rader av underrättelseanalyser som beskrev den svenske politikern och forskaren som sympatiskt inställd till Sovjet och därmed, enligt kalla krigets symmetri, som problematisk och oroande för USA. *

Texten bygger huvudsakligen på material som jag under 2007 fått från FBI:s och State Departments arkiv enligt Freedom of Information-Privacy Acts (FOIPA). Professor Walter Jackson vid The University of North Carolina har gett mig tillgång till vissa kompletterande FBI-dokument.

Samtliga dessa papper har jag deponerat i Arbetarrörelsens arkiv och Bibliotek. Uppgiften om Gunnar Myrdals och Gerhard Mackenroths nazistsympatier finns i andra delen av Herbert Tingst omgående ett brev från CA Stavropoulos 8/9 1953 (Alva Myrdals samling i Arbetarrörelsens arkiv 4.107.007, omslag 33.204). JB Matthews roll i kampanjen mot *An American Dilemma* nämns i Ellen Schreckers *Many Are the Crime*. Uppgifter om Doxey Wilkersons karriär och politiska engagemang har jag hämtat från Walter Jacksons standardverk *Gunnar Myrdal and America's Conscience*. Den långa intervjun med Gunnar Myrdal finns i *Oral History Archives*, Columbia University, New York.

VÅRNYHETER FRÅN CARLSSON BOKFÖRLAG

Utan poesi – Aldrig! Baudelaire i nuet

För drygt 150 år sedan utkom *Les fleurs du mal* för första gången, tio år senare dog en av litteraturhistoriens ikoner. Här presenteras den store poeten i tio essäer, alla skrivna av framstående Baudelairekännare.

Red. Christina Sjöblad
270 s., hft, illustrerad.
978 91 7331 131 1

Sanningens många nyanser En bok om mångfaldsjournalistik

Behrang Kianzad och Lasse Sandström har besökt medier och mediepersonligheter i bl a Storbritannien, Tyskland och Kanada. Här har de samlat åtskilliga värdefulla råd och tankegångar om metoder som inspirerar och förnyar det journalistiska arbetet.

Lasse Sandström & Behrang Kianzad, ca 220 sidor, inb., illustrerad, 978 91 7331 115 1

Antik tro – modernare än man kan tro

De tidigaste resonemangen om religion i vår kultur går hand i hand med ifrågasättandet av en gudomlig värld. Även om de flesta av antikens bildade människor trodde på gudar, var tankefriheten stor och inbegrep även ateism.

✶ JOHAN FLEMBERG

Ateismen har blivit mycket aktuell de senaste åren. Flera böcker har publicerats och kommit ut i svensk översättning, föreningen Humanisterna argumenterar aktivt för ateism och på internet är de ateistiska hemsidorna välbesökta. Samtidigt är den så kallade kristna högern en växande rörelse och kraven på att Bibelns skapelseberättelse skall läras ut i skolorna ökar i många länder. Vad denna polarisering ytterst beror på är förstås svårt att säga, men det ligger nära till hands att se ett samband med religionens ökande roll i världspolitiken. Däremot tror jag inte att de naturvetenskapliga framstegen kan förklara den aktuella religionskritiska trenden.

Men radikal religionskritik har en lång historia i västerlandet, även om begreppet "ateism" så som vi använder det är en tämligen sen företeelse. Den grekiska termen *átheos* betecknade i första hand den som inte trodde på statens gudar. Judar och kristna kunde därför beskylldas för ateism i antiken, eftersom de vägrade att dyrka andra gudar än sin egen. Gudarnas kult, framför allt offren, var ur samhällets synpunkt en viktigare aspekt av religionen än individens förhållande till gudarna. Men frågan om gudarnas existens diskuterades dock livligt under antiken, särskilt bland filosofer. I skeptikern Sextus Empiricus skrift *Mot matematikerna*, från slutet av 100-talet e. Kr., finns ett långt avsnitt om olika gudsbevis som framförts ända sedan 400-talet f. Kr., och de tänkbara invändningar man kan göra mot dem. Bland de tidiga ateisterna nämner han "tyrannen" Kritias, en athensk politiker som en tid hörde till kretsen kring Sokrates och som i det peloponnesiska krigets slutskede ingick i den grupp oligarker som kallades De trettio tyrannerna. Som exempel på ateisternas argumentation citerar Sextus 42 rader på jambisk trimeter som skall ha författats av Kritias. De börjar med en teori om lagarnas ursprung:

Det fanns en tid när människor levde regellöst som vilda djur, och lydde under styrkan blott. När varken en belöning för de goda fanns och inte heller för de onda något straff. Därefter, tror jag, började man stifta lagar som skulle straffa, så att Rättvisan blev herre. Men när människorna i stället övergick till att bruka våld i det fördolda då tror jag att en man, en mycket slug och klok,

för människorna uppfann gudsfruktan, för att de skulle frukta, även om i hemlighet de gjorde, sade eller tänkte något ont.

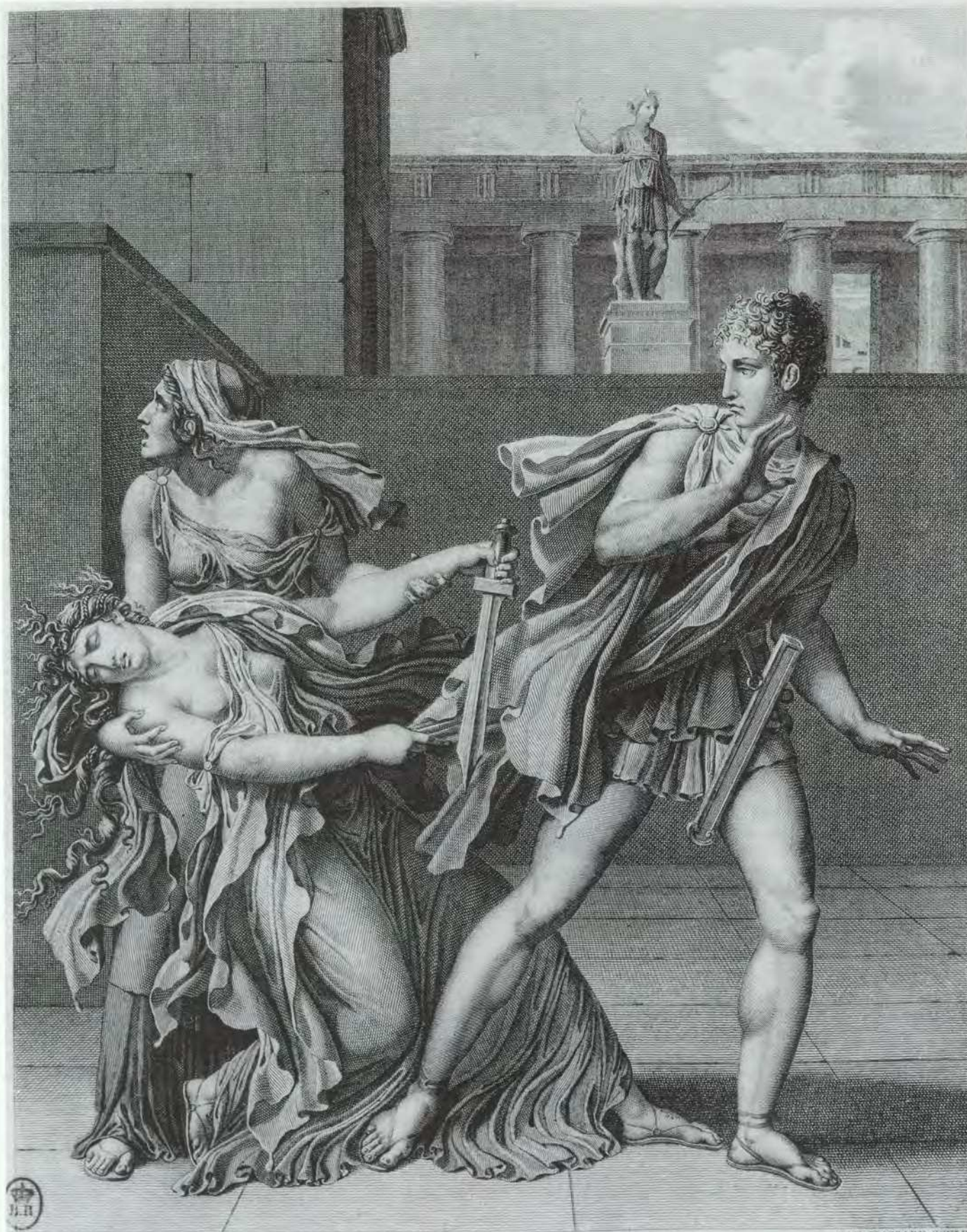
Så skapades alltså föreställningen om ett gudomligt väsen med evigt liv, som ser och hör allt. Det kallas i texten först *daimon*, ett ord för gud, men sedan också "gudar" i pluralis:

Om du i tysthet förbereder något brott skall detta inte undgå gudarna, för de har kunskap. Sådant var hans tal när med en lögn han dolde sanningen och därmed förde in den skönaste av läror. ---

Gudarnas hemvist lät han bli himlen, för därifrån kom det som skrämde människorna mest, åska och blix.

Denna text, som brukar kallas *Kritias*- eller *Sisyfosfragmentet*, är unik som en tidig och utförlig ateistisk plädering: gudstron uppfanns av en man som utnyttjade de tidiga människornas fruktan och undran inför naturens krafter, och detta sägs uttryckligen ha varit en lögn. Motivet skulle vara samhällsnyttan, ett argument som ofta återkommer i ateismens historia.

Vissa antika författare hävdar att citatet kommer från ett satyrspel av Euripides (480–416 f. Kr.), kanske det som hette Sisyfos, och att orden uttalas av denne, en av de mytiska syndarna i Hades, i evighet straffad för sina brott mot gudarna. Att det tillskrivits Kritias skulle kunna bero på att cynismen i talet syntes passa honom. Men oavsett vem som är författaren får man inte göra misstaget att tro att det måste vara sina egna åsikter han för fram i den citerade monologen. På teatern i Athen var det mesta möjligt att säga, särskilt i komedi och satyrspel. Det var ju i princip rollerna som talade och bland dem fanns ju även sådana som man inte förväntades sympatisera med. Om den ateistiska monologen lagts i gudafienden Sisyfos mun behövde författaren inte frukta opinionen utan kunde föra fram en lära som han kanske sympatiserade med eller som han tvärtom ville framställa i dålig dager. I Aristofanes komedi *Molnen*, uppförd 423 f. Kr., talar Sokrates om Molnen som de enda verkliga gudomligheterna och ger "naturvetenskapliga" förklaringar till de andra gudarna. Det hela är en drift med samtidens rationalistiska filosofi, och an- >>

✿ Hippolytos slits mellan mänskligt och gudomligt, mellan tro och åtrå i Euripides klassiska drama.

FOTO: BRIDGEMAN ART (LIBRARY)/BL BILDBYRÅ

tagligen uppskattades den av majoriteten av publiken, som var konservativ i religiösa frågor. Det finns uppgifter om att teaterpubliken i Athen tagit anstöt av vissa rader i Euripides tragedier, såsom i *Hippolytos*, där hjälten säger "min tunga svor blott, eden binder ej min själ", vilket uppfattades som ett försvar för mened. Men Hippolytos var en halvgud som dyrkades med offer och andra ritualer, till skillnad från uppbyggda rollfigurer eller skurkar som Sisyfos.

Tanken att gudstron ytterst går tillbaka på människans undran inför himlafenomenen behöver dock inte leda till ateism, tvärtom var de flesta antika filosofer övertygade om himlakropparnas gudomliga natur. De så kallade joniska naturfilosoferna på 500-talet f. Kr. tänkte sig i allmänhet att ett gudomligt, förnuftigt väsen styrde världssalltet. En vanlig tanke var också att detta väsen genomträngde allt, alltså ett slags panteism. Deras religionskritik riktade sig mot diktarnas fantasier om gudavärlden och över huvud taget mot den antropomorfa gudsbilden, men därifrån till att förneka det gudomligas existens var steget långt. Himlakropparnas regelbundna rörelser och stjärnhimlens majestät gjorde det nästan självklart att anta en styrande intelligens bakom, som man – trots kritiken av mytologins gudar – ofta identifierade med den högste guden, Zeus.

Men vid mitten av 400-talet, sofisternas tid, uppträder tänkare som går längre och ifrågasätter alla vedertagna uppfattningar, och bland dem finner vi också några som fått beteckningen "ateist". Men fränsett enstaka citat finns det nästan inga samtida källor och det är därför i de flesta fall omöjligt att säga vad som är sanning och vad som är senare legendbildning. Sofisten Protagoras förklarade i en skrift att han inte kunde veta något om gudarna, alltså inte ens om de existerade, vilket kom farligt nära ett förnekande. Han skall ha blivit åtalad för hädelse och landsförvisad och hans böcker skall ha bränts på torget i Athen. Diktaren Diagoras från Melos skall ha angripit de eleusinska mysterierna, vilket var något oerhört, och förlöjligat bruket att sätta upp votivgävor till gudarna, en fundamental del av religionen. Han skall också ha blivit anklagad men flytt. Filosofen Anaxagoras, som verkade i Athen på Perikles tid, hävdade bland annat att solen var en glödande sten eller metallklump (det lär ha varit en meteorit som gav honom denna idé), vilket upprörde många. Solen, Helios, var ju en av statens gudar. En anspelnig på detta finns i *Sisyfosfragmentet*, i den poetiska beskrivningen av himlavalvet: "ett konstverk gjort av Tiden, vise mästaren, / där solens ljus av glödande metall går fram". Även Anaxagoras skall ha blivit åtalad för hädelse och flytt. Dessa exempel visar att yttrandefriheten hade sina gränser, särskilt om man lämnade fiktionens form, men de är dock förvånansvärt fåtaliga. Man kan också notera att Demokritos från Abdera inte finns med på listan över ateister, trots att hans lära att allt består av atomer och tomrum knappast gav någon plats för gudar. Men han tycks, att döma av fragmenten, inte ha uteslutit det gudomliga i sina försök att förklara guds-föreställningarnas uppkomst.

Åtal för hädelse (*asebeia*) kunde, åtminstone i Athen, riktas mot var och en som förbrutit sig mot gudarna, till exempel genom helgerån, vanhelgande av heliga platser eller yppande av mysteriernas hemligheter. Men det fanns ingen statsåklagare, utan det krävdes att någon väckte åtal, vilket alltid var ett risktagande; om man förlorade kunde man själv bli straffad. Straffet för den som fälldes kunde vara böter eller landsflykt eller till och med döden. Men som vi har sett är bara ett fåtal processer kända. En inträffade 415 f. Kr. i Athen, då några unga män ur överklassen, bland dem politikern Alkibiades och Kritias, åtalades för att privat ha utfört mysterieriter. Antagligen rörde

det sig om en parodi på de eleusinska mysterierna. Straffet blev landsflykt och förlust av egendom. Här liksom i processen mot Anaxagoras, som hörde till Perikles vänner, kan man misstänka politiska motiv. Men att hädelseprocesser förekom just i slutet av 400-talet beror nog också på att sådana åsikter som kommer till uttryck i *Sisyfosfragmentet* då var nya och utmanande för de flesta athenare. En anklagare kunde därför räkna med en sympatiskt inställd jurydomstol. Som bekant anklagades även Sokrates i en process år 399 bland annat för att "inte tro på statens gudar". Det var i huvudsak en politisk process där detta användes i brist på mer konkreta anklagelsepunkter. I slutet av 300-talet förekom ytterligare några hädelseprocesser i Athen, bland annat mot filosofen Theodoros från Kyrene, en av de få som sägs uttryckligen ha förnekat existensen av gudar. Han skyddades dock av Athens starke man, Demetrios från Faleron. I de flesta fallen kan man också ana politiska motiv bakom åtalen.

Ett led i *Sisyfosfragmentets* argumentation är att människosläktet och samhällslivet utvecklats gradvis. Sådana tankar hade framförts redan på 500-talet av filosofer som Thales och Anaximandros, och på 400-talet var det en relativt vanlig föreställning att civilisationen hade utvecklats från ett primitivt stadium. Men att applicera denna tanke även på religionen var något nytt. Möjligen var Demokritos och sofisten Prodikos de första som formulerade dessa tankar. Den sistnämnde menade att människorna först uppfattat nyttigheter som sol och måne, källor och floder som gudar och sedan även sådana mänskliga framsteg som åkerbruket och vinodlingen (Demeter respektive Dionysos). Det var alltså en mindre konspiratorisk teori än den som Sisyfosmonologen uttrycker. I början av 200-talet f. Kr. framfördes en annan rationalistisk teori av Euhemeros från Mesene. Hans verk är inte heller bevarat och vi känner det bara genom referat hos andra antika författare. Det var en fiktiv reseberättelse med utopiska inslag där en inskrift innehöll den sanna historien om de olympiska gudarna: de var i själva verket kungar och andra märkliga män och kvinnor i en avlägsen forntid som så småningom kommit att uppfattas som högre väsen. Denna förklaringsmodell går nu under namnet euhemerism.

Filosofen Epikuros måste också nämnas här, även om han strängt taget inte hör till gudsförnekarna. Han införlivade atomläran i sitt system och förnekade själens odödlighet. Därmed bortföll fruktan för straff i livet efter detta. Gudarna existerade visserligen, men var helt passiva och utanför världen. Det kan ha varit ett sätt för Epikuros att skydda sig mot anklagelser för ateism. Hans huvudsyfte var att befria människorna från irrationell fruktan och oro. I den romerske diktaren Lucretius stora lärodikt *Om tingens natur* hyllas Epikuros som en mänsklighetens välgörare, den förste som utmanat religionen och krossat den. Den epikureiska läran fick stor spridning under hellenismen, bland annat genom sammanfattningar av lärans huvudpunkter.

Av Sextus Empiricus genomgång av gudsbevis och deras motbevis framgår att en mängd argument framfördes av filosoferna, särskilt under den hellenistiska tiden, då stoiker och epikuréer och andra skolbildningar utvecklade sina lärosystem. En del försök till gudsbevis var ganska enkla, såsom att den universella förekomsten av gudsdyrkan förutsätter att det som dyrkas finns. Andra utgick från tanken att världen är en så underbar och komplicerad skapelse att den förutsätter en skapare av övermänsklig förmåga, alltså en gud. Ett liknande argument var att människans själ förutsätter en själ i

naturen, alltså en gudomlig världssjäl. Dessa argument varierades och byggdes ut och kunde till slut bli ganska långsökta. Och till varje argument fanns ett motargument, enligt skeptikerna, som av princip inte tog ställning; de var alltså med en modern term agnostiker. Bland motargumenten känner man igen de flesta; de handlar ytterst om motsägelser i utsagorna om det gudomliga. Teodicéproblemet förekommer men hör inte till de viktigaste. På romerskt område är Ciceros dialog *Om gudarnas natur* ett exempel på att gudsbevisen var ett populärt tema. En av deltagarna i diskussionen är faktiskt översteprästen (*pontifex maximus*), vilket inte hindrar honom från att ivrigt intressera sig för argumenten *pro et contra*. Tydligt betraktades filosofiska diskussioner som ofarliga, så länge man inte direkt utmanade den praktiserade religionen.

Ett exempel på att rationella förklaringar av religionen inte bara var en angelägenhet för filosofer utan snarare hörde till allmänbildningen är en kort dikt av Petronius, författaren till romanen *Satyricon*. Dikten (som har översatts av Gunnar Ekelöf och ingår i hans *Valfrändskaper*) börjar med konstaterandet att fruktan var det som i begynnelsen skapade gudar.

Denna fria diskussion om gudarnas vara eller icke vara kan ge intrycket att tankefriheten var nästan total i antiken, men så enkelt var det inte. Att på allvar utmana "statsreligionen", det vill säga kulten av statens gudar, kunde vara farligt. Religionen (som grekiskan inte har något helt motsvarande ord för) hade förmodligen ett starkt grepp om det stora flertalet människor, om inte annat så genom alla de kulthandlingar som den uttrycktes i och som var viktiga för gemenskapen. Offren till gudarna och därmed det goda förhållandet till dem ansågs också som en garant för statens säkerhet. Ett annat skäl var hoppet om ett bättre liv efter döden, som de olika religiösa läroren gav. En radikal gudsförnekelse utmanade detta. Dessutom hade Sokrates och Platon på 300-talet försvagat den religionskritiska ansatsen inom filosofin. Även om så gott som alla antika filosofer, och majoriteten av de bildade, hade en skeptisk eller helt avvisande hållning till mytologin och kunde ifrågasätta sådant som offerväsendet, var det ytterst få som förnekade existensen av allt gudomligt. De flesta ansåg solen och stjärnorna gudomliga, många antog en gudomlig världssjäl eller hävdade att Gud var identisk med världsalldet. En helt materialistisk världsbild var antiken främmande.

Att tanke- och yttrandefriheten ändå var så stor som den var kan delvis bero på polyteismen, som innebar en större tolerans i religiösa frågor än vad som gäller i monoteistiska religioner. Avsaknaden av heliga texter är en annan viktig orsak. Mytologin var inte någon helig lära som man måste tro på och prästernas auktoritet var mycket begränsad. Visserligen verkar tolerans inte ha haft något egenvärde och ingen antik filosof gjorde tolerans eller mänskliga rättigheter till viktiga frågor, men utrymmet för personligt tyckande i religiösa frågor var stort. Platon ger i sina dialoger vissa intressanta uppgifter om vad människor tänkte om de stora frågorna. Enligt honom

fanns det många som inte trodde på gudarnas existens, eller menade att de inte bryr sig det minsta om människorna. Många var också enligt honom övertygade om att själen inte överlevde kroppen, medan andra däremot fruktade straff i underjorden. Själavandringsläran var känd och kombinerades med föreställningar om rening i livet efter detta, alltså förstadiet till skärseldsläran. Variationen var alltså stor och den ökade i hellenistisk tid, då en mängd olika filosofiska läror eller livsåskådningar med varierande inslag av religion stod till buds, förutom mysteriekulten. Däri liknar den hellenistiska världen den nutida västerländska med dess pluralism och individualism. Och den vaga religiositet som många moderna människor omfattar har en viss likhet med den "kosmiska" religiositet som var så vanlig i antiken, inte minst i stoicismen med dess vördnad för naturen och tro på en opersonlig försyn. *

139 s, inb, 978-91-7359-012-9

En olaglig folkomröstning - Sverige och EMU

Joakim Nergellius

I denna bok kritiserar Joakim Nergellius kraftfullt det politiska etablissemangets hantering av EMU-frågan och den efterföljande folkomröstningen. Han hävdar att inrikespolitisk taktik helt styrde och att folkomröstningen direkt bröt mot Sveriges förpliktelser som EU-medlem. Carl Bildt framstår som huvudansvarig för att det blev folkomröstning, men även Göran Perssons strategi var fel. EU-rättens företrädare framför svensk rätt har haft svårt att slå rot i Sverige. Sverige kan gå med i EMU genom ett vanligt riksdagsbeslut när som helst. Någon ny folkomröstning behövs inte och det är dags att ansvariga politiker inser detta.

280 s, inb, 978-91-7359-014-3

EU och den globala klimatfrågan

EUROPAPERSPEKTIV 2008

På vilka sätt kan EU utöva ledarskap på klimatområdet? Vilka är de rättsliga och politiska förutsättningarna för ett sådant? Vilka styrmedel bör unionen använda sig av för att utöva ledarskapet mest effektivt? Vad innebär det för EU:s framtida ekonomiska utveckling om unionen bestämmer sig att gå före resten av världen med införandet av strängare miljöregler? Hur skapas nödvändig legitimitet för omställningen av produktions- och konsumtionsmönster? Det är om dessa frågor som denna bok handlar.

Beställ dessa nya böcker och andra på

www.santerus.se

eller i din bokhandel

SANTÉRUS
FÖRLAG

"Vilket trevligt
initiativ!"

Kafka

"Snygg
hemsida."

Rimbaud

"En riktigt
bra grej det här!"

Goethe

DIXIKON.SE

Utvald litteratur på originalspråk

Det kallas solidaritet, Arnstberg

I **Axess** nr 8, 2007, riktade Karl-Olov Arnstberg kritik mot de argument som ofta anförs för en frikostig invandringspolitik.

Kristina Hellqvist menar att han ignorerar solidaritetens idétradition.

”Om Frankrike inte slutar ta emot invandrare så tänker jag flytta utomlands”, sa Brigitte Bardot för några år sedan och lyckades i en kort mening illustrera globaliseringsklassklyftor. Vissa är ”invandrare” och andra ”flyttar utomlands” – att det skulle röra sig om samma personer är otänkbart. Brigitte skulle aldrig bli invandrare, hon hör ju till globaliseringselit – inte dess proletariat.

Vi lever i en värld där det globala tas för givet samtidigt som invandring ifrågasätts – inte minst i etnologen Karl-Olov Arnstbergs artikel i nummer 8 av tidskriften *Axess*. Han missar dock att ställa den mest grundläggande frågan av alla: vad är det som driver människor som inte tillhör samhällets elit att ”flytta utomlands”? En del har flytt förtryck, krig och övergrepp. Tack vare FN:s konventioner om mänskliga rättigheter har de kunnat få en fristad i ett annat land, kanske Sverige. Andras främsta drivkraft att migrera är ett annat slags överlevnad – att söka sig dit där den globaliserade ekonomin vill att de ska befinna sig – även om det finns politiska gränser och till och med murar för att stoppa dem.

Arnstberg påstår i sin artikel att ”tiotusentals kosovoalbener släpptes in helt utan kontroll” i Sverige under tre månader 1992 trots att det ”rädde fred” i Kosovo. Det finns delade åsikter om situationen i Kosovo 1992 men att det officiellt råder fred i ett land är ingen garant för att människor inte förföljs eller förtrycks ”på grund av sin ras, religion, tillhörighet till en viss samhällsgrupp eller politiska uppfattning” – som är flyktinggrundande skäl enligt FN:s konvention. Det var inte heller så att alla kosovoalbener som sökte asyl i Sverige 1992 fick stanna – långt därifrån, och visumtvång infördes samma höst.

Det är bra att ha en fri debatt i ett samhälle och det är bra att Arnstberg vädrar sina funderingar om flyktingmottagande och invandring. Men jag vänder mig emot hans sätt att argumentera. Genom att säga att de enda bevekelsegrunderna för att arbeta för ett öppet samhälle och mot främlingsfientlighet är strävan efter att vinna ett samhälls moralmästerskap så osynliggör han en hel idétradition i ett penndrag. En idétradition vi brukar kalla solidaritet: medmänsklighet. Att se sig själv i andra, med Gunnar Ekelöfs ord. I Sveriges Kristna Råds nyligen antagna dokumentet ”Detta vill vi! Kyrkorna och migrationsfrågorna” fogas ytterligare ett perspektiv till bilden; att som kristen

kunna känna igen Gud i flyktingen och främlingen. Jesus själv upplevde flyktingens öde som barn och växte upp i ett ockuperat land, med ett främmande språk och en främmande kultur.

Arnstberg försöker göra moralmästerskapet till en fråga om elitism. Visst finns det en typ av ansvarstagande livsstil som förutsätter pengar – exempelvis att köpa utsläppsätter och ”hållbar design”. Men människor som gör gott och vill gott utifrån – låt oss kalla det en moralisk övertygelse – finns nog inte främst i samhällets toppskikt utan snarare bland så kallade vanliga människor.

Där Arnstberg ser ett moralmästerskap ser jag snarare ett samhälle där moral och etiska övertygelser i handlandet gentemot varandra ständigt får stå tillbaka för kortsiktiga ekonomiska intressen. Jag håller med Arnstberg om att flyktingmottagande och invandring inte är oproblematiskt och inte heller ett mål i sig. Men det är ett symptom som vi inte kan rösta bort. Ett symptom på en värld där krig och vapenexport är oerhört lönsamt och krigstillstånd ger möjligheter att okontrollerat profitera på andra länders råvaror. Ett symptom på en värld där människohandel är en av de mest lukrativa affärsverksamheterna – medan julhandeln åter väntas slå rekord i Sverige.

I arbetet för en framtid där människor inte behöver fly för sitt liv och sin överlevnad kan vi inte stänga våra gränser. Vi lever i samma värld och kan inte frånsvara oss ansvar – inte minst därför att det också är svenska vapen och svenska intressen som är inblandade. Migrationspolitik måste ses som en del av arbetet för global utveckling, mänskliga rättigheter och en hållbar fred.

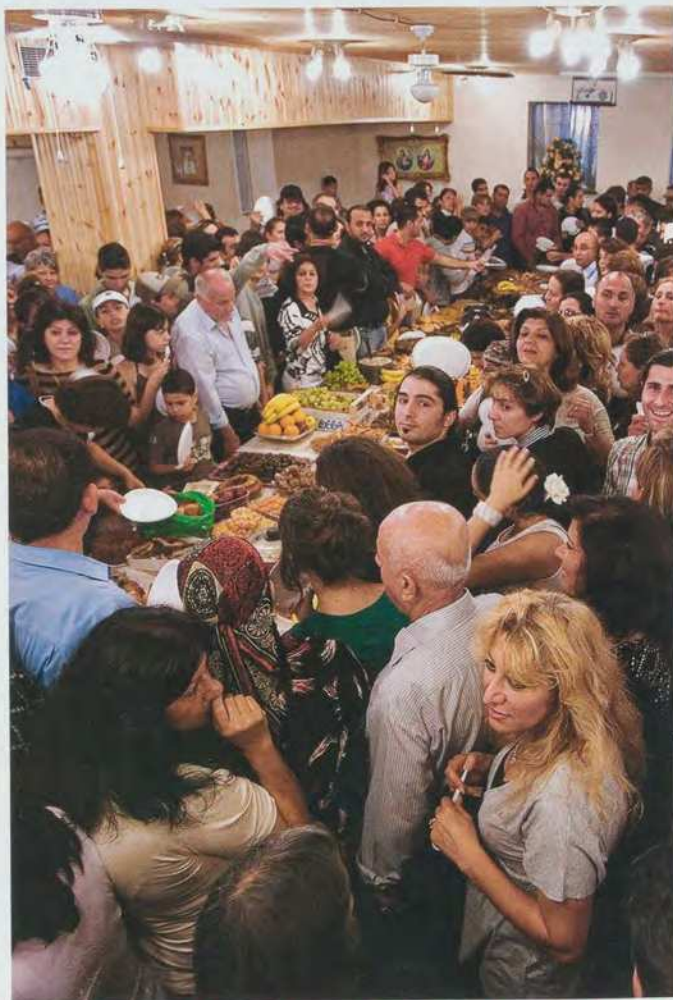
Arnstberg påstår vidare i sin artikel att ”med ett identitetsperspektiv är inte mångfald lika med rikedom utan med socialt sönderfall”. Jag menar att det snarare handlar om hur trånga identiteter vi bygger och hur tydliga murar vi omgärdar vår identitet med. Engamalt judisk midrash berättar om en rabbin som frågade sina lärjungar hur man kan veta när natten är över och morgonen grytt. ”Är det när man i det svaga ljusdunklet kan skilja ett får från en hund – eller ett olivträd från ett fikonsträd?” ”Nej”, svarade rabbinen, ”det är när du möter blicken i vilken annan mans eller kvinnas ansikte som helst och förstår att det är din broder och din syster. Då först är natten över och morgonen har grytt.” *

* **KRISTINA HELLQVIST** är handläggare för flykting- och integrationsfrågor på Svenska kyrkan.

☛ "Om Frankrike inte slutar ta emot invandare så tänker jag flytta utomlands, sa Brigitte Bardot för några år sedan och lyckades i en kort mening illustrera globaliseringens klassklyftor", skriver Kristina Hellqvist.

FOTO: EVERETT COLLECTION/IBL BILDBYRÅ

☛ "Sverige är asylsökande irakiernas favoritland i Europa och när detta skrivs snabbbehandlas 5 000 för att få besked inom fjorton dagar", menar Karl-Olov Arnstberg.

FOTO: SÖREN ANDERSSON/SCANPIX

Replik från Karl-Olov Arnstberg

Först vill jag ha sagt att jag inte delar krubba med Brigitte Bardot. Sverige ska givetvis ta emot flyktingar också i framtiden. Jag har heller inga svårigheter med att exempelvis präster gömmer asylsökande som avvisats.

Däremot har jag problem med politiker som, om än i all välmening, gör ett dåligt jobb. Samtidigt som Sverige effektivt stängt dörren för arbetsinvandring har vi tagit emot fyra gånger fler flyktingar än något annat jämförbart land i Europa.

Just nu har vi för övrigt en situation som liknar den som gällde för Kosovo. Sverige är asylsökande irakiernas favoritland i Europa och när detta skrivs snabbbehandlas 5 000 för att få besked inom fjorton dagar.

Med tanke på att merparten saknar handlingar, alternativt saknar sådana, tvivlar jag starkt på att Migrationsverket klarar rättssäkerheten. Trots denna krislösning växer antalet icke-avgjorda ärenden och en bra bit över tjugotusen asylsökande väntar på att få sina ansökningar behandlade på det reguljära och långsamma sättet.

Hur går det sedan för dem som får sitt uppehållstillstånd? I en un-

dersökning som redovisades av EU-kommissionen i år ansåg 78 procent av stockholmarna och 83 procent av malmöborna att integrationsarbetet misslyckats.

I Paris var motsvarande siffra efter upploppen 41 procent. Med tanke på att Sverige haft ett av de mest kompletta och genomarbetade integrationsprogrammen i Europa, så är Sverige också det land som har det största svealget mellan ambitionerna och hur det faktiskt blev. Sverige är ett av Europas mest segrerande länder.

Politiker på riksnivå är givetvis emot segregationen men vill helst inte gräva vidare i frågan. På kommunal nivå kommer man emellertid inte undan problemen. Det är därför Ilmar Reepalu 2004 krävde totalstopp för inflyttning av fler arbetslösa invandrare till Malmö.

Ett annat exempel är kommunalrådet Anders Lago som flera år i rad krävt stopp för invandring till Hovsjö i Södertälje. Där har färre än hälften arbete, av dem som är i arbetsför ålder. Exempelen kan mångfaldigas. Det här är frågor som behöver uppmärksammas långt mer än vad som sker nu. *

TEMA: Religionens återkomst

För några decennier sedan framstod frågan om tro och vetande som slutdiskuterad. Men en längtan efter allvar och efter ingångar till de stora livsfrågorna har gjort att religionerna fått förnyad aktualitet. Vi har bett tre skribenter att fundera över villkoren för tro i en upplyst tid.

Gud bidar sin tid ...

Dagens ateistiska missionärer är innerst inne medvetna om att deras knäfall inför vetenskapen inte gör universum mindre mysteriöst. De negligerar att religionen tillhandahåller en teologisk infrastruktur som håller begreppen om det heliga och transcendentala på plats.

✶ ROGER SCRUTON

Inför anblicken av de grymheter som utförts i trons namn utropade Voltaire sitt berömda "Ecrasez l'infame!" ("Krossa den skändliga!") En lång rad upplysta tänkare följde i hans spår och utnämnde organiserad religion till mänsklighetens fiende, den kraft som skiljer troende från otrogna och därmed både hetsar till och sanktionerar mord. Richard Dawkins är det mest inflytelserika levande exemplet på denna tradition, och hans budskap, som går igen hos Daniel Dennett, Sam Harris och Christopher Hitchens, ljuter lika starkt och gällt i dagens media som en gång Martin Luthers budskap i Tysklands reformertakyrkor. Häftigheten i de kritiska angrepp som framförs av dessa ateistiska missionärer är verkligen anmärkningsvärd. Upplysningen ägde trots allt rum för trehundra år sedan: argumenten hos David Hume, Immanuel Kant och Voltaire har anammats av varje bildad människa. Vad mer finns att säga? Och om man måste säga det, varför säga det så påstridigt? De som motsätter sig religionen i mildhetens namn måste väl ha en plikt att visa mildhet, även – och särskilt – mot sina fiender?

Det finns två anledningar till att människor höjer rösten mot sina motståndare: den ena är att de uppfattar motståndaren som så stark att varje vapen måste användas mot honom; den andra är att de känner att deras egen ståndpunkt är så svag att den måste förstärkas med bullrande. Båda dessa motiv kan noteras hos de missionerande ateisterna. De menar verkligen att religionen utgör en fara, då den leder människor till en överdriven entusiasm som inte kan bemötas med rationella argument, just för att den är inspirerad av irrationella övertygelser. Islamisterna har givit oss gott om bevis för detta. Men dessa bevis, säger ateisterna, är bara de senaste i en lång historia av massakrer och fasor som – i ett vetenskapligt perspektiv – med skäl kan betecknas som mänsklighetens förhistoria. Upplysningen lovade att inleda en ny era i vilken förnuftet skulle härskas och tillhandahålla ett instrument för fred som alla kunde använda. Men i de ateistiska missionärernas ögon uppfylldes löftet inte. Enligt deras sätt att se anammade varken judendomen eller kristendomen upp-

lysningen, även om de i viss mån inspirerade den. Alla religioner har enligt ateisterna förblivit i samma tillstånd som dagens islam: rotade i dogmer som inte utan risk kan ifrågasättas. Eftersom de tror detta hetsar de upp sig till ett frenetiskt smädande av vanliga troende, även sådana som sökt sig till religionen för att finna ett verktyg för fred och betraktar sin tro som en maning att älska sin nästa, till och med sin stridslustna ateistiska nästa, som sig själv.

Samtidigt är ateisternas hållning en reaktion på svagheten i deras egen ståndpunkt. Dawkins och Hitchens är orubbliga i sin övertygelse att den vetenskapliga världsbilden fullständigt har undergrävt religionens förutsättningar och att endast okunskap kan förklara trons fortbestånd. Men vad exakt säger den moderna vetenskapen, och på just vilken punkt kommer den i konflikt med den religiösa trons förutsättningar? Enligt Dawkins (som här följs av Hitchens) är människor "överlevnadsmaskiner" i sina generstjänst. Vi är så att säga biprodukter av en process som är helt likgiltig för vårt välbefinnande, maskiner som vårt genetiska material utvecklat för att gynna sin strävan till reproduktion. Generna själva är komplexa molekyler, sammansatta enligt kemins lagar, av material som tillhandahålls i den ursoppa som en gång bubblade på planetens yta. Hur det gick till är ännu inte känt: kanske fick elektriska urladdningar atomer av kväve, kol, väte och syre att kopplas samman i lämpliga kedjor tills en av dem slutligen uppnådde denna anmärkningsvärda egenskap, att bära på en kod med instruktioner för sin egen reproduktion. Kanske kommer vetenskapen en dag att kunna svara på hur detta gick till. Men det är vetenskapen, inte religionen, som kommer att besvara frågan.

När det gäller existensen av en planet där grundämnena finns i de mängder som kan observeras på jorden, så är även det något som skall förklaras av vetenskapen – men i detta fall astrofysiken snarare än biologin. Jordens existens är en del av en väldig utvecklingsprocess, som kan ha börjat med Big Bang och rymmer många mysterier. »

✧ "Detta märkliga universum med sina svarta hål och tidskrökningar blir på något sätt medvetet om sig självt!" FOTO: THE SHEPHERD AV HELENA BLOMQVIST

☛ "The four horsemen": Christopher Hitchens, Daniel Dennett, Richard Dawkins och Sam Harris. De "har något häftigt och ovärdat över sig: det är alldeles uppenbart att något saknas i deras liv, något som kunde skänka dem ordning och fullhet i stället för godtycklig avsky".

FOTO FRÅN RICHARD DAWKINS DVD THE FOUR HORSEMEN

er som fysikerna utforskar med ständigt växande häpnad. Astrofysiken har väckt lika många frågor som den besvarat. Men det är vetenskapliga frågor, som måste lösas genom att upptäcka de rörelselagar som styr de observerbara förändringarna på varje nivå av den fysiska världen, från galaxer till supernovor, från svarta hål till kvarkar. Det mysterium vi står inför när vi blickar upp mot Vintergatan, i vetenskap om att den myriad av stjärnor som ger upphov till detta ljusdis alla tillhör en och samma galax, den galax som innefattar även oss, och att det bortom dess gränser finns otaliga andra galaxer som långsamt vrider sig i rymden, vissa av dem döende, andra i början av sin utveckling, och alla för alltid otillgängliga för oss – detta mysterium kräver inte ett religiöst svar. Det är nämligen ett mysterium som är resultatet av vår partiella kunskap och som bara kan lösas genom mer kunskap av samma slag – den kunskap vi kallar vetenskap.

Bara okunskap skulle kunna få oss att förneka denna allmänna bild, och de missionerande ateisterna utgår från att religionen måste förneka denna bild och därför, på något plan, eftersträva att sprida okunskap eller åtminstone motarbetad kunskap. Likväl känner jag inte till någon religiös person bland mina vänner och bekanta som faktiskt förnekar denna bild, eller som menar att den utgör minsta problem för hans eller hennes tro. Dawkins skriver som om teorin om den själviska genen en gång för alla satt stopp för idén om en skapande Gud – vi behöver inte längre denna hypotes för att förklara hur vi uppkom. I en mening är detta sant. Men hur förhåller det sig med genen själv? Hur uppkom den? Och hur är det med ursoppan? Alla dessa frågor besvaras naturligtvis genom att gå ett steg längre tillbaka i orsakskedjan. Men vid varje steg möter vi en värld med en säregen egenskap: nämligen att den är en värld som, lämnad åt sig själv, utvecklas till att producera medvetna varelser med förmågan att söka skälet för och meningen med saker och ting, inte bara deras orsaker. Det förbluffande med vårt universum, att det rymmer sådant som medvetande, omdöme, kunskap om rätt och fel och allt annat som gör människans situation så speciell, blir inte mindre förbluffande genom hypotesen att detta förhållande uppkommit över tiden, utifrån andra förhållanden. Om det är sant så visar det bara hur förbluffande dessa andra förhållanden var. Genen och ursoppan kan inte vara mindre förbluffande än sin produkt.

Allt detta skulle dessutom upphöra att förbluffa oss – eller snarare, det skulle falla inom ramen för det begripliga – om vi kunde hitta ett sätt att upphäva dess karaktär av tillfällighet. Det är vad religionen utlovar: inte nödvändigtvis ett syfte, men något som upphäver

paradoxen med en helt lagbunden värld, tillgänglig för medvetandet, som inte desto mindre saknar förklaring – en värld som bara är, utan något skäl överhuvudtaget. De ateistiska missionärerna är på något plan medvetna om att deras knäfall inför vetenskapen inte gör universum mer begripligt och inte heller tillhandahåller ett alternativt svar på våra metafysiska frågor. Det sätter helt enkelt stopp för frågandet. Och den religiösa människan lär känna att detta stopp är förhastat: att förnuftet har fler frågor att ställa, och kanske fler svar att nå fram till, än ateisterna vill tillåta. Vilken part i denna halvt omedvetna tävlan är alltså genuint förnuftig? Ateisterna förutsätter det som de själva vill bevisa, genom sitt antagande att vetenskapen har alla svar. Men vetenskapen kan bara ha alla svar om den sitter inne med alla frågor; och det antagandet är falskt. Det finns frågor som förnuftet ställs inför men inte vetenskapen, eftersom det är frågor som inte kräver en förklaring i termer av orsaker.

En av dessa frågor gäller medvetandet. Detta märkliga universum med sina svarta hål och tidskrökningar, händelsehorisonter och icke-platser, blir på något sätt medvetet om sig självt. Och det blir medvetet om sig självt i oss. Detta faktum betingar vetenskapens själva struktur. Avvisandet av Newtons absoluta rum, antagandet av ett rumtidskontinuum, kvantekvationerna – allt detta utgår från sanningen att vetenskapliga lagar är instrument för att förutsäga vissa observationer utifrån andra. Det universum som vetenskapen beskriver är begränsat vid varje observationspunkt. Enligt kvantteorin blir vissa av dess mest grundläggande drag bestämda först i observationsögonblicket. Den stora väven av vågor och partiklar, av fält och krafter, av materia och energi, hålls fast endast vid kanterna, där händelser kristalliseras i det observerande medvetandet.

Medvetandet är mer välbekant för oss än någon annan företeelse i vår värld, eftersom det är den väg på vilken allting annat blir bekant för oss. Men det är detta som gör medvetandet så svårt att få grepp om. Var man än söker det, så finner man bara dess föremål – ett ansikte, en dröm, ett minne, en färg, en smärta, en melodi, ett problem; men ingenstans det medvetande som kastar sitt ljus över allt detta. Att försöka greppa medvetandet är som att försöka iakttä sitt eget iakttagande, som om man med egna ögon skulle betrakta sina ögon utan användning av en spegel. Det är därför inte förvånande att tanken på medvetandet väcker en särskild metafysisk oro, som vi försöker dämpa genom att göra oss bilder av själen, medvetandet, självet, "medvetandets subjekt", den inre entitet

som tänker och ser och känner och som är mitt verkliga inre jag. Men dessa traditionella "lösningar" upprepar bara problemet. Vi kan inte kasta ljus över människans medvetande genom att helt enkelt omformulera det som medvetandet hos något slags inre *homunculus* – vare sig man kallar det en själ, ett subjekt eller ett jag. Tvärtom, genom att förlägga denna *homunculus* till en privat, otillgänglig och kanske immateriell sfär förstärker vi bara mysteriet.

Det är detta mysterium som får människor att återvända till religionen. De har kanske inget klart begrepp om vetenskapen, ingen teologisk talang och ingen kunskap om de argument som genom tiderna övertygat människor om att tillfälligheternas väv måste bäras upp av ett "nödvändigt varande". De medeltida skolastikernas subtiliteter har vanligen inget större inflytande på hur dagens troende tänker. Moderna människor dras till religionen genom sitt medvetande om medvetandet, genom sin upplevelse av ett skinande ljus i deras innersta. Och som Kant så briljant visade, en person som lärt känna självet, som refererar till sig själv som "jag", är oundvikligen fångad av friheten. Han höjer sig över den vind av tillfälligheter som blåser genom den naturliga världen, stödd på förnuftets nödvändiga lagar. "Jaget" definierar utgångspunkten för all praktisk förnuftsverksamhet och rymmer en antydning om detta som skiljer människor från resten av naturen, nämligen deras frihet. I en mening är även djuren fria: de väljer, gör saker både fritt och av tvång. Men djur är inte ansvariga för vad de gör. De kan inte ställas till svars för sitt uppträdande, och inte heller kan de övertalas eller avrättas genom dialog med andra. Alla de mål som ger människolivet dess inneboende värde – som rättvisa, gemenskap och kärlek – har sitt ursprung i den ömsesidiga ansvarigheten människor emellan, personer som möter varandra i en relation mellan två "jag". Det är därför inte förvånande att människor känner sig förvissade om att de förstår världen och inser dess mening när de kan uppfatta den som den yttre gestalten av ett annat "jag" – Guds "jag", som vi alla står till svars inför och varifrån kärlek och frihet strömmar.

Denna tanke kan komma till uttryck i poesins form, som i den katolska kyrkans *Veni Creator Spiritus*, i Krishnas extatiska ord i *Bhagavadgita* eller de storslagna psalmer som pryder den hebreiska Bibeln. Men för de flesta människor finns den helt enkelt där, som en förtädd kärna av mening i deras liv, som tynger dem när de inte finner något sätt att uttrycka den i gemensamma, kollektiva former. Människor fortsätter att söka platser där de kan stå, så att säga, vid den empiriska världens fönster och blicka ut mot det transcendentala – platser där en fläkt från denna andra sfär svävar över dem. För inte så länge sedan fanns Gud i sin boning. Man kunde öppna en dörr, upptäcka honom och sälla sig till dem som sjöng och bad i hans närvaro. Nu saknar han, liksom vi, stadig hemvist. Men ur denna erfarenhet av hemlöshet håller ett nytt slags religiöst medvetande på att växa fram: det inre ögat vänds mot det transcendentala, i en ständig åkallan av något "vi vet inte vad".

Misstron mot organiserad religion går därför hand i hand med sorg

över det som har gått förlorat. De missionerande ateisterna gör oss beklämda, när de stampar på den kista där de föreställer sig att Guds lik ligger och manar oss att begrava det snabbt, innan det börjar lukta. Dessa människor har något häftigt och ovärdat över sig: det är alldeles uppenbart att något saknas i deras liv, något som kunde skänka dem ordning och fullhet i stället för godtycklig avsky. Och ändå vet vi inte riktigt hur vi skall bemöta dem. Ingenstans i vår värld finns en dörr som vi kan öppna för att åter stå omvärvda av Guds anda.

Men människor har ett medfött behov av att begreppsliggöra sin värld i termer av det transcendentala och gestalta skillnaden mellan det heliga och det profana. Detta behov är rotat i vårt självmedvetande, och i de erfarenheter som påminner oss om vårt gemensamma och betydelsefulla öde som medlemmar i det Kant kallade "ändamålsens rike". Sådana erfarenheter är roten till det mänskliga samhället, i kontrast till djurens blotta gemenskap, och vi måste bejaka och med självkänedom tillägna oss dem om vi skall finna oss till rätta med våra likar. Religioner fyller detta behov. De tillhandahåller nämligen den sociala bekräftelse och teologiska infrastruktur som behövs för att hålla begreppen om det transcendentala och det heliga på plats. Otryggheten och oordningen i västerländska samhällen härrör från den spänning människor upplever när de inte kan knyta sin inre medvetenhet om det transcendentala till de religiösa ritualernas yttre former. Människor har vänt sig bort från den organiserade religionen, liksom de vänt sig bort från alla andra former av organiserad verksamhet. Men ateisterna som dansar på de gamla religionernas kista lär aldrig kunna övertala människorna att leva som om detta något i deras inre var dött. Gud har flytt, men han är inte död. Han bidar sin tid, i väntan på att vi skall bereda plats för honom. Det är åtminstone så jag tolkar det ökande intresset för religion och nostalgin för det vi förlorade när församlingarna slog igen sina biblar och psalmböcker, upplöstes och försvann. *

* ÖVERSÄTTNING JIM JAKOBSSON

* ROGER SCRUTON är professor i filosofi vid Institute for the Psychological Sciences i Arlington, Virginia och gästprofessor vid Princeton University.

Det lilla förlaget som hjälper
dig att ge ut Din bok

Bokverkstan

Tel. 019-12 36 54,
12 01 10

info@bokverkstan.se

Vem slår Eva?
Forskande feminister i genusland.

Är all kunskap lika bra?
Kan vi strunta i vad som är sant?
Vad händer i så fall med vetenskapen?
Läs "Vem slår Eva?" och tänk själv efter.

www.avantema.se

Dit förnuftet inte når

Att religionen har använts för att förtrycka och terrorisera, bör inte skymma dess positiva egenskaper. Religionen erbjuder en förståelse av universum som mysterium och under. Och den försvarar människans värde som subjekt mot vetenskapens objektifiering och samhällets instrumentalisering av människan.

✱ WERNER G. JEANROND

Religionens pluralisering i vår kulturkrets är inte bara globaliseringens förtjänst. Också massmigrationen – som orsakats av krig, förtryck, svält och arbetslöshet – har befrämjat spridningen av olika religiösa rörelser och grupperingar till Nordeuropa. Dessutom har informationsteknologins revolutionära utveckling underlättat för människor att inhämta djupare kunskap om religionens olika former och traditioner.

Man kan gå längre tillbaka. Den judiska religionen har haft en viss, begränsad, frihet att existera i Sverige sedan Gustav III:s tid. I slutet på 1800-talet började Svenska kyrkans religiösa monopolställning försvagas som en följd av radikala förändringar i det svenska samhället. Nya kristna rörelser etablerades både inom och utanför statskyrkan: Missionsförbundet, metodist- och baptistkyrkor, Evangeliska fosterlandsstiftelsen, den romersk-katolska kyrkan och andra, så kallade frikyrkliga, rörelser. På så sätt utökades successivt möjligheten att gestalta ett kristet trosliv utanför statskyrkan.

1951 antog riksdagen lagen om religionsfrihet. Åtminstone på juridisk nivå har religion i Sverige sedan dess varit en fråga om personlig inriktning och val.

Vid samma tid fanns det både inom akademien och svensk kulturdebatt religionskritiker som med den analytiska filosofins verktyg ville visa de kristna lärosatsernas ohållbarhet. Å ena sidan bidrog denna kritik till en viktig granskning av den kristna religionens självförståelse och dess traditionella plats i det svenska samhället. Å andra sidan reducerades den kristna religionen till en samling enkla sanningar som sedan lätt kunde avvisas från en rationalistiskt vetenskaplig synpunkt. Inom det nya kritiska förnuftets horisont fanns det ingen plats för ett enkelt försanthållande av historien om hur universum skapades på sex dagar, av nytestamentliga berättelser om underverk, av läran om himmel och helvete eller av religiösa reflektioner om moral. En sådan vetenskaplig prövning av de trossatser-

na visade att den kristna tron och kyrkan vilade på ohållbara mytologiska premisser – och därför borde överges. Mellan tro och vetande gick en radikal gräns om vilken Ingemar Hedenius påminde alla tänkande svenskar i sin bok *Tro och vetande* från 1949.

För den vetenskapliga debatten i Sverige var religionsfrågan därmed färdigdiskuterad. Att religionskritiken och religionsfenomenologin utomlands utvecklades vidare bortom enkelspåriga analytiska metoder uppmärksammades sällan bland svenska tänkare och mediala makthavare. Kyrkan fanns kvar i Sverige som en del av det svenska folklivet och betraktades gärna som ett slags servicecenter för allahanda livs- och begravningsceremonier. Den ansågs inte ha någon större betydelse för den postreligiösa enhetskultur som under andra hälften av 1900-talet tog den tidigare kyrkliga enhetskulturens plats. Att kyrkan skildes från staten den 1 januari 2000 kunde därför också betraktas som en konsekvens av den vetenskapliga evolutionen. Nu var det svenska samhället även formellt fritt från religion och kunde utvecklas på rent vetenskaplig grund.

Den 1 januari 2001 bildades det nya Vetenskapsrådet som förenade olika statliga vetenskapsfinansiärer till ett enhetligt råd. Jag hade förmånen att sitta i den humanistisk-samhällsvetenskapliga delen av rådet mellan 2001 och 2003 och kunde på nära håll uppleva hur statsmakten överlämnade viktiga beslut för samhällets utveckling till denna nya vetenskapsmyndighet. Frågan om den embryonala stamcells forskningens villkor och möjligheter i Sverige avgjordes av denna instans och inte, som i resten av världen, av de demokratiskt valda representanterna för folket. Denna ordning oroade bara ett fåtal ledamöter i Vetenskapsrådet. De flesta ansåg att en enhetlig vetenskapsetik gällde i Sverige. Därför skulle alla etiska frågor behandlas och avgöras på ett rent vetenskapligt sätt. Den härskande vetenskapssynen ansågs vara bortom kritik.

I stället för att möta de nödvändiga etiska konflikter, som kännetecknar varje pluralistiskt samhälle, förnekade man existensen av

✿ "Frågan om människans plats i universum kan inte besvaras av vetenskapen utan kräver djupare svar, svar som i sin tur förutsätter en personlig och dynamisk relation till universum."

FOTO: WOMAN WITH RAVENS AV HELENA BLOMQVIST

sådana konflikter till förmån för ett vetenskapligt styrt enhetssamhälle. Vem kritiserar den vetenskapliga oligarkin och dess olika intressen? Vem problematiserar det förnuftsbegrepp som används av vetenskapens präster i Sverige?

Som vi har sett har den inomkristna pluraliseringsprocessen i

Sverige inte lett till en pluralistisk samhällskultur. I stället har en ny enhetskultur etablerats som mer eller mindre officiellt styr Sverige enligt förment vetenskapliga principer och som uppträder med vetenskaplig auktoritet för att avgöra etiska frågor på alla nivåer av samhällsorganisationen. På så sätt har centrala diskussioner om re- »

ligion, om livets och dödens villkor, om moral och om skillnaden mellan lag och moral trängts undan. Religionen har förklarats vara privat. Dess kritiska och emancipatoriska potential har bortförklarats så att vetenskapssamhället inte är stort av röster som offentligt vill diskutera vart vi människor är på väg, varifrån vi kommer, vad vi anser som gott och ont, vilka mål vi eftersträvar i våra liv och hur ett pluralistiskt demokratiskt samhälle kan organiseras idag.

Upplysningens utmaning av religiösa övertygelser och religiöst motiverade former av förtryck har varit viktiga för religionens utveckling och har befrämjat kritik av religionen både inifrån och utifrån. På samma sätt önskar jag mig en systematisk kritik av vetenskapens och förnuftets villkor och former i Sverige (och utomlands). Först när religionen i sina olika skepnader och det vetenskapliga förnuftet både har nått en kritisk och självkritisk nivå kan ett fruktbart samspel mellan båda dessa instanser komma i gång till förmån för mänsklighetens utveckling.

Det vore synd om religionens återkomst välkomnas av den svenska offentligheten främst på grund av att det vetenskapliga förnuftet tydligt har visat sina brister och begränsningar. Religion ska inte fylla vetenskapens tomrum – lika lite som vetenskapen ska kompensera för religionens begränsningar och felaktiga utvecklingar. Snarare ska både förnuft och religion gemensamt och i ett ömsesidigt kritiskt samspel bidra till människans emancipation från alla former av förtryck.

Filosofen Jürgen Habermas, som länge har berömt sig själv för sin bristande religiösa sensibilitet, har nyligen krävt att angelägna religiösa insikter om människans natur borde inkluderas i det offentliga samtalet, men först efter en översättning av dessa insikter till ett icke-religiöst språk. Habermas tror alltså att för samhället viktiga religiösa insikter och övertygelser borde kunna översättas så att icke-religiösa människor har det lättare att inkludera dem i sin rationalistiska världsbild. Denna tro innebär dock ett nytt försök att reducera religionen till förnuftets och vetenskapens grunder, även om detta försök verkar vara mera sympatiskt inställt gentemot religiösa traditioner. Här används religionen för att fylla ett tomrum, men den respekteras inte för vad den egentligen är och hur den fungerar.

Religion är ett dynamiskt förhållningssätt till Gud, till andra människor, till universum och till det egna jaget. En personlig relation kan aldrig reduceras till en rationalistisk kalkyl. En dynamisk relation, som till exempel en kärleksrelation, utvecklas inte bara enligt förutsebara premisser, utan bjuder alltid på överraskningar. En kärleksrelation följer inte vetenskapliga maximer och system. Detta betyder emellertid inte att kärleksrelationer inte kan undersökas på ett vetenskapligt sätt. Men ingen vetenskap kan någonsin fullständigt begripa en kärleksrelation, därför att personernas relationsdynamik alltid uppenbarar nya dimensioner av annorlundska. Erfarenheten av den andres annorlundska erbjuder samtidigt en erfarenhet av det egna annorlundska. En verklig kärleksrelation – till skillnad från romantiska idealiseringar – leder alltid till en förändring av alla berörda subjekt. I religionens sfär kallas detta fenomen transcendens. Transcendens är således en gåva. Den kan tas emot, men den kan inte produceras. Transcendenserfarenheten avslöjar alltid nya sidor av livets mysterium, sidor som inte är tillgängliga inom en rent rationalistisk horisont.

Att utforska sanningen om människans existens kräver en öppenhet för det som filosofen Paul Ricoeur har kallat sanningens "manifestation" i religionens riter, symboler, vishetstraditioner, profetiska källor och berättelser. Tolkningen av verklighetens djupdimensioner förutsätter en kritisk och självkritisk hermeneutik.

Här visar sig begränsningen i en rent rationalistisk och värdeneutral etik såsom den förordas och bedrivs i Sverige för närvarande. Varje etisk bedömning förutsätter en livssyn – religiös eller icke-religiös. Om denna livssyn bygger på rent mekaniska, rationalistiska och instrumentella kalkyler leder den med automatik till andra etiska bedömningar och beslut än om den tar hänsyn till komplexa religiösa erfarenheter och tolkningar. Detta faktum har förträngts från den offentliga moraldiskussionen i det svenska samhället. Här har i stället etik blivit underordnad vissa mer eller mindre explicita intressen, medan religion har förvisats till det privata livet.

När den embryonala stamcellsforskningen diskuterades inom Vetenskapsrådet under 2001 gjorde flera medicinska och andra ledamöter tydligt att det biomedicinska intressekomplexet krävde obehindrad tillgång till embryon för den fria forskningens skull. I offentligheten förkunnade man dessutom att denna forskning leder till en förbättring av terapier för olika sjukdomar. Argumentet att det inte är så självklart att man ska offra embryos liv i utveckling för att senare kanske kunna rädda andra människors liv avvisades som "apart". Ett embryo underordnades i stället enligt Vetenskapsrådets riktlinjer vetenskapens självdefinierade behov och ansågs inte vara ett mänskligt liv i utveckling.

Denna hållning är konsekvent enligt de vetenskapsteoretiska antaganden som härskar i Sverige. Men den är inte alls självklar om man betraktar mänskligt liv inom en större filosofisk eller religiös horisont. Filosofiskt kan man med Jürgen Habermas invända att den forskning på embryon som förstör själva embryot leder till två sorters mänskligt liv som sedan underordnas varandra: ett liv "A" som redan finns (vårt liv) och ett liv "B" som behöver kultiveras för att tillgodose liv "A:s" behov (embryos liv). Från kristet håll kan man invända att inget liv ska reduceras till bara en behovskalkyl. Men eftersom riksdagen hade tolkat stamcellsetiken som ett inomvetenskapligt intressekomplex hade den redan förutbestämt att en etisk bedömning av sådan forskning ska underordnas rent instrumentella behov.

Ett annat exempel på den värdeneutrala etikens dilemma är abortdiskussionen i Sverige. A ena sidan verkar det finnas en allmän konsensus om att abort är en rättighet som garanterar kvinnans rätt över sin kropp, alltså abort i emancipationens tjänst. Å andra sidan kräver många kvinnor att deras aborterade foster begravs på ett värdigt sätt. Här uttrycks alltså en känsla av att fostret är mera värt än vilket medicinskt avfallsobjekt som helst. Således blir det tydligt att frågor om fostrets liv inte helt kan reduceras till frågor om kvinnofrigörelse.

Dessutom förväxlas gärna juridiska och moraliska överväganden i debatter om abort, och även annars. Trots att jag själv av religiösa skäl anser att abort är ett ont mänskligt val deltog jag i ett demonstrationståg för rätten till abort när jag bodde i Dublin på 1980-talet. Varför? Därför att jag vet att många människor inte delar min religiösa uppfattning om livets helighet. Dessutom förekommer det komplicerade situationer – som när moderns hälsa är i fara eller hon blivit gravid på grund av en våldtäkt – då abort kan vara det minst onda valet. Lag och moral är inte samma sak. Även om aborter är lagliga i Sverige och jag själv vill att det ska vara så, betraktar jag en abort som något moraliskt ont eftersom den avslutar ett mänskligt liv i utveckling med en potential till relationer och kärlek till Gud, sina medmänniskor och sig själv.

Jag är förbluffad över att man ofta försöker skapa moral genom lagstiftning i stället för att befrämja en pågående debatt inom samhället om moraliska konflikter och möjliga lösningar. En liberal rättsordning utesluter inte en pågående debatt om moraliska kon-

✱ "Transcendenserfarenheten avslöjar alltid nya sidor av livets mysterium, sidor som inte är tillgängliga inom en rent rationalistisk horisont." FOTO: LOST IN THE FOG AV HELENA BLOMQVIST

flikter inom ett pluralistiskt demokratiskt samhälle. Tvärtom: en allsidig samhällsdebatt om moraliska utmaningar måste ta hänsyn till och dra nytta av det vida spektrum av religiösa och icke-religiösa livsåskådningar och erfarenheter som finns i Sverige och utomlands. En sådan allsidig samhällsdebatt skulle befria oss från den felaktiga uppfattningen att lagar skulle kunna ersätta en moralisk utveckling och från den förtryckande föreställningen att Sverige behärskas av en vetenskaplig enhetsmoral. Vad kan då religionerna bidra med i en sådan samhällsdebatt?

I nom de olika kyrkorna och samfundet i Sverige företräds olika uppfattningar om bibeltolkning, bekännelsefrågor och organisation. Här finns en strid om vad som är gott och ont och hur man bäst kan förstå innebörden av kristen kärlek. Men här finns också en gemensam övertygelse om att Gud är närvarande som dynamisk förändringskraft i världen. Den kristna tron på Gud som kärlek innebär att Gud inte kan definieras, utan bara upptäckas i en ömsesidig kärleksrelation som innesluter alla människor – levande och döda. Att betrakta och beundra universum som Guds skapelse står inte alls i motsättning till att tro på evolutions teorin och andra vetenskapliga upptäckter. Snarare betyder den judiska, muslimska och kristna skapelsetron att hela universum står i en dynamisk relation till Gud. Genom denna relation har universum en värdighet som borde skyddas mot alla försök av människor att exploatera naturen för egoistiska ändamål.

Som vi redan har sett kan vetenskapen inte begripa en dynamisk relation. Den kan visserligen hjälpa till att förstå relationens olika komponenter, men den kan inte förstå relationens helhet och dynamik. Frågan om människans plats i universum kan inte besvaras av vetenskapen utan kräver djupare svar, svar som i sin tur förutsätter en personlig och dynamisk relation till universum. Religionernas vishet kan därför inte översättas till rationalistiska diskurser.

Och den kan inte reduceras till det privata. Snarare är den personlig och politisk. Den vill förändra världen.

Religionerna inbjuder till ett liv i relation, i kärlek och förändring på väg till upptäckten av livets mysterium. Detta livsprojekt öppnar vars och ens perspektiv på livet varje dag på nytt, förhoppningsvis på ett djupare sätt, och normalt i gemenskap med andra medvandrare på denna upptäcktsfärd. Därför har religiöst sinnade människor i alla tider kunnat säga till de nyfikna som ville begripa vad religionens hemlighet och mål är: Kom och se!

Många blir dock med all rätt förskräckta när de på närmare håll ser hur även religiösa människor är fullt kapabla att förtrycka, manipulera och terrorisera andra människor. Religion är ingen garanti mot det onda, mot terror eller mot förtryck. Religion är och förblir ett tvetydigt fenomen. Men religionen erbjuder också en möjlighet till ett djupare liv och en djupare förståelse av och relation till universums mysterium och potential. Religion erbjuder en dynamisk relationalitet som uppenbarar det stora sammanhanget mellan allt och alla.

Men religion finns bara i konkreta gestaltningar: Varje människa kan leva som ett religiöst subjekt som tillsammans med andra subjekt ordnar och upplever sina relationer med andra människor, med Gud, med universum och med det egna växande jaget, alltså som ett subjekt som respekterar även alla andra människor som subjekt. Detta innebär en protest mot alla försök – vetenskapliga liksom alla andra – att reducera människan till objektstatus. I bästa fall försvarar religionen människans värde som subjekt mot vetenskapens objektifieringar och samhällets instrumentalisering av människan. Religion kan försvara människans rätt att vara människa. Religion kan vara en centralt frigörande kraft i samhället.

Det är klart att det svenska samhället skulle förändras om religionerna var välkomna att mera aktivt medverka till att bygga upp detta land. Den vetenskapliga enhetsmoralen måste dock först överges till förmån av en pluralistisk etikdebatt där religiösa och icke-religiösa livsåskådningar bereds plats att bidra med sin vishet, sin etiska kompetens och sin tradition av respekt för den andre och de andra, framför allt för dem som företräder en annan hållning i sociala, kulturella, politiska och etiska frågor. Ömsesidig respekt är en förutsättning för att ett pluralistiskt demokratiskt samhälle skall kunna fungera.

Ett mera aktivt deltagande av religionerna i det svenska samhället kräver också ett engagemang av riksdagen för en ny svensk religionspolitik. Religionerna måste acceptera att statens ordningsfunktion och auktoritet inte bara gäller försvaret av fri religionsutövning, utan även den kritiska granskningen av sådan religionsutövning som hotar andras rätt att vara religiösa eller icke-religiösa människor. Det betyder att riksdagen, partierna och regeringen måste delta i debatten om vad som är gott och vad som är ont i religionen.

Axess temanummer om religion, Sveriges Radios nya program *Teologiska rummet* och den blomstrande teologiska utbildningen och forskningen på många ställen i landet är några av flera tecken på att religionernas återkomst leder till en fördjupad samhällsdebatt och en breddning av etikdiskussionen. Religionens emancipatoriska potential håller på att visa sig – också i Sverige. ✱

✱ WERNER G. JEANROND är professor of Divinity vid University of Glasgow

Moderniteten har avförtrollat kosmos

Under sekulariseringsprocessen har åtskilliga filosofer funderat över religionens väsen. 1800-talssociologen Émile Durkheim menade att religionen är en illusion, men ändå nödvändig för samhällets sammanhållning. Idag talar man om en "desekularisering", vilken i värsta fall kan leda till minskat engagemang för rättvisa i världen.

✧ RICHARD WOLIN

Under 1600-talet härjade religionskrigen i Centraleuropa. Till följd av dem reducerades befolkningen i de tyska städerna med en tredjedel, och på landsbygden var det ännu värre: två femtedelar av befolkningen gick under. I Tysk-romerska rikets furstendömen minskade folkmängden allt som allt från 20 miljoner till 16 miljoner. Belägringen av Magdeburg 1631 var även med dåtidens mått mått oförläpigt brutal. Civilbefolkningen massakrerades av plundrande katolska trupper. När röken skingrats hade bara 5 000 av stadens 30 000 invånare undkommit med livet i behåll. Skadorna efter denna storbrand märktes under årtal efteråt. Som en schwabisk familj noterade ett år före westfaliska freden: "De säger att det fruktansvärda kriget nu är över. Men det finns ännu inget tecken på fred. Överallt råder avund, hat och girighet, det är vad kriget har lärt oss ... Vi lever som djur, äter bark och gräs." Som en framstående historiker formulerade det: "Moraliskt undergrävande, ekonomiskt förödande, socialt deklasserande, med förvirrade orsaker, slingrande utveckling och ynkliga resultat var [trettioåriga kriget] den europeiska historiens paradexempel på en meningslös konflikt." För att hitta en motsvarighet till dessa händelser måste man gå till de ideologiska krigerna i 1900-talets *Ragnarök*.

1600-talets religionskrig visade sig bli ett mönstergillt exempel på en negativ läroprocess. I dess kölvatten gick Europas nationer ryckvis mot större tolerans. England tog täten efter den ärorika revolutionen 1688, vilken på grund av Jakob II:s katolska böjelser hade en djup religiös underström.

John Locke försökte mer än någon annan utvinna filosofiska slutsatser ur dessa skeenden. I hans *Letter Concerning Toleration* (1689) finner vi för första gången en utförlig moralisk argumentation om nödvändigheten av att åtskilja världsliga mål från frälsningens mål. Som Locke noterar:

Jag hävdar att styresmannens makt inte sträcker sig till att i

kraft av lagar slå fast några trosartiklar eller någon form av trosutövning ... Var och en må använda hur många förmaningar och argument som det behagar honom för att främja en annan människas frälsning, men måste avhålla sig från allt våld och alla tvång. Inget får förestavas med diktat. Ingen är i denna fråga tvungen att hörsamma en annans påbud eller förbud längre än sina övertygelser. Varje människa har den högsta och absoluta myndigheten att använda sitt eget omdöme i detta, av det enkla skälet att det inte angår någon annan.

Iden citerade passagen understryker Locke att trosfrågor i första rummet är samvetsfrågor. Locke försökte därmed utvinna de moraliska och politiska konsekvenserna av den anda som hade utlöst reformationen, nämligen föreställningen att frälsningen är en fråga om "tro" och inre övertygelse snarare än om "gärningar". I detta hänseende stödde Locke sig på Luther och insåg att det är en *contradictio in adjecto* att föreskriva vad människor ska tro eller inte tro rörande vägen till frälsning. Rättframt uttryckt: det går inte att lagstifta om trosfrågor.

Genom denna insikt tog Locke – som i sin *Essay Concerning Human Understanding* hade lagt grunden till den filosofiska empirismen – ett viktigt steg mot en bestämning av det offentliga förnuftets konturer. Han insåg att om religiösa övertygelser är en trosfråga snarare än en fråga om kunskap är deras yttersta grund obevislig. Att föra in frågor rörande frälsningen i politiken kan därför bara verka söndrande. Det kan bara utså split att åberopa skäl eller grunder som överstiger det ändliga mänskliga förståndets begränsningar.

När Immanuel Kant i sin *Kritik av det rena förnuftet* nästan hundra år senare förklarade att han ansåg sig vara tvungen att "upphäva vetandet för att få plats för tron" gick han i Lockes fotspår. Att besudla vetandet med översinnliga anspråk kan enligt Kant bara uppmuntra till dogmatism och inbjuda till förvirring.

Det verkar som om religionen gör en dramatisk comeback runt

✧ "Förnuftet och uppenbarelsen verkar dra åt olika håll snarare än förstärka varandra."

FOTO: I SHALL BE RELEASED II AV HELENA BLOMQVIST

om i världen, möjligen med undantag för EU-länderna. Det kanske tydligaste uttrycket för denna tendens är den fundamentalistiska islams frammarsch efter den arabiska nationalismens nedgång. I USA har den evangeliekala kristendomen blivit anmärkningsvärt starkare. Som väljargrupp spelade den en central roll för George Bushs återval i november 2004. Till följd av dessa förvånande trender har sociologer som följer utvecklingen ifrågasatt "sekulariseringstesen", som förutsäger att religionen blir alltmer marginell. I stället har de ställt denna tes på huvudet genom att tala om "världens desekularisering".

En jämförelse mellan dagens religiösa återuppvaknande runt om i världen och religionskritiken på 1800-talet – en tid då den blev nästan en fix idé – visar hur mycket de allmänna föreställningarna om andlighet och tro har förändrats.

1800-talet var förstas också historievetenskapens och positivismens era. Få epoker i historien har varit så antitetiskt inställda till religiösa sanningsanspråk. Detta var ju Ludwig Feuerbachs, Auguste Comtes, Karl Marx, Friedrich Nietzsches och Michail Bakunins tid. Alla dess tänkare betraktade religionen som föga mer än ett "falskt medvetande", för att använda Marx älsklingsfras. Religionen uppfattades väsentligen som en vidskeplig kvarleva, som lämning från en tidigare era då människor trodde på andar och demoner. Samhällsteoretikerna och de bildade skikten var överens om att utplånandet av de religiösa föreställningarna var en nödvändig förutsättning för mänsklig frigörelse.

På många sätt angav tonen i det som skulle komma av Feuerbachs kritiska insikter i *Das Wesen des Christentums*. För den tyske filosofen var teismen en pervertering av medvetandet. Ju mer mänskligheten investerar hinsides, desto mer nedvärderar den sig själv – *tertium non datur* ["något tredje gives icke"; ö.a.]. Teism och humanism står i ett oförsonligt, ömsesidigt uteslutande, förhållande till varandra: "Att jag nege-

rar Gud innebär att jag negerar negationen av människan. Jag ersätter människans illusoriska, fantastiska, himmelska ställning, vilken i det verkliga livet med nödvändighet blir till negationen av människan, med människans sinnliga, verkliga och därmed också sociala och politiska ställning. Frågan om Guds vara eller icke-vara är hos mig just frågan om människans vara eller icke-vara."

Till och med när 1800-talets tänkare försökte omhulda religionen verkar deras ansträngningar ha slagit tillbaka mot dem själva. Under historismens era utsattes även religionen för omsorgsfulla och systematiska historiska studier. Vissa forskare trodde att de kanske skulle kunna bekräfta religionens anspråk genom att tillämpa den tidens mest avancerade empiriska metoder. De hoppades att de därigenom skulle kunna vidimera religionens autenticitet. Framgångsrika studier av Jesu liv skrevs av David Friedrich Strauss och Ernst Renan. I form av *Wissenschaft des Judentums* anslöt sig även judaistiken till det nya empiriska tillvägagångssättet inom forskningen.

Men så snart heliga teman studeras med världsliga undersökningsmetoder riskerar de att avförtrollas. De förlorar snabbt sin halo eller sin aura, för att tala med Walter Benjamin. De profaneras och reduceras till "fakta bland andra fakta". Förnuftet och uppenbarelsen verkar dra åt olika håll snarare än förstärka varandra.

Under tidigare epoker, då religionens påståenden ansågs vara självklara, behövde den ingen religionsfilosofi som kunskapsteoretisk garanti eller borgen. Under moderniteten har religionens situation förändrats dramatiskt. Under naturvetenskapens era triumferar kunskapen alltmer över religionens påståenden. Religionen fungerar inte längre som en självklar, allomfattande världsåskådning. Till slut föll tron offer för den samhälleliga arbetsdelningen. Religionen intar fortfarande en betydande kulturell nisch, men den har mer och mer förverkat sin tidigare centrala ställning. Ställd inför den moderna världens oläsliga "värdepluralism" har religionen blivit bara en åsikt bland andra. Max Weber gav en träffande beskrivning av den insats som står på spel när han i sin diskussion om mo- »

dernitetens värdepluralism talade om en tidsålder präglad av inbördes "stridande gudar och demoner".

Webers franska motsvarighet, Émile Durkheim, iakttog religionens tillbakagång med blandade känslor. Durkheim, en metodologisk positivist som också var antiklerikal, omfattade å ena sidan helt och fullt republikanismens och individualismens värden. Som övertygad sekularist och förkämpe för samhällelig utveckling, förnekade han att religionen hade något meningsfullt innehåll. För Durkheim, liksom för Freud, var religiösa påståenden ingen annat än en form av "illusion". Men ur ett sociologiskt perspektiv eller i funktionella termer – alltså som ett tänkesätt eller en mentalitet – är de å andra sidan ett slags socialt nödvändig illusion. Enligt Durkheim är religion en samhällelig projektion, en mekanism genom vilket samhället dyrkar sig självt. Som en form av gemensam egenkärlek eller kollektiv narcissism spelade religionen i förmoderna samhällen en viktig roll för att säkra den sociala sammanhållningen: den band medlemmarna till samhället via föreställningsvärlden och var därmed en oundgänglig källa till känslomässig solidaritet. Dess riter, ritualer och symboler var nödvändiga medel för att bevara den sociala sammanhållningen. Så enligt Durkheims synsätt är andar och demoner i sista hand bara begripliga i världsliga termer.

Men senare i livet gav Durkheim flera prov på ambivalens rörande de moderna, individualistiska samhällenas utvecklingskurs. Han insåg att övergången från *Gemeinschaft* till *Gesellschaft* hade haft ett högt socialt pris: en ödesdigert minskad solidaritet. För medan religionen stod för "samhällskittet" – den kulturella drivkraften "tillhörighet" – i förmoderna samhällen har moderniteten inte funnit någon tillförlitlig känslomässig motsvarighet. Moderna samhällen hotas av en mängd centrifugala tendenser eller "anomi": ökade skilsmässor och självmord, ökad brottslighet och ökat våld.

I *Les formes élémentaires de la vie religieuse* (Det religiösa livets elementära former, 1912), som kom ut några år före hans död, beklagade Durkheim öppet att moderna samhällen inte hade funnit någon funktionell motsvarighet till religionen. De lider av en extrem brist på högre ideal. Genom att låta låga bevekelsegrunder som egennytta bli viktigare än alla andra bevekelsegrunder och motiv löper de risken att fragmenteras till ytterlighet. Ibland kunde Durkheim vara tydligt nostalgisk rörande den kollektiva hänförelse som medlemmar av traditionella samhällen kände i det heligas närvaro – en känsla som har blivit praktiskt taget okänd i sekulariserade samhällen av modernt slag, förslavade som de är under de prosaiska avgudabilderna "framsteget" och arbetsdelningen. Som hans systerson Marcel Mauss formulerade det i *L'année sociologique*: i förmoderna samhällen är "de danser som utförs, sånger och uppvisningar, de dramatiska föreställningar, som ges mellan läger eller partners, de ting som tillverkas, används, dekoreras och samlas med tillgivenhet, tas emot med glädje och ges bort i triumf, de fester som alla deltar i – allt detta ... en källa till estetiska känslor lika väl som till känslor av egennytta".

Det är tveksamt om de sociologiska klassikerna skulle vara så förtjusta i "det heligas återkomst" i dagens värld. Men de skulle inte ha varit så värst förvånade, som jag har försökt antyda. Både Durkheim och Weber insåg att i traditionella samhällen erbjöd frälsningsreligioner oundgängliga lager av värde och mening, inte minst teodicé, det vill säga en rationalisering av livets många orättvisor och orättfärdigheter. Moderniteten ställer däremot sina inbyggare inför ett helt avförtrollat kosmos. Weber betecknade en gång förtvivlat detta normativt utblottade landskap som en "järnbur". Endast med stor svårighet kan man idag finna funktionella motsvarigheter till den djupa existentiella tröst som religionen en gång erbjöd.

Fast "det heligas återkomst" ställer den moderna världens inbyggare inför ett dilemma, som förkroppsligas i värdekonflikten mellan det sakrala och det profana. I många fall utgör den religiösa fundamentalismens uppstigande en utmaning mot det toleransens ethos som uppstod efter religionskrigen på 1600-talet. Mer allmänt leder den religiösa fundamentalismens jeremiader mot modernitetens brister – vilka inte får underskattas – till en än bredare cynism om den sekulära-demokratiska politiska kulturens tillkortakommanden.

Ingen har beskrivit karaktären av de kontrasterande värdena bättre än Weber i den välkända motsatsställning mellan "ansvarsetik" (*Verantwortungsethik*) och "sinnelagsetik" (*Gesinnungsethik*) som avslutar hans essä "Politik som yrke". De båda "etikerna" har motstridiga syften. En sinnelagsetik kompromissar inte; det som står på spel är frälsningen eller återlösningen. (Man bör komma ihåg att olika former av politisk messianism – kommunism, fascism, oinskränkt nationalism – också tillhandahåller en sinnelagsetik.) Vid en jämförelse bleknar de världsliga målens betydelse. Det går inte att "prata omkull" någon som har sett frälsningens ljus och blivit omskakad av dess löften. Till skillnad från ansvarsetiken tillåter denna ståndpunkt inga halvmesyryr. Den är oemottaglig för rationella argument, och ger heller inga. Däri ligger dess berusning, dess upphöjelse – men också dess omedgörlighet med hänseende till det offentliga förnufts mål och medel.

Ibland använder Weber termen "virtuos" för att beteckna stora profeters karismatiska ledarförmågor. Men för dem som dansar efter en annan pipa kan deras anspråk ändå framstå som pompösa och tomma på mening. Det kan exempelvis ofta vara svårt att skilja mellan genuint inspirerade ledare och falska profeter eller demagoger. Gångse sekulära kriterier verkar vara uppenbart olämpliga som grund för sådana omdömen.

I dag inser vi risken för missbruk när regeringar antar rollen av "förmyndarstat" och använder "övergripande läror" – religiösa, moraliska eller filosofiska – till att göra monopol på sanningen och dygden. Den demokratiska motpolen till sådana auktoritära sedvänjor och bruk har – från Kant till John Rawls – varit förpliktelsen mot "det offentliga förnufts" normer. Eftersom moderniteten, som vi sett, ofrånkomligen är värdepluralismens tidsålder, godtar vi i tysthet att under diskussioner om rättvisa sätta våra "övergripande läror" eller uppfattningar om "det goda" åt sidan eller inom parentes för att kunna nå fram till en sanning av vad som skulle kunna kallas en lägre ordning, nämligen en "politisk sanning".

Mot bakgrund av sammanflätningen mellan religiös dogmatism och politisk absolutism i det tidigmoderna Europa är det inte svårt att förstå skälet till varför de mest begåvade representanterna för den liberala politiska traditionen bejakade det offentliga förnuftet. Mot slutet av sin första Kritik diskuterar Kant odlingen av det offentliga förnuftet som ett oundgängligt politiskt imperativ för en framgångsrik republikansk styrelse:

I alla sina verksamheter måste förnuftet underkasta sig kritik, och det kan inte göra avbräck i friheten för denna kritik genom förbud utan att skada sig självt och dra till sig ofördelaktiga misstankar. Ingenting är nu så viktigt med avseende på nyttan, eller så heligt, att det kunde få undandra sig denna prövande och granskande rannsakan som inte tar någon hänsyn till person. Av denna frihet är förnufts själva existens beroende, och förnufts betraktelsesätt är inte diktatoriskt utan yttringen av detta kan liknas vid fria medborgares utövande av rösträtten, genom

vilken envar måste kunna uttrycka sina betänkligheter, ja, rent av sitt veto, utan att hållas tillbaka.

Föreställningen om ett offentligt förnuft upprätthåller idealet om ett samhälle bestående av fria och jämlika personer. Den flankeras av ett etiskt synsätt enligt vilket ett liv utan moralisk autonomi (automia = självstyre) är ett liv som berövas möjligheten till fulländning. Som sådan är den raka motsatsen till det grundläggande antagandet inom klassisk politisk teori – från Platon till Nietzsche och Leo Strauss – att det stora flertalet människor är oförmögna till självstyre och därmed behöver en paternalistisk elits beskydd och förmyndarskap, som i Platons lära om "filosofkungarna". Denna lära avsåg inte bara människor som grekerna ansåg vara moraliskt underlägsna – till exempel kvinnor, slavar och barbarer (icke-greker) – utan också karaktärssvaga människor som inte förmår låta förnuftet eller *nous* triumfera över deras begär.

Det offentliga förnuftets grundsatsar påbjuder att politiska skäl ska vara tillgängliga för allmänheten. Denna ståndpunkt är endast förenlig med de grundläggande idealen om lika medborgarskap och deliberativ demokrati. Enligt sådana föreställningar ska den politiska viljebildningsprocessen vara öppen, offentlig och inklusiv, trots tidspress och pragmatiska begränsningar i beslutsprocessen. Tilltron till det offentliga förnuftet betyder ett grundläggande förtroende för de genomsnittliga medborgarnas förmåga till förnuftiga resonemang. Den innebär att vi tillskriver dem förmågan att bedöma fakta och väga argument innan de drar intelligenta slutsatser och reflekterat tar ställning.

För att göra sig förtjänta av politiska överväganden måste religiösa synpunkter av dessa skäl kunna "översättas" till allmänt tillgängliga, sekulära slag av argumentation, en kvalificering som Rawls kallar "förbehållet". Som han säger i "Åter till idén om offentligt förnuft" får man "när som helst föra in förnuftiga övergripande läror, religiösa eller icke-religiösa, i den offentliga politiska diskussionen, förutsatt att man så småningom framlägger egentliga politiska skäl – skäl som inte blott och bart ges av övergripande läror – vilka ger tillräckligt stöd åt vadhelst de införda övergripande lärorens påstås stödja".

På liknande sätt välkomnar demokratiska statsbildningar oftast religiösa övertygelser som en moralisk inspirationskälla. Det strånga rättvisebegrepp som utmärker återlösningsreligionerna – alltså den teologiska föreställningen om "yttersta domen" då de rättfärdiga ska räddas och de orättfärdiga förgå – är ju trots allt en viktig föregångare till våra moderna sekulära doktriner om rättvisa och likhet inför lagen. I en intervju nyligen kommenterade Jürgen Habermas detta arv på följande sätt: "Kristendomen har fungerat som mer än bara en föregångare eller katalysator för modernitetens normativa självförståelse. Den universalistiska egalitarianismen – roten till ideal som frihet och ett gemensamt liv i solidaritet, autonom livsföring och frigörelse, individuell samvetesmoral, mänskliga rättigheter och demokrati – är ett omedelbart arv från den judiska rättvisetiken och den kristna kärleksetiken."

Historiskt sett har religiösa föreställningar vidare spelat en väsentlig roll i sociala och politiska rörelser på 1900-talet. Tre exempel belägger med eftertryck detta påstående:

(1) 60-talets amerikanska medborgarrättsrörelse under pastor Martin Luther Kings ledning vore otänkbar utan ett aktivt deltagande av kyrkorna i sydstaterna.

(2) Vid delegitimeringen av kommunistdiktaturerna i Östeuropa gick kyrkligt baserade motståndsrörelser ofta i spetsen: den katolska kyrkan i Polen och den evangeliska kyrkan i Östtyskland.

(3) "Economic Justice for All", de amerikanska katolska biskop-

arnas skarpa pastoralbrev 1986, är en paradigmatisksammansmältning av traditionella kristna kärleksläror och en nutida oro för de stora ekonomiska orättvisorna under *laissez-faire*-kapitalismen.

Men religionens inflytande på offentligheten har knappast varit otvetydigt positivt. Dess skadliga verkan måste också belysas. För genom sitt fokus på frälsningen eller rättvisan i livet efter detta har återlösningsreligionerna typiskt slagit dövmot till mot rättvisa i denna världen. Nytestamentliga maximer som "ge kejsaren vad som kejsaren tillkommer", "älska din fiende" och "vänd den andra kinden till" visar tydligt på detta dilemma. På grund av den dikotomi som är inneboende i återlösningsreligioner – nämligen mellan den timliga tillvaron, som missaktas som en "jämmerdal", och livet efter detta, som glorifieras som "evig sällhet" – är de ofta benägna att se rättvisa här och nu som en underordnad fråga. I Europa efter reformationen avspeglades denna klyvning mellan denna världen och världen hinsides i (1) den lutheranska/protestantiska blindlydnad under den världsliga makten; och (2) det pietistiska credot om "innerlighet", med dess betoning av "det invärtes i människan" och motsvarande likgiltighet för världslig framgång. I många hänseenden kan deformationerna av den tyska politiska kulturen, som tidigare beskrevs i termer av problemet med en *Sonderweg*, direkt spåras tillbaka till det nämnda religiösa arvet. Den historiska erfarenheten visar att i politiska kristider betyder läran om "innerlighet" brist på civillurage.

Av dessa skäl har 1800-talets religionskritik trots allt bevarat en del av sin bindande kraft och relevans. De problem det handlar om är inneboende i religionens och teodicéns dialektik, där den senare är den teologiska rationaliseringen av orättvisa och lidande. I väst, där värdeområdena vetenskap, etik och konst har skilts åt, måste religionen naturligtvis konkurrera med andra värdeorienteringar och är följaktligen inte längre hegemonisk. Teodicéns förförelser är i motsvarande mån mindre hotande. I utvecklingsländerna däremot, där religionen alltjämt har ett dominerande inflytande, är situationen annorlunda. Religionens karaktär av "opium", mot vilken 1800-talets materialister polemiserade så häftigt, har här förblivit en ideologisk kraft – en viktig källa till samhälleligt skapat "falskt medvetande".

Walter Benjamin, som var bekant med teologins frestelser, formulerade på 20-talet läran om "profan illumination" (profane Erleuchtung) för att bli kvitt teodicéns lockelser. Han försökte därigenom driva spänningen mellan teologi och upplysningstänkande till immanent upplösning. Benjamin trodde fullt och fast att himlen måste föras ned på jorden: för att bli meningsfulla måste de uppenbarelser och syner som tidigare förknippats med religiös erfarenhet alkemistiskt omvandlas på en sekulär och immanent grund. Hans viktigaste referenspunkt var surrealismen, som hade försökt att poetiskt transfigurera vardagens slag till "underverk": en empirisk passersedel till en transcendens inom de mångomtalade "sinne-ns gränser". I Benjamins ögon förespråkade André Breton och hans anhängare en immanent mystik: "Hur eländet – inte bara det sociala utan också det arkitektoniska, interiörens elände, de förslavade och förslavande tingen – slår över i revolutionär nihilism har ingen före dessa siare och teckentydare blivit varse." Därigenom försöker surrealismen skapa illuminationer som till skillnad från de religiösa är sekulära och exoteriska. Genom att studera Benjamins verk inser vi att i den moderna världen har religionens löften om återlösning besjälats inte bara kraven på moralisk egalitarism utan också avantgardekonsstens *promesse de bonheur*. *

✧ ÖVERSÄTTNING JOACHIM RETZLAFF

✧ RICHARD WOLIN är professor vid Departments of History and Political Science vid City University i New York.

Anti-religiösa böcker ligger på bästsäljarlistorna. Men de nya ateisternas kritik är en del av mediedramaturgin. Risken är att den leder till förenklingar och ökade motsättningar. Det menar **Gordon Lynch**, religionssociologiprofessor vid Birkbeck College i London.

✶ YLVA HERHOLZ

»Nyateism stärker religiös fanatism«

Han kommer in på ämnet *the new atheism* redan tidigt under sitt föredrag, brittiske religionssociologen och författaren Gordon Lynch.

– Jag vet inte om den riktigt drabbat Sverige än? frågar han åhörarna, det nordiska forskarnätverket "The Nordic Research Network on the Mediatization of Religion and Culture", som samlats för ännu en konferens om religion, medier och kultur. Några nickar, medan han talar vidare om "aggressiviteten" i vad som ser ut som en plötslig organiserad ateistisk offensiv över västvärlden.

Det är december och platsen är fridfulla Sigtunastiftelsen. Religionssociologiprofessorn vid Birkbeck College i London är här för att tala om ett av sina specialområden: växelspelet mellan religion, medier och populärkultur i dagens samhälle. Han är en av de främsta teoretikerna i facket och har skrivit om sin forskning och sina synpunkter i bland annat *Understanding Theology and Popular Culture* (2005).

Medier har en mycket viktigare roll än vad många av oss förstår, menar Gordon Lynch. Inte minst har de haft en betydande roll för just framväxten både av en "ny" ateism, för religiös extremism – och för ett allt hätskare ordkrig om religionen som sådan, menar han.

– På ett sätt blir ju väst bara mer och mer sekulariserat, vilket är en ofrånkomlig orsak till en del av det här nya intresset för ateism, säger han när vi slagit oss ner i ett av sällskapsrummen en trappa upp.

Men, säger han: samtidigt pågår en polarisering just som en följd av hur religiösa frågor speglas i exempelvis nyhetsbevakningen, när religionen framställs som en källa till konflikter, snarare än till harmoni och frid.

Han poängterar att hans resonemang kring sekularisering och ateism främst gäller de delar av västvärlden som har ett protestantiskt arv – som Norden och Storbritannien. I katolska länder är bilden en annan, och sambanden mer komplexa, säger han. I USA finns både likheter och skillnader; där har religionen en fortsatt framträdande roll.

Men att tala om den utbredda sekulariseringen kan också vara lätt vilseledande, menar Lynch, om vi med det menar att religion inte längre har någon betydelse i människors liv.

– Poängen är att tro inte utövas inom religiösa institutioner på samma sätt som tidigare. Och många har ett mer komplicerat och fragmentiserat förhållande till religionen. Men religiösa frågeställningar, symboler, traditioner och gemenskaper har stor betydelse

också i vårt förvärldsligade väst.

Vilket också märks i populärkulturen – religiösa teman har bland annat stor attraktionskraft i film och tv. Exempelen på hur populärkulturen fortsätter att närma sig de stora religiösa frågorna är många – om än i lätt förklädd form. Själv har Lynch bland annat studerat etik i tv-serien *Simpsons*. Och temat "frigörelse från våld" hos rappartisten Eminem.

De engelska kyrkorna har, precis som de svenska, blivit allt tomare sedan mitten av 1900-talet. Ja, det finns stora likheter mellan länderna, säger Gordon Lynch – även om den gamla svenska modellen givit en större andel kyrkomedlemmar än i England. Något som dock inte innebär att de alla är hängivet och aktivt troende. Det finns också andra skäl till att man håller fast vid kyrkan, som tradition, och kultur.

– Men Sverige är på många sätt ett extremt sekulariserat samhälle, säger Gordon Lynch efter en kort tankepaus. Han pratar fort, ordrikt, lägger till detaljer, söker de exakta formuleringarna.

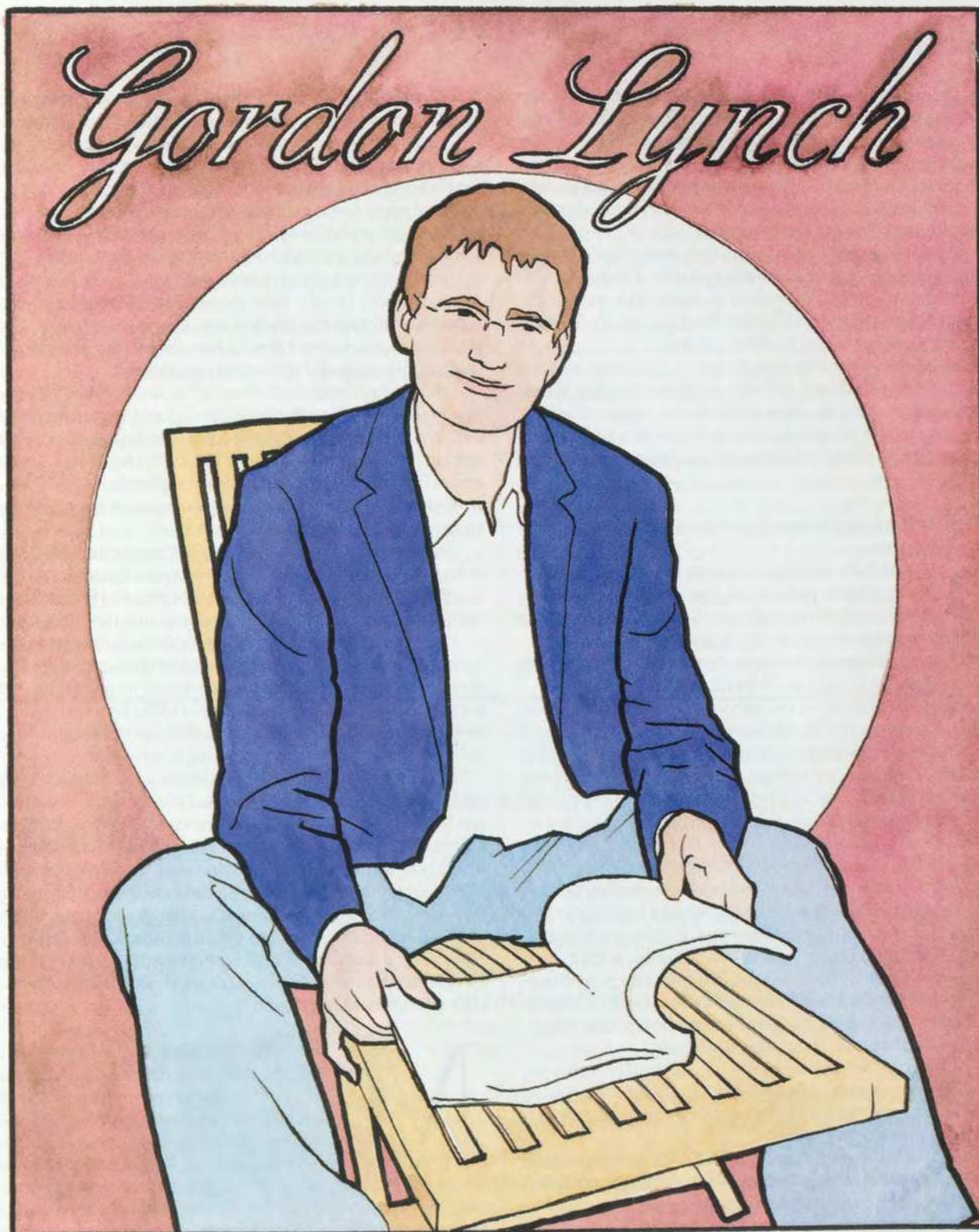
– Religion kan inte avskrivas för framtiden. Den sekulära drömmen att religionen bara skulle dö ut, för att den är totalt irrationell, har definitivt visat sig inte slå in. Religionsutövning och religiösa symboler hänger så nära samman med vår kultur och med vilka vi är och anpassar sig och utvecklas med den. Att visa på detta och uppmärksamma religionen är viktigt. Om religiösa frågeställningar försummas, eller om man vänder ryggen åt religiös tradition, då finns faran att religionen blir en destruktiv kraft i samhället.

Gordon Lynch menar att vi ser tecken också på just det idag. Han återkommer gång på gång till risken med förenklingar.

– Man kan säga att här kommer media in i bilden: sekulariserade människor, de som har väldigt lite att göra med religiösa institutioner, får sin kontakt med och skaffar sig en bild av religionen via massmedia.

– Så formas exempelvis västvärldens bild av islam genom tidningshistorier. Och bilden av "de där muslimerna". Jag tror till en del att den nya ateismen har att göra med just detta.

Han skrev en debattartikel om *the new atheism* i engelska dagstidningen *Guardian* i somras: om att landsmannen och evolutionsbiologen Richard Dawkins *Illusionen om Gud* och andra antireligiösa bästsäljare bland annat ignorerar befintliga akademiska studier om religion.

✿ "Dawkins kritik av religionen som ett anti-upplysningsprojekt försummar att flera upplysningstänkare var djupt religiösa."

ILLUSTRATION FÖR AXESS AV JOHAN PATRICNY

"Utan sådan kunskap finns en verklig risk att sekulariserade liberala akademiker målar en skräckbild av religion som kan förvräda de allmänna uppfattningarna om religion för en generation", skrev han bland annat.

Han berättar att han aldrig tidigare fått samma slags reaktioner som på den artikeln. Han hade aldrig tidigare stött på en sådan ilska,

en så personligt riktad kritik och ett sådant hån. Inte ens de gånger då han skrivit kritiskt om konservativ evangelisk kristenhet.

Hur tolkar han det? Tja, man kan bara spekulera, säger han först.

– För några individer kan frustrationen och vreden naturligtvis bottna i tidigare, dåliga erfarenheter av religion. Men det är farligt att »

tro att det gäller alla. I en del fall handlar det nog om en del av samhället som inte tycker att den fått göra sin röst hörd. Men det beror till stor del också på just hur religion presenteras i media.

– För två år sen hade jag aldrig kunnat förutsäga att vi idag skulle ha ett antal böcker om ateism på de engelska och amerikanska bästsäljarlistorna. Och det är ju slående, att de ofta har en väldigt aggressiv och stridslysten ton. Den går utöver att säga "jag tror inte på Gud", eller "jag finner inte att religionens anspråk är trovärdiga". I stället sägs det att "religion är nonsens, och alla som tror på sådant har någon sorts mental störning". Författarna av de här böckerna hävdar inte sällan att religionen är en farlig kraft i världen, att den leder till eller gynnar okunnighet, social konflikt och våld.

– Richard Dawkins ser religion som en anti-upplysningsrörelse, där man vill vrida klockorna tillbaka vad gäller mänskligt vetande och forskning. Han menar att uppfostran i en religiös tradition är att likna vid en sorts övergrepp på barn. Det är ett väldigt starkt språkbruk av ett slag som vi inte tidigare sett, åtminstone inte på mycket länge.

Gordon Lynch är oroad över de andliga klimattförändringarna.

– Att tala om religion som de nya ateisterna gör är så onyanserat, på flera sätt. Det tecknar för det första en väldigt förenklad bild av religion. En annan fara är att den aggressiva tonen skapar en väldigt hätsk debatt.

Det uppskruvade känsloläget riskerar att raskt stärka polarisering och konfrontation, i stället för att bidra till en dialog.

– De historier vi berättar om oss själva och om religionens roll i dagens värld har stor betydelse för hur vi faktiskt ska kunna hänga ihop och fungera som samhällen, med den kulturella mångfald vi har idag. Historier med en onyanserad, stereotyp syn skapar hat, och missförstånd om den "andre".

– Faktiskt tror jag att den nya ateismen riskerar att skapa och stärka just den sortens religion som den kanske i första hand förkastar: en traditionalistisk, eller om man så vill neokonservativ religion.

Han menar att den hetsiga debatten bland annat riskerar att fler söker sig till just traditionalistiska religiösa sekter. Han nämner som ett exempel dem som kräver att en viss sorts religiöst förhållnings-sätt till sexualiteten ska bannlysas från den offentliga arenan.

– Det förvisar dem som tänker religiöst kring sexualiteten till konservativa, sekteristiska sammanhang. När det i stället är livsviktigt med konstruktiv dialog kring vårt gemensamma religiösa arv. Samtal och självrannsakan – det är det som vi behöver.

Han är själv oroad över hur nytraditionalismen stärker sina positioner, inte bara i den muslimska världen, utan också i "evangeliska kretsar" i väst – och vad det på sikt betyder för individens frihet, kvinnors rättigheter och pluralism.

Enligt Lynch är den nya ateismen till stora delar en reaktion mot de här tendenserna och hämtar mycket av sin energi ur en reaktion mot islam. Eller rättare sagt mot mediebilderna av islam.

– Jag är övertygad om det, eftersom vissa former av islam presenteras och uppfattas som socialt aggressiva, som en källa till våld och konflikt i världen, och som ett hot mot liberala värderingar. Det är onyanserat och därför farligt.

Och nidsbilder kan ge andra effekter än de önskade.

– Dawkins kritik av religionen som ett anti-upplysningsprojekt försummar det faktum att flera upplysningstänkare också var djupt religiösa. Om vi berättar om vår kulturhistoria på det sättet, och drar en skarp linje mellan okritiskt tänkande om religion på den ena sidan, och en rationell, ateistisk, upplyst vetenskap på den andra, skapas en fullkomligt felaktig uppfattning om vårt religiösa arv.

Och det är inte alls på utdöende, inte heller i det sekulariserade väst. Lynch menar att det bara tar sig andra och delvis nya uttryck.

Och därför kan han på ett sätt ta den här utvecklingen med ro. Han tror inte att ateismen kommer att bli någon massrörelse. Bland annat för att "de flesta människor är mer toleranta".

– Men något som oroar mig med den här förenklade debatten är att vi riskerar att ställas inför endast två alternativ: en sekularistisk ateism och en moralistisk konservativ doktrinär religion.

Den sortens "progressiva andlighet" som Lynch skriver om i *The New Spirituality* (2007), finns exempelvis inte med i de nyare anti-religiösa skildringarna, påpekar han. I boken beskriver han de religiösa rörelser som drar i gång rädda-världen-projekt, blir miljöaktivister eller engagerar sig för fred och rättvisa.

– Men de ignoreras i ateisternas kritik, finns helt enkelt inte med i deras världsbild – för enligt den kan religion aldrig fungera konstruktivt. Av samma skäl ignorerar de att skildra de processer där religionen haft ett väsentligt inflytande för att lösa konflikter, som till exempel i Sydafrika, med sanningskommissionen.

Gordon Lynch kommer åter in på mediernas betydelse för uppkomsten av nidsbilder av religionen.

– Dawkins bok tillkom delvis ur ett tv-program han gjorde för engelska Channel 4. Den här sortens tv-program tenderar att framställa religion som ett i grunden socialt problem. För program om trevlig, liberal och tolerant religion resulterar inte i speciellt intressant tv. Men om du gör program som presenterar ett dramatiskt religiöst hot och använder dig av symboliken kring 11 september får det en mycket starkare känsloladdning. Dawkins är en perfekt figur för den sortens medieprodukter: hans linjer är väldigt tydliga, väldigt polemiska och får folk att gå i gång. Det ger höga tittarsiffror, får andra medier att haka på och diskutera hans idéer...

Och så är bollen satt i rullning, och *the publishing industry* gnuggar händerna åt försäljningssiffrorna. I Sverige marknadsförs förresten Dawkins bok så här: "Tänk dig en värld där förmenta häxor och kätterska vetenskapsmän aldrig bränts på bål. En värld utan självmordsbombare och där vare sig korstågen, inbördeskriget på Irland eller 11 september har inträffat. En värld där kvinnor inte tvingas till äktenskap eller könsstympning. Tänk dig en värld utan religion!".

Paradoxalt nog ser Gordon Lynch det som lugnande i sammanhanget att "många helt enkelt inte bryr sig tillräckligt om religion". Det gör dem nämligen "resistenta mot att dras in i antingen ateism eller traditionalistisk religion".

Men de som undrar hur en religiös människa av idag får ihop sin världsbild, då? Hur det går till att vara både upplyst och troende? Är det inte nödvändigt att förkasta, eller åtminstone förtränga, den ena av versionerna av historien om hur allting började?

Nej, inte alls, menar Gordon Lynch. Återigen påminner han om att flera av de första upplysningsmännen samtidigt var djupt religiösa. Och även om vi nutida "vet" så mycket mer än det sena 1700-talets tänkare är det mesta i det komplexa världssalltet ändå outgrundligt – och vi kan bara omfatta det "genom metaforer".

Han talar om religionen som det sätt människan orienterar sig på i tillvaron, i universum. Om att den svarar mot människors sug efter struktur och mening, att den ger en känsla av värdighet och ansvar – och därför också motsvarar något av "det djupast mänskliga".

Han har själv ett förflutet i Church of England och en församling i den lilla staden Tonbridge, ungefär en timmes bilfärd från London.

– Jag växte upp i en evangelisk tradition och i tonåren var kyrkan ett viktigt nätverk för mig. Det gav mig en känsla av att vara värde-

full, och gav en grund att stå på.

På universitetet började han tvivla. Han talar om en "personlig emotionell process" och om ett växande intresse för hur andra unga såg på sina liv – vilket så småningom ledde till hans bok *After Religion: 'Generation X' and the Search for Meaning*. Numera ser Lynch sitt skrivande som en form av religionsutövning – även om han själv tycker att det kan låta en smula pretentiöst. Det går inte att enkelt beskriva hans andliga hemvist idag, deklarerar han. Men han säger sig vara tilltalande av det som brukar kallas *the universe story*, och tanken på att vara en del av ett oändligt kosmos.

– Vad jag är intresserad av är hur vi ska förstå religion i världen, i ljuset av att förstå människor. Och av att förstå vid vilket ögonblick i livet som en känsla av mening blir verkligt viktigt för människor, och vad de då gör.

Om vi nu för en stund återvänder till detta med "det djupast mänskliga" – vad menar han med att vara fullt ut mänsklig?

– Gosh...

Han tar ett djupt andetag, tittar ut genom fönstret.

– Jag tror det handlar om att stå i förbindelse med alla aspekter av vad vi är och vad vi kan erfara: fysiskt, emotionellt, estetiskt, andligt. Det rör sig om olika vägar till en djup upplevelse av det märkvärdiga faktum att vi lever, existerar, av att vi är en del av detta mirakulösa kosmos. Det handlar samtidigt om omtanke om just det, att ta ansvar för det, för de djupaste aspekterna av oss själva, för våra relationer med andra människor och världen omkring oss.

Att vara fullt mänsklig är detsamma som att leva det goda livet,

som Gordon Lynch säger, med en hänvisning till klassisk grekisk filosofi: att vara lycklig och agera moraliskt hänger ihop. Detta goda och fullödiga liv kan "naturligtvis" också levas utan religion, påpekar han: det går att finna genom konsten, trädgårdsskötsel, nära relationer och på många andra vis.

I sin bok *Understanding Theology and Popular Culture* skriver han om behovet av en "teologisk estetik" för populärkulturen. Media inräknat. Här en enkel kortversion av vad som menas med en sådan:

– Det handlar om att vi bör ställa den typen av normativa frågor som teologer gör, om vad som är gott, vad är konstruktivt, vad är sant, vad är helande – i synandet av vardagslivets kultur: att undersöka vad det är vi tittar på, köper, väljer för underhållning, och tänka kritiskt kring effekten de här valen har på våra liv, våra relationer med andra, vår förmåga att föreställa oss det universum som vi bebor. Det är att tänka på de etiska kraven på vårt kulturliv.

I själva verket förs den debatten tämligen flitigt, i bloggar och på webbsidor inte minst – och då ofta i någon sorts "lättviktig teologisk form", som Gordon Lynch säger. Som när det diskuteras om det är rätt och konstruktivt med det allt grövre och mer spektakulära våldet på film, med konsumtionsmentalitet, eller fixering vid lyxiga varumärken. Men diskussionen förs ofta i ovetskap om att den är teologisk, eller rör sig på teologins mark, menar Lynch.

Kanske för att vi medan vi rest runt och upptäckt världen, i stället har fått nya vita fläckar på våra inre kartor. *

Global hållbar utveckling

Red: Erik Andersson
Sverker C. Jagers

Global hållbar utveckling
– en antologi från
Folkuniversitetet.

Framtidsfrågor som berör oss alla!

Globalisering och hållbar utveckling är för vår tid centrala begrepp. Här behandlas de från olika infallsvinklar. Vi får exempel på hur arbetet för hållbar utveckling går till i Sverige och på den internationella arenan samt en historisk och etisk överblick.

Att lära sig mer om ansvar och rättvisa är avgörande för att komma fram till vad vi som individer kan göra för att bidra till ett hållbart samhälle idag och i framtiden.

De medverkande författarna i antologin är verksamma som lärare och forskare vid Göteborgs universitet:

Erik Andersson (red), **Sverker C. Jagers** (red), **Håkan Pleijel**, **Anna Jöborn**, **Daniel Berlin**, **Ulrika Möller**, **Per Knutsson** och **Carl Henrik Lyttkens** har en gedigen erfarenhet av undervisning och forskning om globalisering och hållbar utveckling ur ekonomiska, ekologiska och sociala perspektiv.

Beställ boken på www.folkuniversitetet.se/antologi eller ring 08-670 29 50.

 Folkuniversitetet

Max Klinger – i fantasins suggestiva domäner

Max Klingers grafik från slutet av 1800-talet vittnar om hur den nya naturforskningens rön framtvingar en omkodning av bildkonventionerna. Med sitt egenartade drömska bildspråk blev han en viktig länk mellan symbolism och surrealism.

HANS HENRIK BRUMMER

Max Klinger (1857–1920) kom från en välbärgad familj i Leipzig och hade år 1875 sökt sig till Berlin för att studera vid den Kungliga Konstakademien under ledning av den naturalistiske genremålaren Karl Gussow. Han siktade högt. När han bad sina föräldrar om texter av Charles Darwin hade han inlett ett krävande livsprojekt. Det han sökte stod att finna inom världsgåtornas mer svårtillgängliga domäner. Bildskapandet kan förvisso tjäna en mängd syften, även sådana som uppstår i gränstrakterna mellan fiktion och naturvetenskaplig betraktelse. Här väntar en stor frihet men också ett risktagande i kampen att finna balansen mellan relevans och uttryck.

Läsning av Darwin i 1870-talets Berlin varslade om ett omvälvande ställningstagande. Den unge Klinger grubblade över en stor fråga. Under civilisationens gång hade människan gjort sig till skapelsens herre. Hon hade givit sig själv en odödlig själ och betraktade sig som Guds avbild. Men evolutionsbiologin lärde att människan inte skiljer sig från djuren. Hon är av samma ursprung – mer släkt med vissa arter, mindre med andra. Den narcissistiska människan stod drabbad till följd av en vetenskaplig upptäckt. Varken tyranner eller präster kunde längre undertrycka uppfattningen att de biologiska processerna uppstått utan gudomligt ingripande.

Darwinismen föddes i England, men fick tidigt ett hem i Tyskland. Klinger gjorde sina grundläggande erfarenheter i ett debattklimat där naturvetenskapens landvinning-

ar fick ett starkt genomslag i kampen mot det som betraktades som förlegad auktoritetstro. I hans egen krets fanns bekantskaper, vilka enligt den danske kritikern Georg Brandes funnit bastioner i form av nihilism, socialism, ateism, materialism, egoism och Pariskommunens politik.

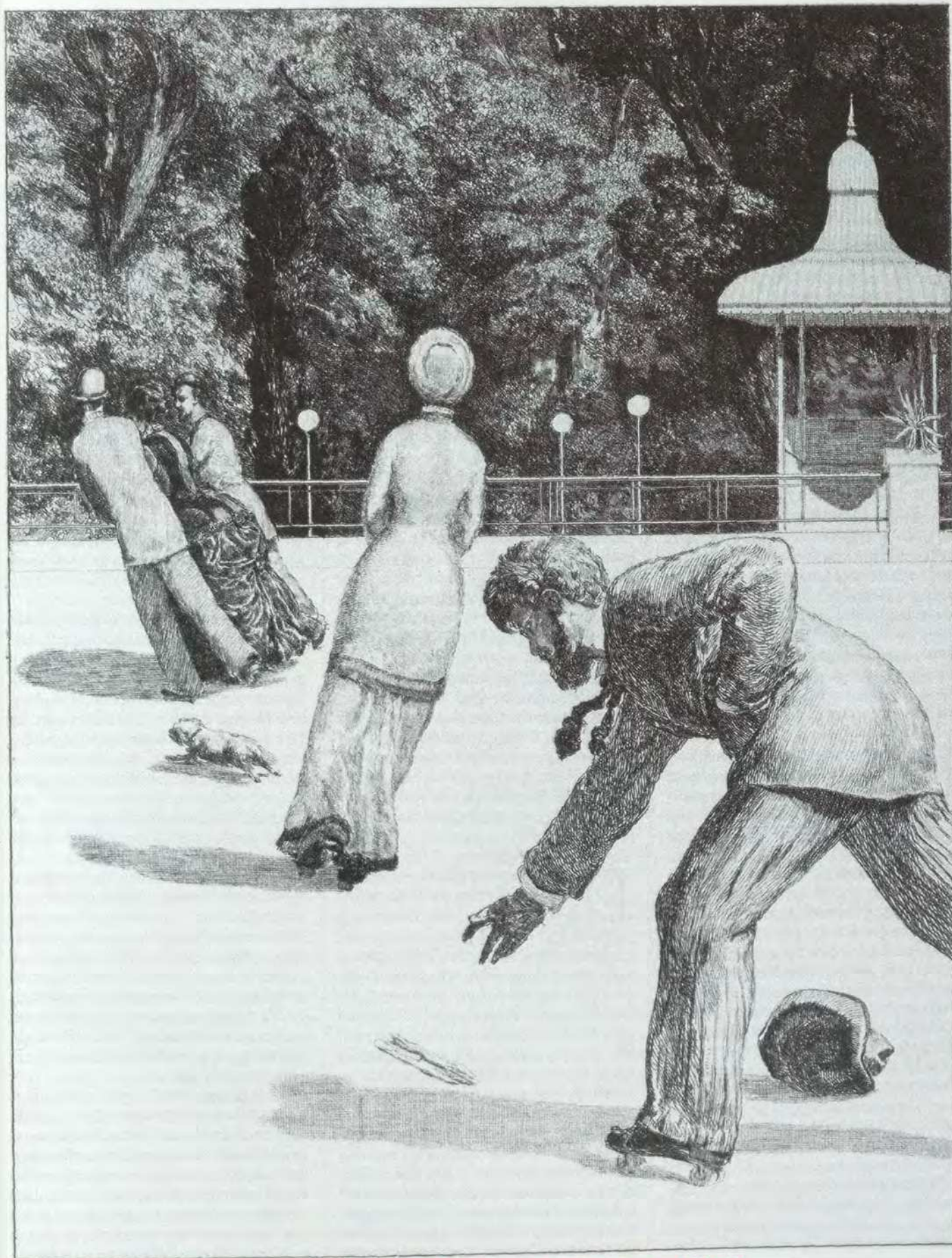
Klingers tidiga studium av Darwin avsatte ett svar i form av en teckning. Den visar hur en ridå förs åt sidan. En missnöjd präst lämnar scenen, på vilken en tätt sammansluten grupp sitter vid ett arbetsbord. Det är en allegorisk framställning som får oss att bortse från det absurda i att den gamle vise mannen med handen vilande på ett imponerande bokband har besök av en vänligt sinnad babian med ett litet lekande människobarn i sin famn. På bordet ligger två döds-skallar – den ena ett apkranium, den andra ett människokranium. Den vise vid sitt arbetsbord bär Charles Darwins anletsdrag och babianen, *Cynopithecus niger*, har en tecknad motsvarighet i Darwins *The Expression of Emotion in Man and Animals* (1872). Med enkla medel utstofferar en naturvetenskaplig teori om släktskap mellan apa och människa. Vi skådar en darwinistisk familjeidyll som blivit alldeles för mycket för prästerskapet. Dess representant för en sedan sekler oinskränkt världsåskådning har tvingats på flykten.

Att låta en flyende präst figurera i en darwinistisk vinjett var en klar och enkel markering av antiklerikalism. Mer gåtfull är babianen. Femininum eller maskulinum? Uttolkare som Annegret Friedrich och Marsha Morton sätter den kär-

leksfulla relationen mellan det lilla barnet och babianen i samband med Ernst Haeckels vid tiden gångbara biogenetiska lag, nämligen den att fostrets korta livshistoria rekapitulerar den mänskliga artens utveckling. Barnet står närmare sitt fylogenetiska förflutna än den vuxna människan. Nästa steg blir antagandet att konstnären arbetat med ett könsperspektiv som förutsätter en rollfördelning där mannen står för rationalitet och kvinnan för ett mer ursprungligt naturtillstånd. Även här fanns stöd att hämta i litteraturen. Haeckel talar om den vördinstinkt som ger sig till känna i moderapans ömhet mot sin avkomma. Bildkonstnären Klinger fann rimligtvis inte någon anledning att ifrågasätta dåtida föreställningar om en linjär genealogi med utrymme för en felande länk. Att människan möjligen är präglad av en annan utvecklingshistoria än den som gäller för samtida babianers är en fråga av senare datum.

Det hade handlat om att välja en livshållning – om en vilja att försöka förstå hur denna värld är inrättad med alla sina förhoppningar, hot, fördomar, leda, underläge, förträngningar, förintelse och utdöende. En separation mellan vetenskap och konst, mellan vetenskap och känsloliv kunde därför inte komma ifråga. Att begrunda den naturvetenskapliga rationaliteten skulle i Klingers fall få konsekvenser för den svåråtkomliga totalitet som utgör själslivets domäner.

Svårigheten ligger i att evolutionsteorin egentligen inte privilegierar det som sker i nuet.

✧ En tappad handske på en rullskridskobana är inledningen till Klingsors oroväckande serie etsningar från 1881.

Det naturliga urvalet innehåller föreställningar om ymnighet och variationsrikedom och om urvalsprocessens sparsamhet, om reproduktionens överflöd, skillnader och förintelse. Darwins stora teori handlar om det förflutna i all sin föränderlighet, men skapar osäkerhet om framtiden. Rimligt, ty hans argument förutsätter alltför många variabler som genom sin mängd undandrar sig förutsägbarhet. Han såg naturens stora rikedom och dess självförträng. Människan finns överallt och ingensans. Men var finns hennes framtid? Berättelsen går snarare baklänges för att kunna förklara det närvarande.

Dramatiken förutsätter framåtskridande, förbättring och anpassning, men också trycket från andra händelser – plundring, degradering och förlust. Vår värld har en historia bestämd av mångfald och urval. Det som ligger framför oss är ett oförutsägbart virrvarr av möjligheter. En fråga förefaller oundviklig. Om biologin är underkastad lagar utanför vår kontroll, varför skulle dessa inte också gälla hela vår existens? Även impulser som ligger bortom ont och gott, som griper tillbaka på beteenden nedärvt från anade urtillstånd? I detta ligger en oro förborgad, en oro som emanerar ur den civiliserade människans behov av ett värdigt liv. Här ligger ett överlevnadsvärde som blir allt tydligare inför den ständigt återkommande erfarenheten av det öppna våldet.

I Berlins nationalgalleri finns en i detta sammanhang tänkvärd målning av en brådmogen Klinger. Den visar ett öppet landskap och sådana kan kännas befriande. Inte här. Bildens liggande format beskär himlens höjd och i stället söker sig blicken ned mot en sliten och gräsbevuxen markyta. Det som obevekligt skärmar av varje försök att finna andningsutrymme är en lång monoton mur i rött tegel som sträcker sig i en avspärrande diagonal. Den är tillräckligt hög för att förhindra flykt, tillräckligt avvisande för att ge trygghet. En promenadklädd ung man befinner sig framför muren, omringad och utan flyktmöjlighet. Han betraktas av fyra äldre män. Det övergivna området är deras. En av männen sträcker sig efter en sten och de har käppar i beredskap. Figurerna står utspridda, men deras positioner håller rummet samman genom skenbart tomma mellanrum. Den fria luften är förenad med fara.

Vad har hänt? Bildens titel ger inget säkert svar. "Spatziergänger" antyder endast att den unge mannen gett sig ut på promenad. En annan titel, "Überfall und der Mauer", beskriver vad han har att vänta. När

✧ Sjunde bladet, Ängste, i serien Handsken.

målningen ställdes ut i Berlin år 1878 försokte Georg Brandes svara på frågan genom att påpeka att Klinger i sitt första utkast till motivet visar flanören i sällskap med en kvinna som ängsligt trycker sig mot honom. Två människor upptagna av varandra har gett sig ut på en promenad, alltid någon ledning för tolkning. Men i den slutliga versionen är mannen ensam. Brandes ansåg att bilden förlorat på omredigeringen. Kritikern sökte en tydligare berättelse. Gäller inte det omvända? Har inte omarbetningen nått längre? Genom frånvaron av en alltför uppenbart alldaglig utflykt förstärks känslan av osäkerhet. Som en sekvens i en ond dröm blottläggs hotets natur utan omskrivningar. Våld, blott och bart? Käpparna kommer att vina i luften och slå flanören sönder och samman. Det borde inte få ske. Civilisation eller ej, rättvisa eller ej – vedergällningen krävde sitt. En dystopisk läsning av evolutionsläran föreföll oundviklig. Det kan gå hur som helst i en värld som rymmer ottyglade krafter.

Den av Klinger så beundrade Arnold Böcklin hade med sin "Kentaurenkamp" (1871/73) i monumental och fjärmytologisk form öppnat portarna mot det besinningslösa raseriet. Bilden väckte tidigt ett starkt gensvar. "Högt i det ödsliga, vilda berglandskapet", stod det att läsa i *Über Land und Meer* 1875, "där himmel och jord stöter samman och det mörka molnet ruvar över kala klippor, synbarligen i en tid då de elementära krafterna ännu brottades vilt med varandra och jorden utsattes för en ständig omgestaltning av eldens och vattnets jäsande krafter, ser vi levande varelser under denna vår planets hemska, stormfyllda ungdomstid, vilka står i underbar överensstämmelse med den nyss ur kaos uppståndna skapelsen." Den kosmogoniska tolkningen bekräftade att bildtanken genom sin tydliga och massiva gestaltning kunde lieras med den framväxande natur-

vetenskapens rön. Mytskildringen föreföll sammanvävd med ett modernt medvetande. Att skisserna visar en kamp mellan kentauren och lapiter kan möjligen uppfattas som en anspelning på det fransk-tyska kriget. Men tanken på ett samtidsdrama (vilket Böcklin betraktade med tyskvänliga ögon) mister sin aktualitet inför den slutgiltiga versionen av "Kentaurenkamp". Här utkämpas en kamp endast mellan kentauren – allas kamp mot alla.

Nya och genomgripande rön hade framtvingat omkodning och förnyelse av gångbara bildkonventioner och uttrycksformer. Att Klinger sökte sig mot samtidskildringen innebar emellertid inte en avvikelse från äldre tradition. Han sökte ett mer sammansatt register i ambitionen att närma sig tillvarons stora teman – kärlek, åtra, skönhet, mod, aggression och utdöende. Referenser fanns i den expanderande naturforskningen, i det sociala dramats omedelbara närhet, i Bibels berättelser, i den antika mytologin.

Stora ambitioner kräver inte nödvändigtvis stora åtbörder. Livsfrågornas innersta dramatik och privatlivets erfarenheter kräver inte undantagslöst storskaliga medier. Det grafiska bladets mått och dess svartvita yta räcker gott och väl, kanske med större verkan. Fantasins suggestiva, ofullständiga och drömlika domäner får här sin form genom en berättarteknik som erinrar om den fotografiska stillbilden och filmkameran exponeringar.

I sina sexton grafiska sviter (1879–1915) uppnår Klinger en perspektivisk mångfald som emellertid ligger den realistiska romanen närmare – han kom tidigt att läsa Flaubert och Zola. Återblickar, samtidighet, föregripanden och kalkylerade utelämnanden skapar skeenden med uppbruten tid som låter minne och dröm blandas.

"Opus VIII, Ett liv" tillkom med impulser från Christian Krohgs roman *Alberti-*

✱ Nionde bladet, Bordförandet, i serien Handsken.

ne och dedicerades till Georg Brandes. Till grund låg också August Bebels agitation. Dennes bok *Kvinnan och socialismen* (1879), som censurerades men återkom i reviderade upplagor, krävde en lösning av den sociala frågan för att råda bot på kvinnors diskriminering.

Argumenten har förvisso inte förlorat sin aktualitet. Bebel klandrar kristendomens kvinnofientliga skapelseberättelse, där Eva framställs som den eviga förförerskan. Hade inte den för kvinna och man gemensamma könsdriften förnekats och därmed försvagats till följd av den rådande dubbelmoralen? Kvinnor bestraffades för sina utomäktenskapliga överträdelser, medan mäns promiskuitet sanktionerades. Bebel pekar på kvinnors höga självmordsfrekvens och kan inte hålla tillbaka kommentaren att prostitution förblir en motbjudande illustration till kvinnans förnedring.

Filtrerad genom ett rörligt bildspråk tar Klingers sociologiska darwinism fasta på teman i nära anslutning till Bebels tänkande. Det första bladet visar den icke obekanta tilldragelsen när ormen i paradiset övertalar Eva att äta av äpplet. Gud vet att när hon äter därav kommer hennes ögon att öppnas och hon förstår då vad gott och ont är. Det obönhörliga spelet mellan driftliv och det sociala skådespelet med sin ensamhet och utsatthet har börjat. Fjärde bladet har titeln "Förförelse" – en scen som tar akten ned i oceanens djup. Ett darwinistiskt präglat medvetande har ersatt Edens trädgård med havet som skapelsens uttillstånd, en amfibievärld för iscensättningar av passioner och överskridanden. Ett annat blad kallas "Övergivning" – silhuetten av en förtvivlad kvinna avtecknar sig på stranden vid ett vilande hav. Det som följer i nästa scen är en händelse i ett slutet rum. "Erbjudandet" visar en avklädd kvinna i sin säng. Med fotsulan trycker hon undan en kund som vid hennes fotända hjälplöst sträcker

fram en penningpåse.

"Opus III" från 1880, "Eva och framtiden", omprövar Bibelns skapelseberättelse i form av tre episoder som var för sig återger två skilda faser – före och efter. I preludiet stryker Eva eftertänksamt sitt hår. Det är en bild av paradiset, där den mytologiska laddningen gått förlorad. Frestelsen har redan nått henne som en tanke och därmed har bibeltextens förlopp satts ur spel – ormens viskande är förgäves. Hennes första framtid står inte att finna i den utstakade vägens löfresrika riktning.

Något annat väntar. Paradisets motbild (se bild, sid 47) är en trång passage i ett berglandskap och vid dess slut sitter en till synes överdimensionerad tiger i olycksbådande tystnad. Det finns ingen väg tillbaka till lustgården. Framtiden blockeras av ett farligt kattdjur.

Så den andra episodens inledande scen (se bild, sid 46). Eva häver sig på tå för att betrakta sin skönhet i en rund spegel som tjänstvilligt tillhandhålls av den antropomorfa paradisormen. Attraktionskraften driver det sexuella urvalet, här åskådliggjord genom fåfänglighetens spegelmotiv – det är allt.

Evas andra framtid kröker sig bakåt. En egenartad scen visar en satyrliknande urtidsjägare med fast kurs ute på öppna havet. Med sitt vassa spjut i attackläge rider han fram på en ytgående sjövärelse. "En demon simmande från en annan värld" – det är Klingers egen beskrivning som antyder en framtid utan något annat mål än rekaptuleringen av människosläktets biologiska förflutna. I sista akten tillstötter Adam i den skuldbelagda värld som finns utanför paradiset. Här väntar en framtid som bekräftar att den gamla frälsningsläran inte leder längre än till syndarnas förintelse. Det sker i form av en parafraas över en fruktansvärd episod ur den tyske författaren Jean Paul Richters roman *Hesperus* (1795). Med en

gatläggningsstamp krossar Döden de förtappades skallar för att få material till vägar i Helvetet och som ett illusionslöst tillägg skymtar ett kors i skyn. Inte ens i detta tecken finns någon framtid.

En trivial episod inleder "Handsken, Opus IV" från 1881 (se bild, sid 43). På en rullskridskobana i Berlin sträcker sig en man efter en tappad damhandske. Vem är hon? Den sköna brasilianska vars eleganta skridskoåkning var så beundrad i dåtidens Berlin? Så långt finns en anknytning till en entydligt tolkningsbar verklighet. Men fortsättningen skapar osäkerhet. Den förlorade handsken börjar leva sitt eget liv i en drömvärld som kommer att drabba den uppmärksamme rullskridskoåkaren med oerhörd kraft. Var han utvald, men inte funnit sin välgörerska? Hade han bestulit en åtråvärd men svårgripbar kvinnovarelse? Ett skeende har inletts som i ett känsloläge liknar en tvångsartad tillbedjan, och som i ett annat antyder ironisk distans. (Klinger hade tre år tidigare på en utställning deciderat de tecknade förlagorna till den förlorade handsken ägarinna.) Vad kan vara mer oroväckande än finna ett föremål utan närvaron av det som motiverar dess existens? I semiotiska termer kan vi tala om en sliding signifier – handsken är ett tecken som pekar mot något annat, det vill säga dess okända ägarinna. Det omsorgsfullt sydda plagget med sina fem fingrar har förvandlats till en fetisch med förmåga att skifta i storlek allt efter situationens krav.

Handsken blir ett föremål för sorg och förväntan. Den flyter hjälplöst fram på ett stormigt hav och låter sig räddas av sin seglande tillbedjare; den är i full kontroll när den i en stormussla med övernaturliga krafter tyglar två förspända hippokamper; den hyllas som ett heligt föremål placerad på ett stenaltare vid ett hav av rosor, vilar på ett bord i ett rum där reptiler skymtar under en lång gardin av handskar eller förekommer som en erotisk souvenir tillsammans med en liten amorin. Inte oväntat har Klingers parabel uppfattas som ett förstadium till Krafft-Ebings *Psychopathia Sexualis* (1886). Förutsägbar är även tanken att hans skildringar av drömtillståndets spillror av det primitiva jaget föregrep Freud.

På det sjunde bladet i parafraasen överfyndet av en handske (se bild, sid 44) uppenbarar sig övervakande kraft. Ingen flykt är möjlig för den sovande mannen i sin patetiska nattskjorta. Väggens tar emot och med korslagda händer kring bröstet griper han >>

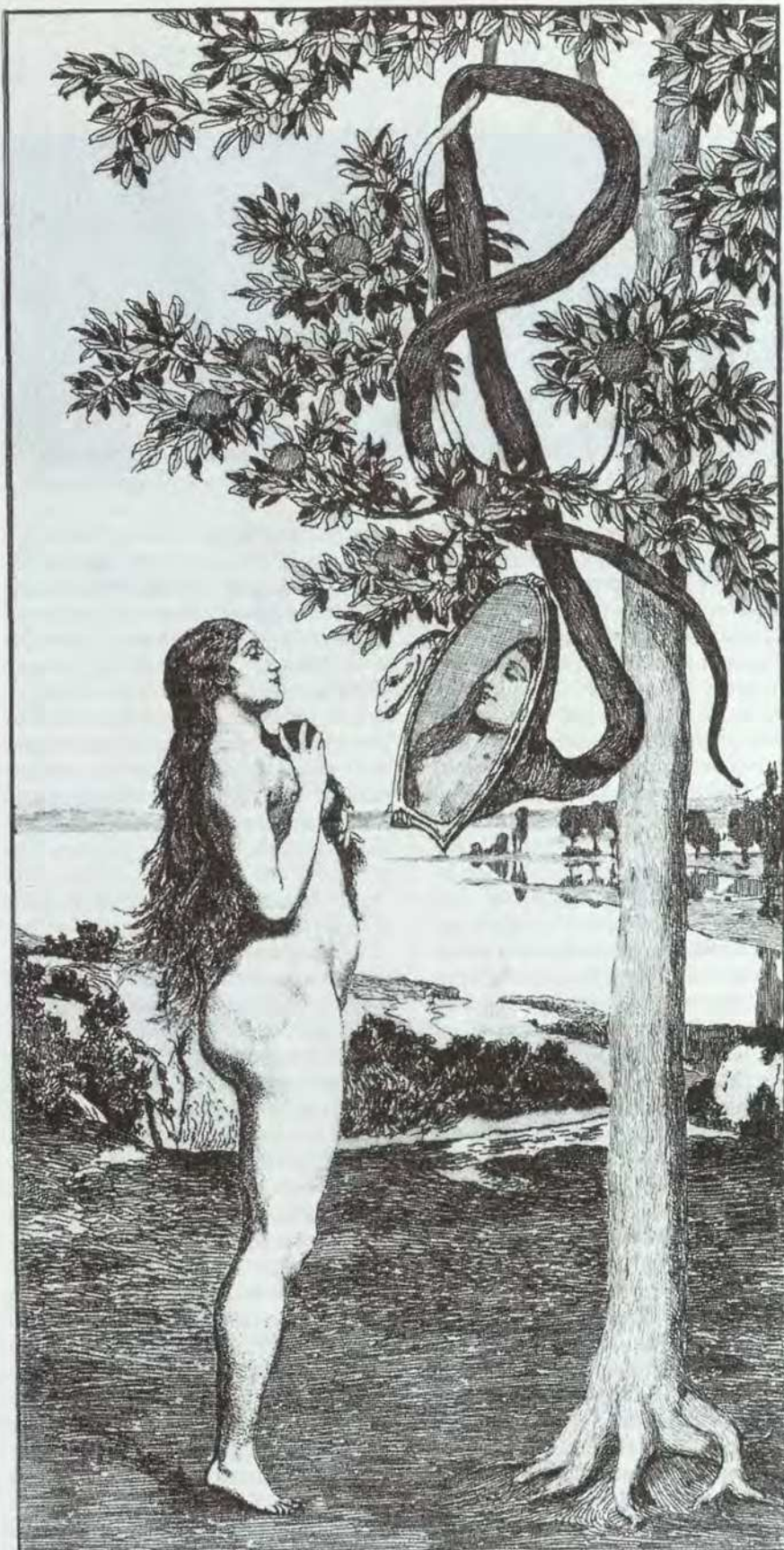
kudden medan havet drar in mot honom. Det är en långsam böljerörelse som transporterar människoliknande väsen och reptiler. Handsken, hotfullt förstörd, har strandat ovanför hans huvud. En skallig simmare pekar i två riktningar med ett anklagande kroppsspråk. "Vakna", tycks han säga. "Jag pekar på dig och jag pekar bakåt mot någon du borde känna till!" Allt det vi kan se av det som flyter bakom honom är två bleka händer som söker sig mot den utpekade mannen i sin madrassgrav. Månen lyser och i översvämningen står ett blickstillt ljus ur vars låga stiger en tunn rökslinga.

Ängest på tyska blir *die Angst*. Konstnären gav sitt blad titeln *Ängste*, alltså i pluralis. Så mycket bättre, då svenskan saknar denna möjlighet att uttrycka själsorons fluktuationer. Utan tvivel hade Klinger nått långt i sitt utforskande av det inre livets bildskapande. En förmåga till introspektion och etisk övertygelse ledde honom till Francisco de Goyas kompromisslösa konst. Ett annat vägval var att hålla sin naturvetenskapliga orientering à jour. Som en tidig psykoanalytiker hade han anledning att söka sina förklaringar i dåtidens biologiska, primatologiska, antropologiska och filosofiska tänkande – hos Charles Darwin, John Lubbock, Adolf Bastian och givetvis också hos Friedrich Nietzsche. I Klingers scenario uppträder sedan årmiljoner utdöda djur, riskabla och fasansfulla.

Den nionde parafrasen, "Bortförandet" (se bild, sid 45), visar hur handsken mitt i natten blir bortrövad av en flygande ödla – en långsvansad pterosaur. När Klinger lät sina exponeringar ställvis präglas av en urtidsfauna, hade han då utgått från föreställningen att drömmen uppstår ur ofullständiga och instabila förnimmelser som tar oss tillbaka till en arkaisk förhistoria? Trodde han att drömmen var en återkoppling till mentala processer som kunde ha funnits i en tid när även det vakna tillståndet kännetecknades av bristande logik och tron på fetischens makt?

Tankegångar av detta slag kan möjligen ha varit vägledande, låt vara att deras innehåll ännu ligger öppen för skärskådande. Iutfärder mot människosläktets förmodade ursprung hoppas kanske Klinger finna förklaringar till denna världens oroande tillstånd.

Agitation för ett bättre samhälle stod att finna i Klingers samhällskritik. I "Opus IX, Dramen" från 1884, återges samtids tragedier i reportagens form. En berusad man ruinerad till följd av en fi-

✦ Andra episodens inledande scen i serien *Eva och framtiden* från 1880.

nanskris slår sin hustru, som i sin tur söker begå självmord tillsammans med sin dotter. Egendomslösa gör uppror och nedkämpas av regeringstrupper. Domstolsför-

handlingar med en upplädd överhet, ändamålsenliga belysningar och en anklagad mor. Och kvinnorna? Här intog Klinger en radikal ståndpunkt. Det är en annan sak att

han samtidigt var bunden av föreställningar om kvinnökönets sexualitet som primärt länkad till ett evolutionärt förflutet där instinkten råder ofreflekterad och oinskränkt – där älvor kittlar björnar med långa vasstrån, eller fruktsamma kvinnor med inåtvända blickar omfamnar lejon.

Klingers slutsatser om tingens beskaffenhet hade visserligen en darwinistisk utgångspunkt. Men hade det naturliga urvalet verkligen lett till en förbättring av tillståndet i världen? Darwin själv uteslöt inte att framsteg är vanligare än tillbakagång och att det fanns hopp om "a still higher destiny in the distant future". Trots sociala orättvisor såg August Bebel framför sig en framtid där förnuftet segrar genom en lagstiftning där människan återfår sin värdighet. Det fanns darwinister som ivrade för en kamp mot kampen för tillvaron för att kunna lyfta blicken mot ljusare ting. Klingers ståndpunkt var en annan.

"Världen är nu en gång helvetet, och människorna är å ena sidan de marterade själarna och å andra sidan djävlarna i detta helvete." Citatet kommer från Arthur Schopenhauers skrift *Parerga und Paralipomena* (1851). Även i Klingers värld var en framtid upplyst av förnuft och altruism avlägsen. Han uppfattade tron på framsteget som ett modernt surrogat för Gud. Läsning av Schopenhauer och Nietzsche skänkte honom en filosofisk grund för ställningstaganden som sanktionerade ett liv i kontempleration.

Frigörelsen låg i en estetiserande nyidealism som innebar en längtan efter den stora monumentala formen odlad i furstlig avskildhet. Efter 1895 residerar Klinger i sitt nya hem i Leipzig. Och även om han fortsatte som grafiker blev monumentalmåleriet och den polykroma skulpturen hans huvuduppgifter.

Konsten gav lindring inför omvärldens oro och lidande. Så sant, för tempeltjänsen fanns magnifika utrymmen. Secessionen i Wien beslöt att upplåta sin byggnad för ett projekt av en betydande andlig dimension. Arkitekten Josef Hoffmann förvandlade interiören till en labyrintlikande helgedom med grovt putsade väggar och i centrum stod Klingers heroiska skulpturinstallation av den tronande Ludwig van Beethoven.

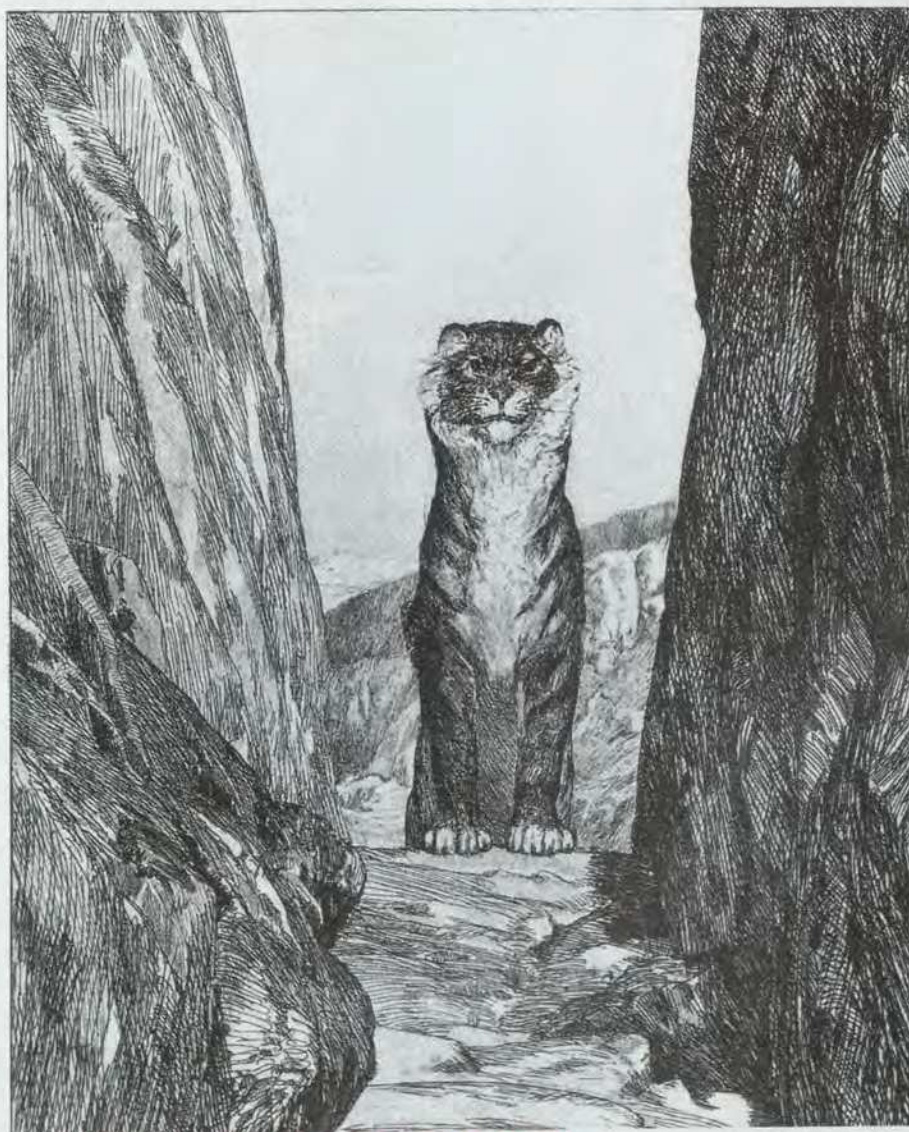
På lämplig höjd lämnade Hoffman plats för Gustav Klimts allegoriska fris som i tre avsnitt illustrerar konstens makt över livets fientliga krafter. Vid invigningen den 15 april 1902 framfördes Beethovens nionde symfoni i kondenserad form under ledning Gustav Mahler. En ny dimension öppnades ge-

nom Klimts transponering av Beethovens nia – med sin passage ur Schillers *An die Freude* öppnades en ny dimension. "Diesen Kuss der ganzen Welt!" Schillers ord och Beethovens musik avsåg miljoners lycka. I den tredje och avslutande akten låter Klimt kyssen äga rum mellan man och kvinna i en livsmoder. Omnipotent narcissism, regression och dionysisk väckelse i stället för elyseisk befrielse. Klingers olympiske Beethoven, konciplerad vid pianot en vacker kväll i Paris, ger gestalt åt löften och förlösande krafter. *An die Freude* – icke en gång minnet av korsfästelsen kunde störa den överblivna tanken på konstens överlevnadsvärde.

Hundratusentals asteroider rör sig i vårt solsystem. Ett stort antal har namngivits, låt vara att oräkneliga mängder återstår. Vid observatoriet i Tau-

tenburg strax nordöst om Jena har astronomen Freimut Börngen identifierat och namngivit över 500 asteroider. Hans kartläggning har pågått sedan 1960-talet och styrs av astronomisk precision. När det gäller namngivningen, sanktionerad av den internationella astronomiska unionen, disponerar han i likhet med andra förslagsställare utrymme för preferenser av skiftande slag – asteroidernas dopindex har blivit omfattande och fått en omväxlande spännvidd.

Varken Antikrist eller Hitler förkommer som asteroid. Börngens val går däremot i en tyskkulturell riktning. Den 15 oktober 1993 gav han ett av sina asteroider namnet Klinger. Tillsammans med en överväldigande mängd andra rymdobjekt rör den sig i en bana utanför Mars. Även Max Klingvers namn är värt att minnas i ett celest sammanhang. Det må vara hänt att trängseln är stor. *

✱Paradisets motbild i serien *Eva och framtiden* från 1880.

Nutidskonst – en ändlig resurs

Glesbygdens pynt, trista hotellrum, nostalgiska leksaker, utslitna popikoner. Den seriösa konsten har alltsedan Duchamps dagar hämtat sin näring ur det som vanligtvis inte betraktas som konst. Men resurserna är inte outtömliga.

KONST När jag senast såg efter hur konsten mår, på de båda samtidiga utställningarna *Market* och *Supermarket* (Stockholm, februari 2007), började jag snart associera till de accelererande klimatförändringar som tidningarna har varit fulla av det senaste året. Det samlade intryck jag fick när jag gick genom rum efter rum var att man även inom konsten håller på att köra slut på någonting, konsumera sönder någonting, så att den planet som kallas konstvärlden snart kommer att bli en permanent öken, torr som grusgroppen efter en för-

svunnen glaciär. Det är förstås en orättvis jämförelse och jag ska försöka motivera den.

På *Supermarket* visades en serie teckningar av den skotske konstnären Stuart Murray. Han har ritat av män på puben och skrivit ner saker de säger: det är gubbigt, grabbigt, bittert, fördomsfullt och en aning patetiskt. Bilderna visar ensamma män som nästan, men inte riktigt, inser att de inte är de hårdingar de skulle vilja vara, utan en samling överblivna förlorare. Som galleripublikens

man förstås av det – repliker som var förolämpande på puben förvand-

las till underhållning när de hamnar på galleriväggen

("Canny see the back ae a perra tits, that basturt"). Svagheten ligger i att de gnäller

bättre än han tecknar. Längre än så

kommer man inte med dem.

Snart inser man i stället någonting om Stuart Murray: hur tacksam han

antagligen måste vara över att det fortfarande finns män

som, utan ett spår av självinsikt, säger gubbiga, fördomsfulla saker som han kan plocka upp och göra konst av.

Och sedan tänker man: det här kommer inte att hålla länge till. Det kommer att bli allt svårare att hitta folk som är obesmittade av galleripublikens självvönis-

ka medvetande, så att man kan skriva ner deras repliker med en smal, svart filtpetspenna och göra konst av dem. På *Market* fick jag samma intryck. Där visades bland annat två fotografier av sittande kvinnor med titeln "Women in private spaces". Det är tur att det fortfarande finns kvinnor, och privata utrymmen, så att man kan fotografera dem och göra konst av dem.

NÅGON AV DE MEDVERKANDE konstnärerna hade blivit intresserade av de noggranna, lågmälda blyertslinjerna på gamla kartor och tekniska ritningar, och gjort konst av dem – så långt ut i marginalen måste man numera söka sig. De stora fångsternas tid är över, man får rikta in sig på de små. Någon annan har fotograferat snöflingor. Det finns nämligen några kvar som inte har smält än. Naturligtvis tålde snöflingorna inte processen: allt som återstår efter att bilden är tagen är ett par smutsiga vattendroppar, som antagligen innehåller spår av flygbränsle och tungmetaller. När man gör konst av de gamla kartorna händer något liknande med dem. Det är som när man läser att ännu en art är utrotad. En tredje konstnär, som inte längre reagerar på den konst han gör, hoppas fortfarande att publiken ska reagera i hans ställe, med äckel eller ilska, och därmed ge hans meningslösa verk en smula tyngd. Han kunde lika gärna leta efter valar att harpunera.

DET HAR VARIT TUR FÖR KONSTEN att det finns kitsch. Någon har målat ett stilleben med Kronblom, en Bamsedocka och en affisch med indiska gudar. Ännu en tid går det bra att göra sådant, liksom det fortfarande går bra att tanka bilen. Tror ni att kitschen är utslitlig? I så fall är ni på väg mot ett obehagligt uppvaknande. Konstindustrin slukar en hektar kitsch varje sekund, i samma takt som skogsindustrin slukar regnskog. Och det har varit tur för er att det finns kroppar. Så länge det finns kroppar är det ingen större ansträngning att göra konst. Mer än en av de medverkande konstnärerna har nog, i hemlighet, dragit en lättad suck och tänkt "Thank god, at least we've got bodies. Vad skulle jag göra om det inte fanns kroppar?"

SÅ MÅNGA KONSTNÄRER har lärt sig arbeta på detta sätt. De har gjort sig beroende av att det finns något annat än konst i världen, av att det finns saker de kan plocka upp och göra konst av. Eftersom de sällan gör konst av världen på något intressant sätt, utan på samma sätt som man producerar fiskpinnar av ishavstorsk, kommer de att möta samma

✶ **Kroppar, kitsch och äckel är några av samtidskonstens favoritingredienser. De sammanblandas i Damien Hirsts diamantprydda dödska.**

FOTO: REUTERS/SCANPIX

sorts problem: i båda fallen har vi trålat lite för hårt. Nu börjar konsekvenserna göra sig påminda. Vi har tagit för givet att allt det där som inte är konst är en sorts naturresurs som aldrig kan ta slut: det oavsiktliga, det naiva, det förbisedda, glesbygdens pynt och storstadens graffiti, rostiga industrier, trista hotellrum, nostalgiska leksaker, utslitna popkulturella ikoner, kubaner, broderier och pärlplattor. Konstindustrin har exploaterat planetens reserver av allt detta med en kortsiktig girighet som bara kan jämföras med hur man på andra håll har grävt sönder landskapet efter brunkol att elda med. Skribenter som vill kritisera konsten använder sig fortfarande av floskeln om det romantiska geniet; det vore rimligare att jämföra konsten med Bagger 288, den gigantiska tyska gruvbrytningsmaskinen som liknar en grävmaskin som muterat till godzillaförmåga. Hur länge har man tänkt att konsten ska kunna fortsätta på det viset? Man har naturligtvis inte tänkt alls.

JAG KAN BERÄTTA HUR DET KOMMER ATT GÅ. Det kommer att isa i magen på Stuart Murray nästa gång han kliver in på puben med ritblocket under armen, för han kommer att höra att den är full av folk som liknar honom själv: konstnärer, bloggare och annat medvetet folk, som vaktar på det de säger samtidigt som de väntar på att någon annan ska vara dum nog att säga något de kan skicka till tjuvlyssnat.se. Han kommer att upptäcka att Dalmarnock har förvandlats till Söder, och vänta bara, om inte klimatet kollapsar innan dess kommer Ulan Bator att vilja gå samma väg. Någonstans passerar den gräns när det finns mer konst än icke-konst i världen och sedan kommer det att gå fort, som när polarisen smälter.

Konstnärerna kommer att bli tvungna att leta allt längre bort, på allt mer exotiska platser, efter saker att göra konst av, liksom man smått desperat borrar efter allt magrare oljefyndigheter och ersätter torsken med tilapia. Redan detta letande innebär att vi är dömda. Rykten kommer att spridas som en löpeld bland webbuppkopplade konstnärer i Umeå, Minsk, Glasgow och Helsingfors: det finns en sista pub med genuina homofober kvar på Falklandsöarna. Det finns ett "personal space" som inte fotograferats i ett utedass på Kamtjatka. Och de rusar dit, men det är för sent. Puben har installerat wi-fi och serverar utmärkt espresso. Och istället för ett "personal space" hittar de en camgirl. De får samma känsla i magen som när de tänker på klimatförändringarna. De börjar förstå.

✻ HÅKAN LINDGREN

Provocerande klassiskt

I Tyskland har Peter Stein iscensatt Schiller på klassiskt vis, utan referenser till nutiden. Det har provocerat en del bedömare, som önskar att en teaterpjäs skall innehålla mer av nutidsteaterns sedvanliga "provokationer".

TEATER Vem vill frivilligt tillbringa tio timmar i sträck med att se en teaterpjäs? Våldigt många, visade det sig när Peter Stein satte upp Friedrich Schillers stora klassiker *Wallenstein* i Berlin. Alla tre delarna under en dag. Wallenstein möter Stein möter publiken. En triangel som fungerar utmärkt om man frågar publiken. Kritikerkråken var inte lika förtjust.

Peter Stein är en tysk teaterlegend. Hans arbete på Schaubühne i Berlin under 70-talet har gått till historien som ett lyckat kollektivt och demokratiskt teatersamarbete. Sedan dess har det hänt mycket. Stein har dragit sig tillbaka till ett gods i Italien, och koncentrerar sig på stora projekt med privata sponsorer i bakgrunden: 21 timmar *Faust* i en stor hall och nu *Wallenstein* komplett.

VAD GÖR DÅ STEIN MED *Wallenstein*? För det första låter han tiden stå stilla. Kostymerna är historiska, scenbilden simulerar tiden för handlingen: 1634, mitt under trettioåriga kriget. Det irriterar, vi har vant oss vid att se klassikerna bli mer eller mindre brutalt förflyttade till betonggetton och skateboardramper. För det andra tar regin knappt steget in i en tolkning. Skådespelarna deklamerar, ibland med ett besvärande patos. De gråter till och med, på fullt allvar. Bara ett fåtal aktörer verkar ha fått lov att spela fram sin figur. Klaus Maria Brandauer i huvudrollen är en av dem. Det är som om hela pjäsen repas fram i form av en grov skiss framför åskådarna. Den är inte färdig, en hel del kan strykas och på andra ställen vill man be om en skopa mer ironi.

Wallenstein är en pjäs om makt och möjligheterna till fritt handlande. Den berömda och skickliga fältherren Wallenstein hjälpte

✻ Klaus Maria Brandauer i rollen som Wallenstein.

FOTO: MONIKA RITTERSHÄUS

den kejserliga sidan till en rad segrar under trettioåriga kriget. Hans trupper var på plats i Lützen den där dimmiga dagen 1632 när Gustavus Adolphus, lejonet från Norden, föll. Wallenstein har inga ideal, hans karisma och militära skicklighet lockar soldater från hela Euro-

pa. Wallensteins krig föder sig självt. Plundringar finansierar hans maskineri. Det finns alltså ingen brist på universella teman och samtida paralleller som en regissör kunde arbeta in i tolkningen. Rysk maffia, afrikanska inbördeskrig, de amerikanska militärkonstulterna i Irak. Men Stein dröjer sig provocativt kvar i historien.

Och ändå: den temporärt uppställda tälthallen fylls efteråt av applåder som inte vill sluta. Föreställningarna har varit utsålda. Är det borgerskapet som drar en befriad suck av lättnad över att äntligen få se klassisk teater utan att riskera att träffas av kringflygande kroppsvätskor? Och har Peter Stein svikit sin revolutionära teater och sällat sig till reaktionärerna, som en del vill göra gällande? I en intervju från 2004 diskuterar han teaterns ställning i samtiden och berör en del av dessa frågor.

TEATERN ÄR INTE revolutionär, säger han där. Teatern ställer upp en provokation, inte för att den vill provocera, utan för att den söker efter sanningen om människans existens. Den polemiska teater som dominerar Berlins scener vill oavbrutet göra revolution, överskrida gränser. Stein säger: när man »

kräver av teatermänniskor att de ständigt ska göra revolution, ständigt simma mot strömmen, vad händer? Då blir precis detta till mainstream. Och teatern beskriver inte längre majoritetens verklighet. De flesta av oss är inte narkomaner eller socialfall.

Min väninna som studerade teatervetenskap på 80-talet och sedan dess arbetat med kostym och scenbild på tyska teatrar berättar att hon började intressera sig för teater bland annat på grund av Peter Stein, vars arbete hon följt sedan dess. "Men detta", sa hon äcklat, när vi lämnade tälthallen i Neu-Kölln, "var sista gången jag går och ser honom." Här har alltså en del intressanta förskjutningar ägt rum. Den västtyska generation teaterarbetare som nu är uppe i 50-årsåldern biter sig fast i en alltmer förstelnad engagerad hållning likt en bulldog som inte kan öppna käkarna sedan den fått tag i en bit kött. Det finns exempelvis förvånansvärt lite intresse i den radikala kretsen i väst, dit många regissörer hör, för vad som händer på andra sidan järnridån under kalla kriget. Kapitalismen betraktas som det stora hotet. Att en hel del av oss mår ganska bra är enligt detta synsätt bara ett tecken på förträngning och förnekelse. Teatern ska chocka oss ut ur detta och medlen blir alltmer krassa. Gränsen mellan social voyeurism och humanistisk kritik är inte alltid klar. För ett par år sedan stod det så kallade lumpproletariatet, alltså långtidsarbetslösa berlinare, på scenen hos regissören Christoph Schlingensief. Naturligtvis glömdes de sedan bort medan Schlingensief själv har fått ökad uppmärksamhet i media.

Peter Stein betecknar sig själv, möjligen en aning kokett, som en hantverkare, inte särskilt intelligent och rätt fantasilös. Har han bättre blick för den större publikens smak än sina kollegor? Kanske. Förvisso har hans behandling av Wallenstein en hel del brister. Men faktum är att han sätter fingret på en motsättning, möjligen en kris inom konsten. Tvånget att ständigt leta efter gränser att överskrida. Det som Frederik Stjernfelt och Sören Ulrik Thomsen kallar "den negativa uppbyggligheten". Det känns som om Steins Wallenstein-uppsättning fortfarande hänger i luften som ett ofärdigt förslag att återvända till källan, heligförklara texten och tillfoga så lite som möjligt ur samtida medvetande. Men insceneringen har den fördelen att den lämnar fältet öppet – dels för att faktiskt höra vad Schiller låter sina karaktärer säga, dels också för att skapa egna tolkningar. Om den ger en impuls till fler och mer genomtänkta rekonstruktiva tolkningar av Wallenstein har Stein indirekt lyckats.

JELENA SELIN

Den smakfulla elitismen

Det har på senare år utkommit många böcker om läsning. Någon enighet om kärnfrågan, varför det är bra att läsa, föreligger dock icke.

LITTERATUR Det är en gammal idéhistorisk tanke att människan började skriva naturlyrik i samma ögonblick som hon förlorade ett självklart förhållande till naturen. Därför kan man undra: Är det för att vi har förlorat ett självklart förhållande till att läsa som vi de senaste åren fått dessa otaliga böcker om läsning?

Olof Lagercrantz var tidigt ute med *Om konsten att läsa och skriva* som kom 1985. Sedan dess har strömmen blivit allt stridare. Det finns flera verk av Alberto Manguel – nu senast *Nattens bibliotek* – och det finns otaliga böcker av enskilda människor som berättar om sitt personliga förhållande till läsning. Den magistrale amerikanen Harold Bloom, till exempel, och den mer lekfulla Anne Fadiman med *Exlibris* där den dramatiska höjdpunkten är en skildring av alla svåra beslut som ska fattas när hon och den

nyblivne maken ska slå ihop sina bibliotek. Eller engelsmannen Francis Spufford med den manande titeln *Hur jag läste böcker och lärde mig leva*. Också jag själv har skrivit en bok som heter *Där man aldrig är ensam*. Om konsten att läsa, i vilken budskapet inte bara är det triviala att den som har en god bok alltid har sällskap utan också att skönlitteraturen lär oss att ingen människa är en ö.

Det man framför allt lär sig av de här böckerna är att andras läsupplevelser inte nödvändigtvis är roliga att ta del av. Har man inte själv läst samma böcker – eller åtminstone övervägt att läsa dem – känns det ungefär som att se någon bekants semestervideo från ett resmål man själv aldrig kunde tänka sig att färdas till. Och Anne Fadimans bekymmer får en att undra om hon nånsin skulle kunna ta sig samman att skilja sig.

NÅGON ENIGHET OM VARFÖR vi egentligen ska läsa föreligger inte. De förklaringar som ges idag är ofta på ett smått paradoxalt sätt både ursäktande och anspråksfulla eller kanske snarare besvärjande. I *Nattens bibliotek* skriver Manguel: "Böcker må inte mildra vårt lidande, böcker må inte beskydda oss från det onda, böcker må inte tala om för oss vad som är gott eller vad som är vackert, och de räddar oss absolut inte från vårt gemensamma öde: graven. Men böcker skänker oss oräkneliga möjligheter: möjligheten till upplysning. Kanhända finns ingen bok, hur välskriven den än är, som kan uttradera ett gram av smärta från Iraks eller Rwandas tragedi, men kanhända finns inte heller någon bok, hur uselt skriven den än är, som inte blir en uppenbarelse för den läsare den är förutbestämd för."

Man kan tala om bildning men bildning är många ting. Det finns de som tänker rent marknadsföringsmässigt och menar att den som ska sälja Ericsson-telefoner ute i Europa inte har råd att förväxla Rambo

✱ Ett exempel på lämplig klädkod vid läsläsning.

FOTO: NORDIC PHOTOS/SUPERSTOCK

och Rimbaud eller se alldeles tom ut i blick-
en om ett middagssamtal skulle råka snud-
da vid Kafka.

Det finns andra som snarare tänker i ter-
mer av själens bildning. När läkarstuden-
ter idag allt oftare förväntas läsa en och an-
nan roman är det för att man föreställer sig
att det ska utveckla deras empati. Som litte-
raturvetare tycker man sig emellertid ha ett
betydande empiriskt material som talar mot
föreställningen att man skulle bli empatisk
av att läsa: man behöver bara tänka på sina
kolleger. (Läkarstudenter påminner för öv-
rigt gärna om det faktum att de under sina
studier läser hur mycket litteratur som helst:
man måste vara naiv humanist för att tro att
litteratur självklart betyder skönlitteratur.)

Det finns också de som uppfattar läs-
ning som friskvård: äpplet i det engelska
ordspråket "An apple a day keeps the doc-
tor away" skulle enligt deras mening med
fördel kunna bytas ut mot en bok. I flera år
brukade jag på Bokmässan i Göteborg fästa
mig vid Läsrörelsens tält där det mycket
riktigt fanns en korg med fallfrukt som man
kunde ta för sig av.

LÄSRÖRELSEN HAR TETT SIG som en väckel-
serörelse, en folkrörelse, alltså definitivt
ett demokratiskt projekt. Alberto Manguels
Nattens bibliotek representerar något annat.
Den tar sin utgångspunkt i det arkitektrita-
de bibliotek han låtit bygga på den franska
landsbygden och den redogör med en när-
mast monoman lärdom för boksamlingar
genom tiderna, jorden runt.

Gabriella Håkansson förklarar i *Dagens
Nyheter* den 29 september att Manguel gör
henne "våldsamt kluven", för "i allt det
sköna och bildade" finner hon "en osmak-
lig elitism": "En djupt antidemokratisk un-
derström som tar sig uttryck i förakt för an-
nat folk än han själv, och framför allt, andra
läsvanor än hans egna. Dessa män med sina
konservativa vanföreställningar!" Men i en
tid då det är fullt gångbart att vara exklusiv
antikvitetsamlare, gourmet eller vinkän-
nare kan man fråga sig varför just läsandet
inte skulle få vara elitistiskt? Jag tänker på
det seminarium vid bokmässan där GP:s
chefredaktör Peter Hjärne talade sig varm
för ledarskapsutveckling genom skönlitte-
ratur medan chefsrekruteraren Karin Wal-
lin mer krasst menade att män i ledande
ställning inte har tid att läsa. Som litte-
raturvetare kan man tycka att män i ledande
ställning borde ta sig tid därför att läsning
är lika med reflektion men kanske förutsätt-
ningen för att de skulle ta sig tid i själva ver-
ket är att läsning blev elitistisk?

✱ MERETE MAZZARELLA

Dr Sachs ordination: musik

Musik är inte bara en angelägenhet för öronen
utan för hela vårt kroppsliga välmående.

MUSIK Till och med den mest inbitna för-
nuftsmänniska måste bli drabbad och gri-
pen av Oliver Sachs närmast mytskimran-
de skildringar av musikens förmåga att for-
ma och vägleda människor i kriser. Den
amerikanske neurologen erövrade en stor
läsekrets redan med bästsäljaren *Man-
nen som misstog sin fru för en hatt* (*The Man
Who Mistook His Wife for a Hat*, Touchstone
Books, 1985), där det undergörande recep-
tet till den amnesi-drabbade Dr P bokstavli-
gen gick ut på att orientera sitt liv kring mu-
sik och sång.

Sachs fallstudier har sedan dess resulte-
rat i filmatiseringen *Awakenings*, en opera
av Michael Nyman, samt pjäser av Harold
Pinter, Peter Brook med flera. Med den ak-
tuella boken *Musicophilia. Tales of Music and
the Brain* (Picador/Panmacmillan, London
2007) dyker Sachs rätt in i underjorden som
en annan Orfeus. Han lyssnar till hur musik
tillfälligt väcker människor som lider av Par-
kinsons syndrom till liv, bibringar den senil-
demente eller alzheimersjuke lugn och fo-
kus, och hjälper den som drabbats av afasi
att återfå talförmågan.

Sachs bidrar till framställningen med eg-
navittnesmål, bland dem en redogörelse för
hur han själv återfick förmågan att gå efter
en olycka tack vare idog träning till toner-
na av Felix Mendelssohns *Violinkonsert*. Pa-
tienter med skador i hjärnans frontallob kan
helt förlora förmågan att utföra komplice-
rade handlingar – men med hjälp av den enk-
laste barnvisa blir det åter möjligt att fung-
era.

TILL BOKENS MEST DRABBANDE kapitel hör
skildringen av en känd brittisk musikveta-
re som förlorat minnet i sviterna efter en
hjärnhinneinflammation. Trots att han en-
dast bibehållit ett närminne om några sek-
under – och aldrig mer kunde minnas kän-
slan av att äta, sova, vakna – förblev han ka-
pabel att spela piano och dirigera kompli-
cerade stycken. Musiken, liksom den djupa
kärleken till hans hustru, låg så djupt för-
ankrade i det limbiska systemet att minnet

av dem kunde väckas till liv av blotta fysis-
ka kontakten med tangenterna – eller äsy-
nen av hustrun.

Skildringar av musikens förfärliga och
undergörande makt som förr hörde till myt-
bildning är sedan något hundratal år tillbaka
– i vissa fall talar vi bara om årtionden – änt-
ligen vetenskapligt belagda. Den nordiska
legenden om *Strömkarlen*, som med sin fiol
kan vilseföra människor och få dem att mis-
ta förståndet, för tankarnakring Sachs skild-
ringar av hur epileptiska anfall eller hjärn-
tumörer kan framkalla plågsamma musika-
liska hallucinationer. Ofrivilligt framkallad
musik blir då inget annat än ren tortyr.

SACHS REDOVISAR BELÄGG för att asymme-
trin mellan hjärnans två halvor leder till att
synskadade och framför allt blinda ofta har
ovanlig musikalisk förmåga och absolut ge-
hör. Den blinda slagverkaren Evelyn Glen-
nie är ett levande exempel på hur musika-
liteten blommar upp hos många som berö-
vats sin syn. Gehöret kopplar Sachs i ett an-
nat kapitel till språket, och ger övertygan-
de bevis för att de flesta spädbarn sannolikt
föds med absolut gehör – men kvoten som
behåller förmågan är avsevärt högre bland
de barn som lär sig tala ett tonhöjds-rela-
terat språk som kinesiskan, än bland dem
av oss som talar ett icke-tonalt språk som
svenska.

Samma sak gäller synestesi, enligt Sachs
ännu en förmåga som vi föds med men grad-
vis lär bort, med några få undantag: minst
en på 6 000 statistiskt sett lär i vuxen ålder
besitta förmågan att koppla ackord, rytmer,
ibland också veckodagar till färg- och form-
upplevelser. En förmåga som alltså inte är
förbehållen stora konstnärer som Charles
Baudelaire eller Olivier Messiaen.

Samtidigt som Sachs leder i bevis att mu-
sikens språk kan bispringa människor i nöd,
så är hans studier också ett överväldigande
argument för behovet av att integrera mu-
sik i utbildningen redan på ett mycket tidigt
stadium.

✱ SOFIA NYBLOM

Bron över historiens mörka vatten

Det är 200 år sedan Tilsitfreden slöts mellan Frankrike, Ryssland och Preussen. Jubileet har dessvärre passerat obemärkt. Sovjetsk – som staden Tilsit numera heter – slår en bro inte bara mellan historiska epoker utan även mellan sovjetisk och europeisk mentalitet.

HISTORIA I Europas outgrundliga myller av småorter som inte får plats på de stora kartorna har somliga liksom av misstag råkat halka in i världshistorien. De kan därför, litenheten till trots, väcka associationer.

Ryska Sovjetsk i Kaliningradområdet skulle kunna vara en sådan ort – om det inte vore för att Europa har glömt bort att den en gång lystrade till ett annat namn: Tilsit. Associationerna ifråga om Tilsit leder måhända till den i Tyskland ännu högt skattade Tilsiterosten, som uppfanns i denna nordöstliga stad, men framför allt tänker man nog ändå på den stora Tilsitfreden, som slöts här sommaren 1807 mellan Frankrike, Ryssland och Preussen, i Napoleonkrigens tidevarv.

Bakgrunden till fredsförhandlingarna i Tilsit var de ryska och preussiska nederlagen mot Napoleon i de blodiga slagen vid Austerlitz, Jena-Auerstedt, Eylau och Friedland.

AVTALEN SOM SLÖTS blev inte långlivade, men freden blev ändå betydelsefull eftersom den hann få stora följder. Preussens katastrofala förlust av närmare två tredjedelar av sitt territorium tycks ha skapat ett krismedvetande som blev början på de långtgående reformer vilka kom att lägga grunden för den moderna preussiska – och i förlängningen kejsartyska – staten.

För Sveriges del öppnade Tilsitfreden för Rysslands erövring av Finland, vilket ibland har fått finska historiker att peka på Tilsit som den egentliga startpunkten för Finlands väg mot självständighet. För Danmark ledde den fransk-ryska paktens till det engelska flottanfall i vilket Köpenhamn bombades sönder och samma hösten 1807, något som bokstavligen jämnade marken för den än idag så dominerande klassicismen i den köpenhamnska stadsbilden.

Polen var däremot en vinnare, genom att det nya hertigdömet Warszawa erkändes av

Ryssland, medan den största vinnaren förstås var Frankrike. I Paris finns det fortfarande en rue de Tilsitt, inte för inte belägen i närheten av Triumfbågen.

Med tanke på Tilsitfredens betydelse måste det nog anses förvånande att Europa knappast alls uppmärksammade dess 200-årsminne. I början av juli, nästan på dagen 200 år efter freden, figurerade Kaliningradområdet visserligen stort i den internationella nyhetsrapporteringen, men anledningen var inte minnet av Tilsit, utan något betydligt obehagligare: Kreml antydde då att Ryssland övervägde att placera robotvapen i den ryska Östersjöexklaven, vilket genast tolkades som ett ryskt svar på USA:s planer på ett högteknologiskt robotförsvar vid den närliggande polska kusten.

Det lät nästan som om en ny era av kapprustning höll på att ta sin början där på andra sidan Östersjön. Om Kaliningradområdet, med sina omskrivna miljöproblem, hiv-epidemier, knarksmuggling, historieförträngning och allmänt sorgsna postsocialism, var okänt långt tidigare, så bidrog de nya spekulationerna knappast till att bättra på dess rykte.

NÄR "TILSITÄRET" NU HAR avslutats kan jag inte låta bli att tänka att det är synd att vare sig Ryssland eller Europa förmådde göra någonting mer konstruktivt av jubileet. Ty just själva staden Tilsit-Sovjetsk inbjuder på flera sätt till ett annorlunda och mer nyanserat perspektiv på Kaliningradområdet än vad som vanligtvis brukar komma till uttryck i den dystra nyhetsrapporteringen, där fokus ofta ligger på storstaden som gett exklaven dess namn.

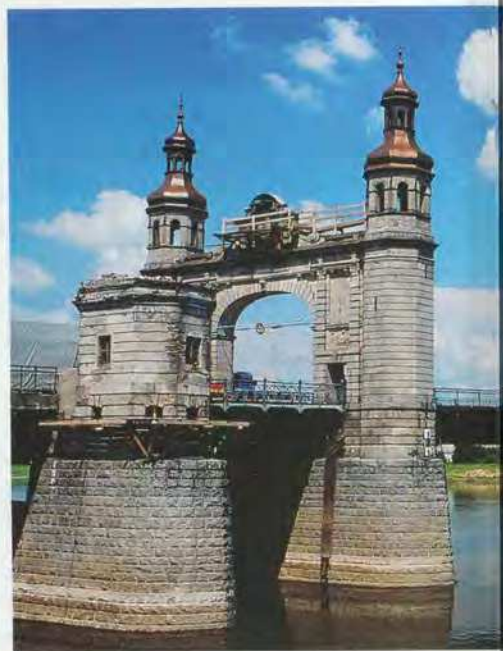
Sovjetsk är mindre och mänskligare och ligger på behagligt avstånd från den regionala metropolen. Man når den efter ett par timmars färd genom det härligt böljande

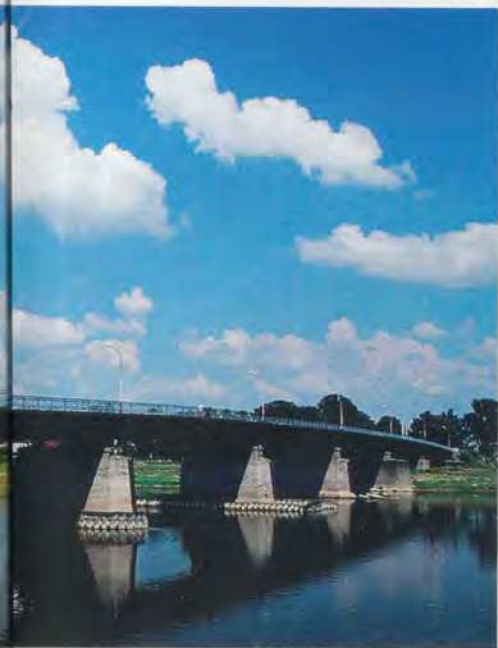
kulturlandskap som en gång var Ostpreussen.

Sitt anakronistiska, kommunisttida namn till trots är Sovjetsk, med sina 43 000 invånare, en stad som ger ett tämligen ideologiskt intryck. Den gamla tyska, "borgerlig-fascistisk-feodala" (som det hette på Sovjettiden) stadskärnan har i stort sett bevarats arkitektoniskt, med nygotik och jugend som nu också börjat fräschas upp. Det gamla tyska stadsnamnet Tilsit är vanligt förekommande i både tal och skrift, även på stadens officiella hemsida på internet – något som vore otänkbart i det större Kaliningrad. Och den halvkilometerlånga bron över floden Memel (Neman, Nemunas), som på den tyska tiden var känd som Königin-Luise-Brücke och som numera bildar gräns mot Litauen, bär numera åter den preussiska 1800-talsdrottningens namn: Most Korolevy Luizy. Dessutom har man återupptagit den gamla tyska traditionen att tillverka Tilsiterost. På det hela taget skapar detta en känsla av paradoxal historisk kontinuitet.

Själva läget invid den rysk-litauiska gränsfloden är en annan faktor som utmärker Sovjetsk. Bortom den ståtliga bron leder vägarna på någon timme till Klaipėda, Kaunas, Vilnius och Riga; Sovjetsk är en lockande port till Baltikum. Härifrån blickar man bokstavligen rakt in i EU, som tar vid redan på den motsatta stranden.

Männen som står och metar på Memels stränder brukar vinka till varandra över strömmen. I det nära Litauen lystrar Sovjetsk ännu till det gamla namnet "Tilze" och staden har spelat en avsevärd roll för Litauens kulturella och nationella utveckling. Litauiska kulturpersonligheter som nationalpoeten Kristijonas Donelaitis och den nationella visionären Jonas Basanavicius levde och verkade i Tilsit, som var kulturellt och

✧ Från bron över floden Memel ligger Vilnius och Riga någon timme bort.

FOTO: AKG IMAGES/RAINER HACKENBERG

politiskt öppnare än det "egentliga" Litauen, särskilt under det sena 1800-talets ryska förföljelser av baltiska nationalister.

MEN ÄVEN I NUTIDEN har Tilsit-Sovjetsk haft åtskilligt att vinna på denna närhet till Det Andra. Inte bara ekonomiskt, genom gränshandeln, utan kanske framför allt just ifråga om den där avslappnade attityden till historia och främmande kultur som man inte undgår vid ett besök i dagens Sovjetsk. I samband med sommarens lokala firande av freden hade Tilsit-Sovjetsk bjudit in ett flertal jubileumsdelegationer från Tyskland, Polen och Litauen, och på gatorna kunde man vid något tillfälle se ryska och franska kejsare promenera omkring i tidstypiska dräkter. Det antyder något av normalisering i relationerna med det övriga Europa – om inte politiskt så i alla fall kulturellt och mentalt.

Med litet starkare politisk vilja hade man säkert kunnat göra mer för att i samband med 200-årsminnet av Tilsitfreden framhäva dessa ljusare sidor av kulturen i den ryska exklaven och dess umgänge med det omgivande EU-havet. Inte bara Sovjetsk, utan hela Kaliningradområdet hade haft allt att vinna på det. Varför tog man inte tillfället i akt att till exempel instifta någon form av europeiskt fredsinstitut i Sovjetsk?

1907 firades 100-årsminnet av Tilsitfreden med pompa och ståt genom invigningen av den ståtliga Königin-Luise-Brücke över Memel. Hundra år senare fick man se sig förgäves om efter något dylikt kraftfullt initiativ, vilket är synd just eftersom Kaliningradområdet i vår egen tid är mer beroende än någonsin av sina broar till omvärlden.

✧ PER HÖGSELIUS

Tecknen som gör skillnad

Liksom en bild kan säga mer än tusen ord, säger ofta ett skiljetecken mer än många bokstäver.

SPRÅK Skiljetecken skiljer saker åt. Komma skiljer satser, och punkt skiljer meningar. Oavsett vad de skiljer har de dåligt rykte för att de styrs av pedantiska och snåriga regler. Annat är det med tecken som & och %. De är som rejäla ord som verkligen betyder något.

Men mellan dessa skriftspråkets ordningsmän och betydelsebärare finns det andra tecken som gör helt andra saker. För det är en av megatrenderna i språket att det man kan göra med tecken alltid är snabbare, smartare och smidigare än det man måste använda bokstäver till.

Mest framträdande är smilisarna, till exempel, som under slutet av 1900-talet gjorde en enorm framryckning och erövrade en helt ny domän: språkets emotiva sida som dittills bara kunnat erbjuda VERSALER och utropstecken för den upprörde men ingenting för den glade.

Mindre uppmärksammade är tecken som har en grammatisk funktion. Man ser dem helt enkelt inte.

Det är just det snabba, smarta och smidiga hos tecknen som gör att normala språkbrukare inte tänker på dem, bara läser av dem och använder dem – helt automatiskt. Inte ens grammatiker brukar tänka på att tecknen faktiskt gör ett grammatiskt jobb. Svenska akademiens stora grammatik på flera tusen sidor andas inte en stavelse om saken.

Men det gör Axess. Jämför dessa två texter:

FOTO: TATIANA POPOVA/ISTOCKPHOTO

FÖRSÖKSPERSON SÖKES

För ett experiment sökes en person som är liten till växten, saknar anlag för klaustrofobi och är stresstål.

Försöket avser att kasta ljus över en av modern tids stora frågor, nämligen om det är ljus i kylskåpet även sedan dörren stängts. För detta behöver vi en person som inifrån kylskåpet är beredd att rapportera aktuell ljusstatus, d v s om det är tänt eller släckt.

FÖRSÖKSPERSON SÖKES

För ett experiment sökes en person som o är liten till växten
o saknar anlag för klaustrofobi
o är stresstål

Försöket avser att kasta ljus över en av modern tids stora frågor: är det ljus i kylskåpet även sedan dörren stängts? För detta behöver vi en person som inifrån kylskåpet är beredd att rapportera aktuell ljusstatus: släckt/tänt.

En blick räcker för att se att det är den senare texten som är den moderna och smarta. Varför?

De tre punktningarna ersätter det traditionella kometecknet och dessutom ett och. Men framför allt: ingen kan missa att det är fråga om tre samordnade krav. Tecken vinner i tydlighet.

Ett litet kolon efterfrågortalar om vad det är för fråga. Den första texten får stänka ur sig ett nämligen. Kolon gör det kortare och smidigare, och minst lika tydligt.

Och så har vi slashen tänt/släckt. Nej, vi har också ett kolon i samma sväng. Det leder till att den senare texten är nästan hälften så lång – från 45 gammeldags tecken till 23 i modern mix.

Förresten, du observerade väl tankstrecket i förra meningen? Det skulle bli ganska klumpigt att omformulera till bokstäver.

✧ LARS MELIN

Från smurfar till brännvinshistoria

Zeit och Geist går denna månad på museirunda och besöker bland annat Nordiska museet samt Vin- & Sprithistoriska museet. De får ta del av samlarmanier som speglar folksjälens, vilket dock knappast alkoholhistorien gör.

TESTPATRULL Zeit måste hämta andan efter att med viss möda ha öppnat Nordiska museets tunga portar. Geist marscherar spänstigt förbi och rakt fram till entrépassagen, där en äldre dam synar honom över sin läsglasögon. Geist tar fram bohemcharmen och frågar glatt:

– Jaha, och vad har ni att bjuda på?

För lite drygt ett år sedan genomförde Alliansregeringen sin första, stora kulturpolitiska reform: att återinföra entréavgifterna på Statens museer. En imponerande uppvisning i handlingskraft och logisk argumentation – det var ju sossarna som avskaffat dem...

Resultatet har inte låtit vänta på sig. På ett år har de 19 museer som tidigare var avgiftsfria förlorat omkring 1,5 miljon besökare.

Men Geist, som just kammat hem ett omfattande utsmyckningsuppdrag, bjuder storstilat sin vän på de 60 riksdaler inträdet tinar, för sådana som varken är barn, pensionärer eller transsexuella frimärksamlare.

Och det är värt varenda krona. En lätt svindel drabbar de två när de träder in i museets enorma banketthall. Från sin sockel blickar Milles maffiga Gustav Wasa strängt ned på dem, med pottfrisyr och svärd i hand. "Warer Svenske" kommenderar inskriptionen under den gamle kungens rumpa.

– Tänka sig att det här bara skulle varit förgemaket till museet, om Arthur Hazelius fått som han velat, mumlar Geist efter-sinnande.

– Men pengarna tog slut, som så ofta sker, konstaterar Zeit på sitt prosaiska vis.

– De räckte inte ens för de målningar med scener ur nordisk historia som skulle prytt de vackra taken här, fortsätter Geist sorgset.

– Lika bra. Hade blivit för mycket. Snyg-gare så här, tycker jag.

– Modernist, fnysar Geist.

Tanken med bankettsalen var att rymma stora festligheter i "fosterländsk anda". Nu hyr man i stället ut dem till slippriga flickfotografers födelsedagskalas, där servitriser med bara bröst ger skandalrubriker i kvällspressen.

Och nyrenässansarkitekturens monumentalitet devalveras av utställningsdesignen, som leder tankarna till Kiviks marknad. Bok- och souvenirshop, café med utservering inomhus, skyltfönster efter skyltfönster med utställningsreklam över valv och entréer.

De temporära utställningarna *Lillsamlaren*, *Storsamlaren* och *Megasamlaren* markerar i signalröd köpcenterstil av baldakiner och montrar.

Kyrka och bazar i ett.

Utställningen *Storsamlaren* mixar det mesta av mogen och vuxenbarnslig sam-larglädje, här återfinns man allt från anspråkslösa fingerborgar och korkskruvar till anspråksfulla rockaffischer och kinderegg-figurer. Geist låter sig förföras av myllret. Zeit vänder demonstrativt på klacken och tar i stället *Megasamlaren* i åskådande.

Där granskas de stora samlarnas samlande, museernas i allmänhet och Nordiska museets eget i synnerhet. Fast granskas är för mycket sagt. Några rader om ideologin, att rädda det "genuina" och "folkliga" undan glömskan, och sedan kuriositet efter kuriositet: Napoleons chokladkopp, Jolos skrivmaskin, hårlockar från Gustaf III och Esaias Tegnér, Stefan Holms gypadojor...

Zeit suckar och letar upp sin vän, som fallit i trans inför en låda med smurfar på avdelningen *Lillsamlaren*.

– Men kom igen...

– Varför så skeptisk? Här har ju museet verkligen låtit folket komma till, försvarar sig Geist.

– Och förevisar vilka oerhörda trivialite-

ter som rymts i folkdjupet, stönar Zeit.

I de permanenta utställningarna rymms allt mellan himmel och jord av folklig kultur med rötterna i det nationalromantiska 1800-talet. Allsköns folkkonst, snickerier, möbler, interiörer, väggbonader, vävnader, broderier, kläder och mode, dockskåp och pojkleksaker.

Det enda som saknas är folket självt. Det är söndag, och ändå gapar salarna ödsligt tomma. Geist springer dock omkring som ett barn i en godisbutik. Högpunkten blir den gamla avdelningen med svenska högtider och måltider. Dignande bord för midsommarfestligheter, kräftskivor med mera. Fanny & Alexander-faktorn är på topp, och till skärtorsdagen serveras hängd häxa.

– Nu måste väl till och med du förstå något av den svenska folksjälens? undrar Geist, hoppfullt.

– Vidskepelse och frosseri? svarar Zeit rappt. Men tar strax tillbaka:

– Fast nog är det här ett alldeles speciellt museum. Så långt från den vita kubens falska objektivitet man kan komma, ett museum som andas historia, inte minst sin egen...

– Ett museernas museum!

PÅ CAFÉ GYLLENE DRAGEN serveras fem sorters te i kinesiskt porslin. Men det finns inga fönster. I stället täcks väggarna av grälla, indiska filmaffischer. Här och där vajar en palm lite vilset i sin kruka.

Östasiatiska museets nya café ger ett aningen påvert intryck. Vilket inte hindrar Geist från att njutningsfullt glufsa i sig en blåbärspaj indräkt i vaniljsås, medan Zeit knaprar misstänksamt på en medioker yakuniku.

På senare år har Östasiatiska vunnit folkets kärlek, men knappast experternas. Den legendariska samlingslånga exil i magasinen, samtidskänsliga satsningar på asiatisk popkultur och nutidskonst, interaktiva utställningsgrepp och andra nymodigheter – från akademiskt håll har kritiken varit hård och envis.

Till en början är våra vänner beredda att sälla sig till den högbrynta klagokören. Utställningen *Bollywood – Indiens levande gudar* är ett på engång övertydligt och diffust hopkok av populärkultur och mytologi. Plastiga Shiva- och Kali-figurer som hämtade direkt från Gröna Lund; handmålade filmaffischer vars grälla budskap nog gör intryck i sin naturliga miljö och sitt normala format, men inte här. Indisk Britney Spears-pop.

Men med nya basutställningen *Mittens Rike* har museet äntligen lyft fram en portion av sin ståtliga samling ur förråden. En påfallande atmosfär av katakomb har dock

hängt med. En avlång, dunkelt belyst hall där keramiska skulpturer och ypperligt raffinerade porslinspjäser radat upp sig i monterbelysningens skumrask. Sparsmakat och läckert presenterat, och ändå utmattande kompakt: tusentals år av kreativa prestationer, dynasti efter dynasti.

Geist trycker näsan mot ett monterglas.

– Ser några intressanta grejer här, men klarar inte att läsa vad det står på skylten ...

Zeit försöker förgäves fokusera informationstexten.

– Aj. Jag får snart huvudvärk av den här dynastin.

Geist tar fumlande sikte mot en underbart glaserad kamel men snubblar över en kulturintresserad dam som gått vilse i mörkret.

– Ursäkta mig. Var är kamelen?

Zeit harklar sig.

– Nog är det vackert, allt detta. Men vad vill man egentligen berätta? Historien försvinner liksom bland alla läckerbitarna.

– Vad har du emot skönheten? säger Geist och fortsätter: Var det inte just den alla dessa hantverkare och konstnärer själva hela tiden ville åt? Den skönhet sådana som vi oförtrutet arbetat för i alla tider, utom vår?

– Men jag börjar liksom leta efter prislappen här, svarar Zeit och fumlade vidare in i litteraturavdelningen, där inglasade bokhyllor stoltserar med kinesisk lärdom, rygg intill rygg, hyllmeter efter hyllmeter.

– Imponerande samling, utbrister Geist. Otroligt!

Zeit surar på.

– Varför ställa ut det här? Det blir bara kinesiska för mig.

– Det visar att museet besitter en imponerande samling skrifter, svarar Geist glatt och stegar ut hyllmetrarna.

– Tio steg Konfucius!

OMKRING 7 000 ÅR FÖRE KRISTUS blev människan bofast, började odla jorden – och suppa sig full.

Den sortens tankeväckande information

✳️ "Warer Svenske", kommenterar inskriptionen under den gamle kungens rumpa.

får man sig till livs i en elegant, interaktiv möjäng på Vin & Sprithistoriska museet.

Efter att ha drivits av Vin & Sprit AB omvandlades museet för 15 år sedan till en fristående stiftelse med missionen att "spejla alkoholkulturen i ett vidare perspektiv, och genom både lek och allvar ge besökarna upplevelser och kunskap genom alla sinnen".

Efter en anonym entré och en kort hissfärd kommer Zeit & Geist in i receptionen, en väldesignad och kompakt miljö med mikrocafé, fackbibliotek, shop och elegant entrédisk.

– Kolla vilka skojiga drinkpinnar, ropar

Geist från butiken.

– Hm. En simpel kaffeautomat i caféet, noterar Zeit bister.

En trevlig, nykter ung man förklarar hur de gratis audioguiderna fungerar. Med Hasse Alfredsons fryntliga stämma i öronen beledsagas de sedan genom de permanenta samlingarna.

Från alkoholens förhistoria tar utställningen ett snabbt kliv till det svenska sekelskiftets drickande i slott och koja; från kaffekask i köket till supkalas på Grand.

Maskiner, miljöer och montrar är genomgående välhållna.

Ibland avbryts Alfredsons funderingar av »

ZEIT & GEISTS OMDÖMEN OM UTSTÄLLNINGARNA

NORDISKA MUSEET

Mega-, stor- och lillsamlaren. Fasta samlingar.

UTSTÄLLNING: Fascinerande banalt om samlandet. Fascinerande virrvarr i samlingarna. ✳️✳️

MILJÖ: Arkitektur för kungar sänks av smaklöst tingel-tangel. ✳️

SERVICE: Varför en uteservering inomhus? Och är det en turistbyrå eller museishop? ✳️

ÖSTASIATISKA MUSEET

Bollywood – Indiens levande gudar och Fasta samlingar.

UTSTÄLLNING: Brokigt men svagt om indisk filmkultur. Dunkelt om gamla Kina. Men ack så mycket vackert hantverk! ✳️✳️✳️

MILJÖ: Dämpa ljuset ytterligare och Östasiatiska blir en mörk fläck på kartan. ✳️

SERVICE: Välfyllt och attraktivt museishop. Hyfsat fik. ✳️✳️✳️

VIN & SPRITHISTORISKA MUSEET

Fasta samlingar.

UTSTÄLLNING: Imponerande destilleringsmaskiner. Men vart tog kvinnorna och skrumplevern vägen? Tillrättalat om högexplosivt ämne. ✳️✳️✳️

MILJÖ: Genomtänkt, välsmakad och suggestivt. ✳️✳️✳️

SERVICE: Hjälpsam personal och gratis Hasse Alfredson i öronen. Men kaffeautomat? ✳️✳️✳️

sketcher dramatiserade av Dramatenskådespelare.

– Nåå, hur ska vi ha det med PUNSCHEN? undrar Björn Granaths vinhandlare lömskt.

– He he, herr Nydahl!, bullrar Johan Rabaeus. Har jag någonsin gått här ifrån utan att handla PUNSCH?

VID AVDELNINGEN FÖR brännvinets historia spetsar våra vänner sina sinnen. Här ska det väl ändå bränna till?

Men icke. Utöver den pikanta upplysningen att kyrkorna lånade ut hembränningsapparatur till sockenborna på 1600-talet, puttrar den informativa trivselsn på. Är det inte något som saknas?

– Var tog folket vägen? Geist skakar förbryllat på huvudet. Vad hände med fyllans och skrumpleverns kulturhistoria?

– Och kvinnorna? fyller Zeit i. Har de aldrig druckit alkohol?

– Hm. Vin & Sprit Aktiebolag sitter nog kvar i väggarna, trots allt.

Stort utrymme ges åt spritframställningsteknologi. Vännerna låter sig imponeras av ännu en glänsande destilleringsapparat.

– Vacker som en Brancusi, svärmar Zeit.

Geist står tyst en stund. Viskar sedan:

– Ett gissel och hot mot allt mänskligt. Nästa steg är atombomben. *Nur ein Gott kann uns retten...*

I nästa rum stänkar en buteljeringsmaskin från förra seklets början.

– Från guldålderns dionysiska festyra till själlöst metallrassel, sammanfattar Geist moloket.

Zeit ler ironiskt.

– Så hur tror du att dina älskade weissbier blir till?

– Nu talar vi om något annat. Var är alla? Med tanke på svenskarnas intresse för rusdrycker borde det ju vara fullspikat här.

– Hasse Alfredson och blänkande kittlar i all ära, filosoferar Zeit, men för tre entrébiljetter får man en kvarting Skåne. Äkta vara.

– Museets vinprovningar verkar populära, däremot. Fullbokade veckor i förväg.

Sinnena, eller åtminstone luktsinnet, får sitt mot slutet av utställningen. En vacker "Doftorgel" bjuder besökarna att lukta sig fram bland brännvinskryddorna: kummin, anis, fänkål, citron, pomerans och många fler. Zeit och Geist faller fullständigt i doftyrans grepp.

Efter några välsignade sekunder, som blir minuter, tar Zeit tar ett djupt andetag.

– Det var droppen. Vi behöver något att...

– ...äta, avbryter Geist. Jag bjuder. *

Underhållningsvåld för radikaler

FILM Brian De Palmas senaste skapelse heter *Redacted* (ungefär: "redigerad"). Att hävda att den är kontroversiell är en underdrift. Filmen utspelar sig i dagens Irak och dess manus kretsar kring krigsförbrytelser utförda av USA:s armé. Den mest centrala händelsen utgörs av en gruppvåldtäkt på en irakisk flicka och påföljande mord på civila irakier.

Bortsett från vissa former av vad De Palma kallar för "konstnärlig kreativitet" följer berättelsen i stora drag det händelseförlopp som utspelades i mars 2006 i staden Mahmudiyah, strax söder om Bagdad: 14-åriga Abeer Qasim Hamza al-Janabi våldtogs av medlemmar ur en amerikansk trupp, varefter hon och hennes familj mördades i syfte att undanröja bevis. Tre amerikanska soldater befanns skyldiga och dömdes av en amerikansk militärdomstol till mellan 90 och 110 års fängelse. Ytterligare en soldat ur samma pluton är arresterad i väntan på krigsrätt.

Filmen har väckt starka känslor i USA och filmbolaget Magnolia Pictures ägare, dot-com-miljardären Mark Cuban, har fått ta emot omfattande kritik för att han finansierat projektet. Kanske borde amerikaner vara vana vid att Hollywood gör krigsfilmer med anti-krigsbudskap. Men fördömandet av *Redacted* bygger i stor utsträckning på att oroligheterna i Irak är pågående, dagsaktuella händelser. De stora filmer som kritiserade Vietnamkriget – *The Deer Hunter* (1978), *Apocalypse Now* (1979) *Plutonen* (1986), *Full Metal Jacket* (1987) och *Hamburger Hill* (1987) – kom ut först efter att Vietnamkriget var över.

De protester och bojkotter som *Redacted* har givit upphov till i USA lär inte infinna sig i ett

✱ **Redacted: Upprör mer i USA än i Europa.**
FOTO: MAGNOLIA PICTURES/EVERETT COLLECTION/IBL BILDBYRÅ

Europa som verkar njuta av amerikanska tillkortakommanden – särskilt om de stänker på George Bush. Ett tecken på detta är att filmen fick pris för bästa regi vid Venedigs filmfestival.

I det polariserade USA kan bemötandet förmodligen tolkas utifrån människors partisympatier: Den politiska vänstern ser övergrepp från amerikanska soldater som ytterligare ett tecken på att landets utrikespolitik har hamnat snett. Den politiska högern ogillar allt som andas icke-patriotism. Dessutom anser man att dagens generation soldater utsätts för ökad fara i Irak när de liknas vid en isolerad grupp galningar. Ändå är det kanske det spekulativa underhållningsvåldet som borde bekymra båda parter, samt – tvingas man tillägga – européer.

Välbearbetade dokumentärer från Irak och andra dagsaktuella oroshärder råder det brist på. Suggestiva, fiktiva skildringar säljer däremot bättre och låter oss förfasas i fred, utan att vi behöver bry oss om krav på verklighetstroget återgivning.

✱ **JOAKIM NILSSON**

Slas noveller överlever oss alla

LITTERATUR I en av texterna i samlingen *Blues för Mr Shelley* beskriver Stig Claesson hur han en dag känner sig sjuk och går till sin ateljé för att vila upp sig. Han tar en bok ur hyllan och börjar läsa:

"Jag läste några sidor nonchalant svenska och upptäckte att jag själv skrivit boken. Jag kände mig sjukare. Jag låg och tittade på en tavla jag målat själv och huvudvärken tilltog."

Slas prosastil, som han själv kunde beskriva så respektlöst, har få motsvarigheter i den svenska litteraturen. I en artikel i *Svenska Dagbladet* nyligen jämfördes han med Ernest Hemingway. Och visst finns det likheter emellan dem.

Hemingway var en mästare i att skriva dialoger. Sämre var han på att komponera romaner.

Hans berättelser är i allmänhet strikt kronologiska. Av hans längre verk är väl endast *Och so len har sin gång* riktigt lyckad. Sin storhet visar han främst i novellerna.

Också Slas levde mycket på sin förmåga att skriva dialog. Med några undantag – som den vackra *Kärlek rostar inte* – är hans romaner enkelt kronologiska. Förvisso hade de andra kvaliteter. Men novellformen passade nog också honom bättre.

Efter Slas död sände *P1* en inspelning där han läste sin novell "I Amsterdams glädjekvarter". Det gjorde mig lycklig. Det finns ingen av Slas texter jag tycker bättre om. Det skulle inte förvåna mig om den kommer att räknas som en klassiker i den svenska novelllitteraturen.

✱ **DAVID ANDERSSON**

Svalnästet, Jalta på Krimhalvön, Ukraina

MÖT VÅREN I LISSABON

Flyg 5/3 - 9/3 Konst! Musik! Miljö! Stadsrundturer!

ANDALUSISKA PÄRLOR

Flyg/Buss, 9/3 - 14/3 Málaga! Ronda! Sevilla! Cordoba! Granada!

I PILGRIMERNAS FOTSPÅR

Flyg/buss 17/3 - 25/3 Bilbao-Burgos-Leon-Ponferrada-Santiago de Compostela, Spanien

OPERA OCH KONST I ST PETERSBURG

Flyg: 8/4 - 13/4 och 8/7 - 13/7 Historia! Konst! Opera! Balett!

RUNDRESA I UKRAINA

Flyg och nostalgiskt tåg: 16/5 - 25/5

Kiev-Poltava-Gammalsvenskbyn-Krim-Jalta-Sevastopol-Odessa. Opera i Kiev och Odessa

RIGAS INTERNATIONELLA OPERAFESTIVAL

Flyg: 12/6 - 16/6 Opera: Rusalka! La Traviata! Siegfried! Carmen! Kultursightseeing. Utflykt till Rundale Pils.

BOLSHOI-OPERAN PÅ UNIKT BESÖK I RIGA

Flyg 19/6 - 22/6 Opera: Boris Godunov, Eugene Onegin. Kultursightseeing. Utflykt till Rundale Pils.

HELSINGFORS OCH SAVONLINNA OPERAFESTIVAL

Flyg/buss: 17/7-20/7 Opera! Svensk/finsk historia! Konst! Natur!

VERONA, VENEDIG OCH RAVENNA

Flyg/buss 7/8 - 12/8 Opera på Arenan i Verona! Konsert i Ravenna! Konst i Venedig och Ravenna

RUNDRESA I RUMÄNIEN

Flyg 22/8-31/8 Bukarest, Transsylvanien, Moldavienskyrkor och kloster, Donaudeltat, Constanta.

Med mer än 20 års erfarenheter av skräddarsydda specialarrangemang för föreningar och stödföreningar till historieföreningar, opera- och konstinstitutioner såsom konstmuseer, statliga och kommunala konsthallar och till pensionärsföreningar med opera, konst och historia som specialintresse, erbjuder vi härmed våra tjänster.

Svenska Kulturesor AB

Tel 040-10 35 70, Fax 040-30 33 45,
www.kulturesor.se info@kulturesor.se

En ny FN-resolution bannlyser kritik av islam. Men om en religion skall kunna reformeras är det nödvändigt med en öppen diskussion. I några nya franska böcker utsätts islam för kritisk granskning.

Ingen dialog utan kritik

EST-IL PERMIS DE CRITIQUER L'ISLAM?

PASCAL BONIFACE (RED)
L'institut de relations internationales et stratégiques (65), 2007.

MIXITÉ(S) NOUVELLES,

THIERRY MAGNIER (RED)
Editions Thierry Magnier 2007

CONTRE-PRÊCHES CHRONIQUES

ABDELWAHAB MEDDEB
Editions du Seuil 2006

”Är det tillåtet att kritisera islam?” (*Est-il permis de critiquer l'islam?*) Så lyder den retoriska fråga som Pascal Boniface, chef för det franska institutet för internationella och strategiska relationer (*L'institut de relations internationales et stratégiques* – IRIS) valt som titel för sin dossier i *La revue internationale et stratégique* (65:2007). Ett principiellt rungande ja får han från ett 15-tal av Frankrikes mest kända intellektuella i samma skrift. I sitt förord konstaterar Boniface att frågan som sådan är tabuerad och att den helt enkelt hoppas över i den så kallade dialogen med islam.

Ändå är kritik av islam livsviktigt om en dialog överhuvudtaget ska kunna komma till stånd. Det finns väl knappast någon förnuftig människa som inte inser att islam både som religion och som samhäll är i behov av en grundlig mo-

derniserande reform. I ett flertal intervjuer som jag gjort med några av vår världs mest framstående reformmuslimer, däribland den kände syriske filosofen Sadik al-Azm, hävdar samtliga att reformer är nödvändiga för att islam som kultur och religion alls ska överleva.

Men i Europa sopar man ofta hela frågekomplexet fegt under mattan, konstaterar Boniface och hans medförfattare, eller också går man ut i överdrivna och onödiga provokationer mot islam. Följden är att i uppståndelsen efter *Jyllands-Postens* Mohammedkarikatyr, Lars Vilks rondellhund, den franske filosofen Robert Redekers klart rasistiska utfall i *Le Figaro* (19/9 2006) och de rasande människoskarnorna på Islamabads och Kairos gator, så har den sansade och befogade kritiken av islam hamnat i bakgrunden för det offentliga intresset. I stället för en konstruktiv och öppen debatt har vi hamnat i ett träsk av polariserade utsagor, aggressiva militanta reaktioner, tyckande i stället för tänkande, lösa spekulationer i stället för kunskap och ett smutsigt svall av utslungade invektiver. Kritiker görs till islamofober och alla muslimer till terrorister.

Över detta farliga kaos där Huntingtons olycksaliga spådom om civilisationers kamp levs ut, svävar de undfallande kulturrelativisterna och multikulturalisterna omkring i en

himmel av högmodig koncilians. Likt de tre aporna vill de inte se, inte höra och inte veta. De avleder diskussionen ytterligare från den egentliga sakfrågan – reformering av islam – till hur långt man kan gå i försvaret för yttrandefriheten. Detta blir då huvudfrågan.

Ty även om man tycker att karikatyrerna och rondellhunden var onödiga och hellre hade sett att de bitande angreppen riktats mot nu levande islamistiska ulvar i fårakläder så måste man i yttrandefrihetens namn ta upphovsmännen i försvar och fördöma mordhoten mot dem. Detta är en erfarenhet och ett dilemma som de flesta författarna i Bonifaces skrift redogör för.

I denna våg av sensationallism – kraftigt understödd av medierna – försvinner andra och betydligt viktigare nyheter. Dit hör en resolution från FN:s råd för mänskliga rättigheter, Human Rights Council i Genève från den 30 mars 2007, vilken i princip förbjuder kritik av islam. I resolutionen som initierats av OIC (Organization of the Islamic Conference) uttalas visserligen ett generellt förbud mot kritik av ”religioner och deras värderingar” men det är bara ”det förtal som muslimska minoriteter och islam utsätts för” som exemplifieras. Här finns inte ett ord om avsaknaden av religionsfrihet i nästan alla stater med en muslimsk majoritet, inte heller ett

avvisande av förstörelsen av exempelvis kristna kyrkor eller mordet på kristliga dignitärer.

Att denna resolution är en katastrof och att den röstats fram av några av vår världs mest totalitära stater camouflerade till försvarare av mänskliga rättigheter är vad som borde basunerats ut i braskande rubriker. Som väktare av mänskliga rättigheter – vilka är till för att skydda individer och inte religioner – borde även FN ställas till svars för att organisationen nu sviker ett av sina grundläggande åtaganden.

I synnerhet etermediernas sätt att förhålla sig är temat för en första kritik i Bonifaces skrift, där professorn i politikvetenskap Jean Baubérot pläderar för en reell – inte bara skenbar – rätt att utöva seriös kritik. I synnerhet i tv:s talkshows offras pluralism på den inskränkta dualismens altare: ett absolut pro eller ett absolut contra.

Vad det handlar om i dessa pladder-program är just show – där varje inbjuden gäst ska spela en roll som passar programledaren i fråga. Vad dessa inte vill ha är komplexa argument. Baubérot erinrar om att en gäst som vill diskutera en legitim kritik av Mohammed men avvisar karikatyrerna och tidpunkten för dessas publicering stryks ur programmen. En hållning som innebär ett ”både och” offras för det polariserade ”antingen – eller”.

✧ Kvällsbön vid Masjid al-Nabawi i Mecka, dit miljoner muslimska pilgrimer vallfärdar varje år.

FOTO: KAZUYOSHI NOMACHI/CORBIS/SCANPIX

Ändå finns en växande ström av böcker och skrifter vilka ägnas kritik av islam. Bland de viktigaste kan nämnas böcker och inlägg av ledande muslimska akademiker – bland andra Bassam Tibi (Syrien-Tyskland), Sadik al-Azm (Syrien), Fatema Mernissi (Marocko), Mohammed Arkoun (Algeriet-Frankrike) och Nasr Abu-Zayd (Egypten-Nederländerna) med sin hermeneutiska kritik av *Koranen* – och av icke-muslimska akademiker som Bernard Lewis (USA), Ursula Spuler-Stegemann och Herfrid Münkler (Tyskland), Alexander del Valle och Caroline Fourest (Frankrike).

Likaså har kvinnofrågan och sexualiteten – det mest kontroversiella och tabuerade temat i

reformdebatten om islam – tagits upp av kvinnliga kritiker, bland dem många muslimer.

Men kritiken tar sig också uttryck i handling då exempelvis muslimska kvinnor tar sig an och räddar yngre medsystrar från tvångsäktenskap och annat förtryck i sina familjer; då den troende muslimska professorn Amina Wadud bryter mot islamskt kodex genom att leda en fredagspredikan i New York; då kvinnor i islamiska länder får möjlighet att agera politiskt och då inflytelserika muslimer i diasporan som den syrisk-danske politiker Naser Khader grundar påtryckningsgrupper likt föreningen Demokratiske Muslimer.

Ett påstående som brukar

framföras av dem som önskar undertrycka kritik är att icke-muslimer inte skulle ha rätt att kritisera. Men reformmuslimer betonar, att en reform av islam är en fråga som berör oss alla globalt och som kräver inblandning av icke-muslimer. Särskilt tydlig är Soheib Bencheikh, algerier, teol.dr., före detta stormufti av Marseille och fransk presidentkandidat nyligen. Om och om igen framhåller han att icke-muslimer måste vara med och trycka på för en reform av islam, "att omtolka dess heliga texter, att bekämpa fundamentalism och hjälpa islam att anpassa sig till den moderna tid vi lever i. Var och en har rätt att vara kritisk och även fientligt inställd till islam. Att underlåta kritik är en

form av segregation." Bassam Tibi kallar avsaknaden av kritik "likgiltighet". Islams verkliga vänner är de som kritiserar, inte de som står bredvid och ser på hur islam förstörs av en inre frätande fundamentalism.

IEst-il permis... frapperas vi över att samtliga uppsatser är skrivna av franska icke-muslimer. Boniface bjöd dock in sju muslimer att delta, men samtliga tackade nej. Detta visar hur laddad frågan är. Boniface påminner i sin artikel – en av skriftens mest intressanta – om att man tidigare kunnat diskutera frågan mer öppet, innan islamismen förgiftade det politiska klimatet.

Samtidigt diskuterar Boniface en annan viktig fråga – hur »

långt får yttrandefriheten gå? Hade det inte varit bättre om redaktören för *Le Figaro* avstått från att publicera Redekers entydigt rasistiska utfall? Det är i princip hets mot folkgrupp och inte en befogad kritik. Karl Popper har sagt att toleransen har en gräns – den går där intoleransen tar sin början.

Men lagar som förbjuder hets mot folkgrupp måste gälla alla befolkningsgrupper, oavsett om man är i minoritet eller majoritet. Då islamiska fundamentalister hetsar mot européer måste de bestraffas på samma sätt som de högerextremister vilka angriper muslimer.

Till skillnad från Boniface som fokuserar på kritiker utanför islam så tar professorn i politikvetenskap Vincent Geisser i *Des Voltaire, des Zola musulmans...? Réflexions sur les 'nouveaux dissidents' de l'islam* upp frågan om det finns någon "ny Voltaire" inom islam. Han konstaterar att den inomislamska kritiken inte är något nytt fenomen. Sina exempel hämtar han från den tid då Algeriet var en fransk koloni. Bland andra citerar han Chérif Benhabylès som redan 1914 gick till angrepp mot "dåliga" respektive "fanatiska muslimer" vilka hindrade utvecklingen.

Men även om vi känner igen situationen – som är lik den idag – så saknas kontinuitet mellan dessa dissidenter och dagens kritiker, hävdar Geisser. Vår egen tids dissidenter delar han upp i tre kategorier: 1) En ny våg av intellektuella vilka kräver någon form av islamsk upplysning. Den främste är Abdelwahab Meddeb; 2) muslimska feminister i exil som Ayaan Hirsi Ali, Irsahad Manji och Chahdort Dja-vann; 3) medborgerligt, civilt inriktade och emanciperade politiskt aktiva muslimer som Malek Boutih, före detta ordförande för SOS Racism och Fadéla Amara, grundare till or-

ganisationen Varken horor eller kuvade.

Att Fadéla Amara, född och uppvuxen i Paris i en berbisk invandrarfamilj, är en ny Voltaire är uppenbart. Med sin svidande kritik mot förtrycket av muslimska kvinnor och flickor i de franska förstäderna och med sina böcker på temat har hon lyckats få så stor uppmärksamhet att hon idag är statssekreterare i den franska regeringen. För henne och hennes medarbetare är sekularismen, *laïcité*, den enda plattformen som gör det möjligt för olika religioner och etniska grupper att leva tillsammans. Sedan 2005 har organisationen Varken horor eller kuvade med 65 lokala filialer runt om i Frankrike startat en ny kampanj som utgår från en feminism baserad på jämlikhet, blandning och sekularism. På kvinnodagen 2006 invigdes organisationens hus i Paris, Maison de la Mixité, i närvaro av den franske presidenten Jacques Chirac.

Mixité(s) nouvelles är också titeln på en antologi där filosofin bakom detta begrepp förklaras. I sitt förord konstaterar Amara att blandningen av människor, befolkningar, sociala klasser, kön och åldrar är ett samtidshistoriskt faktum. Men detta faktum accepteras inte, då exempelvis muslimska invandrare utövar segregation genom att skilja på flickor och pojkar i olika sammanhang.

Av bokens nio författare är Baya Kasmi yngst – 12 år. I ett brev som hon skriver till Gud vänder hon sig mot de allt fler slöjbärande kvinnorna i sitt kvarter och ber att hennes mamma aldrig blir en sådan. Gaston Kelman, ursprungligen från Mali, påpekar att fler malier där talar franska än de som bor i Frankrike. Han förstår inte hur en mamma med skolbarn kan bo 15 år i landet utan att lära sig språket, utan att kunna hjälpa sina barn i skolan och inte ens kunna åka med dem till läkare då det be-

hövs. Deras argument är att de inte vill "svika" sin kultur – det är inte mödan värt att lära sig franska om man föredrar att leva i ett parallellsamhälle.

En Voltaire är också den tunisisk-franske docenten i sociologi, författaren och dikta-ren Abdelwahab Meddeb, som år 2002 väckte uppmärksamhet med sin skoningslösa men konstruktiva kritik av islam i boken *La maladie de l'islam*. Den sjukdom som islam lider av är den alltmer grasserande islamismen. Sitt ursprung har islamismen – skriver Meddeb – i den muslimska människans förvandling från "en bejakan-de till en negativ person som inte längre agerar utan bara reagerar och som samlar på sitt hat i väntan på hämnadens timme". Orsaken till hatet, konstaterar Meddeb, är att den islamiska världen aldrig kommit över sin maktförlust visavi Europa. Nedgången som kom långt innan kolonialismen gjorde det enkelt för européerna att kolonisera muslimska länder. Den misär som den muslimska världen lider av är alltså i stor utsträckning självförfädd. Trots sin skarpa kritik har boken översatts till arabiska och man kan få tag i den både i Nordafrika, i Libanon och Syrien. Inte heller har Meddeb, en av den muslimska världens stora kulturpersonligheter i Europa, hotats till livet.

I slutet av 2006 fortsatte Meddeb sin kritik i *Contre-Prêches* – 115 krönikor som sändes av Radio Tanger mellan 2003–2006. Där jämför han sig med Hegel, som såg Napoleons invasion som utgångspunkt för en modernisering av Tyskland. Ty Meddeb ser ett liknande behov av ett starkt tryck utifrån i islam – "till och med våld eller krig – för att en omfattande reform ska kunna äga rum där islam anpassas till det sekel vi lever i". Likt Bencheikh hävdar han också att det som händer inom islam är

en fråga som i högsta grad angår oss i väst.

Meddeb kritiserar den instängda slutenhet som karakteriserar islam. En bokstavsreligion som gör anspråk på den absoluta sanningen, som inte tillåter ifrågasättande eller tvivel, är berövad sin mänskliga kvalitet och reduceras så till ett torftigt skelett – sterilt, ovetande, aggressivt och oförmöget till dialog. En sådan inställning, skriver han, ger upphov till den avsky för väst som grasserar. Men vad vore det dagliga livet i de muslimska länderna utan alla uppfinningar från väst som elektricitet, gas, glasögon, flygplan och telefoner.

Likaså manar han sina läsare att föreställa sig en församling av företrädare från alla civilisationer och kulturer vilka konfronteras med frågan hur de bidrar till den mänskliga utvecklingen idag och i morgon. Svaret från en arabisk muslim inskränks till minnet av en sedan länge förgången storhetstid medan han/hon idag är "fjättrad vid ovetandets avgrund". Om inte araberna orienterar om sina perspektiv, om de inte av-islamiserar sin arabiskhet kommer de att försvinna som andra numera döda civilisationer: sumererna, de gamla egypterna, de antika grekerna. Ett sätt att inleda en reform som också måste komma inifrån, skriver Meddeb, är att utgå från en lingvistisk, historisk, filologisk och antropologisk kritik av Koranen.

Likt Geisser visar Meddeb också att krisen inom islam och kritik mot islam inte är något nytt fenomen. Han åberopar några kända böcker av tre fromma muslimer för drygt 100 år sedan. Redan 1898 och tre årtionden före Kemal Atatürk konstaterade den egyptiske professorn och författaren Qasim Amin i sin *La liberation des femmes* att krisen inom islam beror på förtrycket av kvinnan. Slöjan är sym-

boten för hennes utstötning ur samhället. År 1925 publicerade en annan egyptisk teolog, shejk Ali Abd ar-Raziq, en bok som går till attack mot kalifatet och mot föreställningen att den politiska makten bara kan utövas i islams namn. I stället borde arabiska härskare orientera sig i riktning mot de moderna demokratierna i Europa och USA, menade han. Den tredje boken är den sudanesiske reformatorn Muhammad Tahas *The second message* där han som i sina andra böcker pläderar för en reform av islam. Deras insatser är förebilder som uppmuntar oss att fortsätta, konkluderar Meddeb.

Såväl i *Maladie* som i *Contre-Preches* tar Meddeb, som härstammar ur en anrik familj av idel teologer och koranlärde, upp kvinnofrågan som den nyckelfrågan är. Han berättar om den chock det är för honom att se beslöjade kvinnor omkring sig, ett tecken på kvinnan som underkuvad, ett tecken på bakåtskrivande. Till de unga kvinnor som tror att slöjebärandet är ett tecken på en suverän identitet förklarar han att den i stället är en signal för underkastelse under sharia.

Vad som utmärker såväl Meddeb som de icke-muslimska kritikerna är medvetandet om att den kris som islam befinner sig i måste analyseras. Islam är genom sin oförmåga till flexibilitet och ifrågasättande på väg utför. Det är en oroande utveckling. När det gäller islam i Europa skriver Meddeb: "Det är inte Europa som ska anpassa sig till islam utan islam måste anpassa sig till Europa. Islam måste lära sig att lyssna på kritik, även om den är sårande, utan att besvara denna med blodsdåd till sitt försvar. Islam måste lära sig att förstå att även den mest hänsynslösa kritiken rättfärdigas av den skillnad som finns mellan en värld i utveckling och dess egna dogmatiska regler."

✻ LISBETH LINDBERG

Ytligt om det glada 20-talet

**BRIGHT YOUNG PEOPLE
THE RISE AND FALL OF A
GENERATION: 1918-1940**

D.J. TAYLOR

Chatto & Windus 2007

Åtskilliga partyn ångrar man. Å andra sidan finns det ett och annat som man gärna hade gått på, om inte förhinder tillstött. Hade det inte varit för det beklagliga faktum, att inte ens mina föräldrar hunnit födas, hade jag mer än gärna plankat in på "the Bath and Bottle party", som de vackra unga människorna ordnade i London i juni 1928. Ett badhus, ett jazzband, en uppsättning klädsamma baddräkter, en stor samling flytleksaker – och man var redo att dansa, plaska och dricka cocktails till solen gick upp över det brittiska imperiets huvudstad. Bassängen låg övergiven, och på vattnet flöt bortglömda badmössor, champagnekorkar och kronbladen från tusen rosor.

Den engelske litteraturforskaren D.J. Taylor har författat en studie över tjugotalets engelska innefolk. Taylor har tidigare skrivit ett par biografier – *Orwell: The Life* belönades med Whitbreads biografipris 2003 – men han är också romanförfattare. *Bright Young People. The Rise and Fall of a Generation: 1918-1940* kan närmast betraktas som en kollektivbiografi över den generation som var för ung för första världskriget men nästan för gammal för det andra. Det är en kändisbok, även om många av kändisarna är litterära. Här märks Evelyn Waugh – den som kanske främst har förevigat "the bright young people" – men även Nancy Mitford och hennes systrar. Societetsfotografen Cecil Beaton spelar också en viktig roll. Boken ger en kronologisk genomgång av dessa vackra människors upp-

✻ Unga, vackra och smarta – 20-talets partygeneration hade allt, utom en framtid.

FOTO: BETTMANN/CORBIS/SCANPIX

gång och fall, och de redovisande kapitlen interfolieras med korta porträtt av särskilt remarkabla gestalter. Taylor bygger sin skildring på samtida vittnesmål, från tidningar samt otryckta dagböcker och brev, men dröjer (som den litteraturvetare han är) också gärna vid de skönlitterära avtrycken.

Excentricitet är bara förnamnet. De vackra unga människorna var sin tids jetset, men de favoriserade ett bohemiskt leverne och festade hellre på skumma klubbar än på balpalats. Upptägen tycktes aldrig ta slut. Här fanns

den stora skattjakten: några ur gänget fick fem minuters försprång genom London, lade ut ledtrådar och lät sig förföljas av vännerna, som givetvis rattade de senaste bilmodellerna. Allmänhet och tidningspress stirrade, på en gång förtjusade och förskräckta. Man älskade maskerader, och vissa av de vackra unga klädde ut sig även till andra fester. Mest framträdande var dock temafesterna, elegantare och (åtminstone på avstånd) härligt depraverade: imitationsparty 1927, där centralgestalten Stephen Tennant gjorde succé som drottning Maria av Rumänien, barnbarnsfesten 1929, där man åk-

>>

te liggvagn, Mozartparty 1930, där alla bar rokokokostym och där en del av gästerna (däribland Cecil Beaton och Elizabeth Ponsonby, den kanske vackraste bland vackra) på hemvägen hjälpte några gatuarbetare att gräva upp Piccadilly. Det var vackert, det var vassinnigt, det var vårdslöst och i många fall också rent slösaktigt rikt. Mozartpartyet hörde till de sista stora festerna, innan trettioåret gjorde slut på glädjen och baksmyllan slog till.

Taylor kan inte dölja sin fascination inför dessa människor. De var unga, födda vid seklets början och alltså kring tjugonär "the bright young people" blev ett begrepp. Författaren beskriver dem som "absurt ungdomliga". Det var som om de vägrade växa upp. På fotografierna är de dessutom påfallande vackra, också rent bokstavligen. Man kan få för sig att Nils von Dardels gössar och flickor fått kött och blod och låtit sig avbildas i svart vitt. Här finns samma oskuldsfulla, androgyn elegans. De vackra unga lekte gärna med könsrollerna – det var en ny tid, det stora kriget var över och kvinnans ställning hade stärkts – och i boken finns åtskilliga bilder på kvinnor i manskläder och tvärtom. Beatons karriär i New York gick avsevärt bättre när han slutade sminka ögonen.

Samtiden betraktade dem med fascinerad förundran. Man talade om en "queer world" och beskrev de vackra människorna som "gay people". För vår tid får sådana yttranden en dubbel innebörd, som tjugotalet inte avsåg. Många av de vackra var de-

finitivt queer, och flera dessutom gay. Särskilt manlig homosexualitet var vanlig – därmed inte sagt att det rådde dock någon brist på heterosexuella eskapader, ty sådana förekom i massor.

Taylor talar om det vackra folket som "vuxna barn" och beskriver deras fester som "kindergarten orgies of gin, sex and drugs". Det erinrar om hur Evelyn Waugh, deras främsta språkrör, skildrar Charles Ryders och lord Sebastian Flytes liv i Oxford vid ungefär samma tid:

Now, that summer term with Sebastian, it seemed I was being given a brief spell of what I had never known, a happy childhood, and though its toys were silk shirts and liqueurs and cigars and its naughtiness high in the catalogue of grave sins, there was something of nursery freshness about us that fell little short of the joy of innocence.

Denna oskuld hindrade förstås inte att många av de vackra unga med tiden erfor de ljuva årens nackdelar. Droghmissbruk och alkoholism var inte ovanligt, för att inte tala om vanlig, simpel pengabrist. Inte ens de aristokratiska ungdomarna hade medel att leva så vackert som de ville. För vissa förblev festaren på tjugotalet de mest betydelsefulla i deras liv – också om de levde till åttio. En av dem tillrättavisade bryskt en yngre festprisse med orden: "Åtminstone är jag en fördetting – något ni aldrig kan bli."

"The bright young people" dansade under tjugotalets

somrar, men deras egenheter och manerade sätt att tala kom att leva vidare i ett antal romaner, särskilt Evelyn Waugh's *Vile Bodies* (1930). Ibland blir Taylor nästan väl beroende av Waugh – han inte bara betraktar verkligheten genom romanerna, han försöker formligen sila fram sanning ur fiktionen. I Waugh's skildringar kan nämligen den insatta hitta bra infama porträtt av tidens kändisar.

Bright Young People är fylld av intressanta, mer eller mindre galna människor. Söker man efter briljant berättade biografiska detaljer har man hamnat fullkomligt rätt. Boken är också rikt illustrerad och försedd med ett omfattande person- och sakregister. Ändå säger den ganska lite. Berättelsen finns här, men analysen saknas. Även samtidsskildringarna blir – med undantag av galapetteriet – också ganska tunna.

Man kommer på sig med att undra vilket intresse "the bright young people" egentligen har för vår tid. Taylor betonar att de var tidiga mediekändisar och diskuterar gärna tidningarnas rapporter. Många av de vackra unga blev kända just som partypinglor, och pressen framställde dem som främmande fåglar. Ändå var inte Elizabeth Ponsonby någon Paris Hilton, och trots allt fanns det mediekändisar redan tidigare.

Sitt intresse har alltså boken som biografisk kuriositet. För den som är inläst på Waugh och hans samtid känns anekdoterna och illustrationerna som den stora behållningen – men vad ger boken den, som för första gången vill bekanta sig med tjugotalets liv? Kanske har Taylor tillbringat alltför mycket tid med detta vackra folk. Liksom deras liv blir hans bok till stor del yta – om än en synnerligen behagfull yta.

★ CARINA BURMAN

En 'rasförrädares' memoarer

MY GRANDFATHER'S SON

CLARENCE THOMAS

HarperCollins Publishers 2007

Trots att det ofta framhålls att etnicitet inte ska, eller åtminstone inte bör, spela någon roll är det svårt att diskutera amerikansk politik utan att också ta upp den aspekten. Att den demokratiska presidentkandidaten Barack Obamas hudfärg skulle bli ett diskussionsämne, i alla fall under de första månadernas kampanjande, var inte särskilt överraskande. Frågan om USA var moget för en mörkhyad presidentkandidat överskuggades dock snart av diskussionen om Obama var "tillräckligt afroamerikansk" (i USA användes ibland termen "black enough"). Med en vit mor och en kenyansk far, uppvuxen på Hawaii och i Indonesien och utbildad på universitet som Columbia och Harvard, har Obama inte en bakgrund som den genomsnittlige afroamerikanske väljaren, påpekade vissa kolumnister.

Barack Obama har dock fått stöd från ledare från flera afroamerikanska intresseorganisationer. Obamas politiska tillhörighet – det demokratiska partiet har sedan John F. Kennedys dagar varit det parti som lockat majoriteten av afroamerikanska väljare – talar till hans fördel, och han går inte emot sitt parti i någon av de partiskiljande frågorna, som abort och positiv särbehandling. Någon risk att Obama ska utmålans som en "Uncle Tom" av någon av sina politiska motståndare finns knappast.

En afroamerikan som be-
skyllts för att vara, fortfa-
rande utpekats som och troligen
för all framtid kommer att lyf-
tas fram som ett exempel på en
rasförrädare, i alla fall av vissa

Gör som alla andra!
Gå in på partikompassen

www.axess.se

VEM ÄR DU?

Här är ditt resultat:

En man med principer. Clarence Thomas är den i dag mest konservativa domaren i USA:s Högsta domstol. FOTO: UP/EYEVINE/IBL BILDBYRÅ

afroamerikanska företrädare, är Clarence Thomas. Thomas är i dag den ende afroamerikanske domaren i USA:s högsta domstol, en post han tillträdde 1991, och hans inflytande på det amerikanska samhället är troligtvis lika stort som Barack Obamas. Till skillnad från senator Obama, vars påverkan på det amerikanska samhället än så länge till största delen sker i formen av opinionsbildare (i senaten är Obama bara en röst av hundra och han är inte i närheten av att tillhöra gruppen inflytelserika senatorer som kan få omröstningar att svänga), så kan dock Thomas, en röst av nio i högsta domstolen, genom sina beslut påverka landets lagstiftning högst påtagligt. Något han också gör på ett sätt som förvandlat honom från en okänd statsbyråkrat till en av USA:s mest kontroversiella personer.

Clarence Thomas är dock långtifrån någon kontroversiell figur på papperet. Hans liv är en klassisk American dream-resa; uppvuxen hos sin morfar under fattiga förhållan-

den i den amerikanska södern studerade Thomas hårt, kom in på prestigefyllda universitet, arbetade sig upp genom den amerikanska statsförvaltningen och blev till slut en av de yngsta domarna genom tiderna i högsta domstolen. Som domare har han sedan valt att utåt hålla en låg profil och vara mycket sparsam med intervjuer och uttalanden. Vari ligger då det kontroversiella? Svaret finns, så klart, i hans åsikter och de beslut han varit med om att fatta under sin tid i högsta domstolen.

Clarence Thomas anses nämligen av många ha "fel" åsikter med tanke på hudfärgen. Han är republikan, inte demokrat. Han är konservativ, inte liberal. Han är ursprungligen katolik, inte frikyrklig. Han anser att domen i målet "Roe mot Wade" – som är lackmustestet på en amerikans inställning till abort – var felaktig och motsätter sig starkt positiv särbehandling baserad på etnisk tillhörighet.

Redan innan advokaterna hållit sina pläderingar i mål som behandlar exempelvis abortlagstiftning, skolors rätt

att kvotera in minoriteter på utbildningar eller löneutjämningsprogram där etniskt ursprung är en faktor, brukar de journalister som bevakar högsta domstolen räkna åtminstone en röst som klar. Plakat med texter som "Uncle Thomas" eller "Race Traitor" har mer än en gång använts vid demonstrationer utanför högsta domstolen.

På grund av hans tidigare ovilja att uttala sig offentligt om såväl sitt liv som sina domslut betraktades Clarence Thomas memoarer, *My Grandfather's Son*, som en av de mest intressanta bokutgivningarna i USA i höstas. En välplanerad lanseringskampanj, däribland en halvtimmeslång intervju i kanalen CBS:s världsberömda program *60 Minutes*, hjälpte till att öka uppmärksamheten.

De som i Thomas memoarer hade hoppats på några längre utläggningar kring hans juridiska ställningstaganden blir dock besvikna. Kort och koncist formulerar Thomas, med jämna mellanrum, sina åsikter och förväntar sig därefter att läsaren ska förstå bakgrunden med hjälp av hans levnadshistoria, en levnadshistoria som för all del är intressant och inspirerande. Hos sin morfar i utkanten av Savannah i Georgia lärde sig Thomas tidigt vikten av hårt arbete och studier.

Planerna på att bli katolsk präst skrinlades när Thomas upptäckte rasistiska strömningar inom kyrkan; droppen som fick bägaren att rinna över var en seminariekamrats glädjetrytning över mordet på Martin Luther King. Efter studier i engelsk litteratur antogs Clarence Thomas vid Harvards juridikutbildning, men tackade nej med motiveringen att Harvard var för konservativt. Yale ansågs vid den tiden vara mer liberalt och blev därför valet för den, vid den här tiden, radikale Thomas, som kläd-

de sig i militärkläder och lekte med tanken att gå med i Black Panthers.

Många amerikanska jurister hänvisar till sina professorer som avgörande för vägvalen de gjort inom juridiken. Thomas nämner dock knappt sina professorer – om det beror på att de inte gjort något intryck på honom låter vi vara osagt – utan pratar hellre om sina studiekamrater (bland dem USA:s förre FN-ambassadör John Bolton) och de erfarenheter och insikter han får som en av få afroamerikanska studenter på en av USA:s mest prestigefyllda utbildningar. Känslan av att ha blivit antagen tack vare, och inte trots, sin ras blir ett uppvaknande som får Thomas att under de kommande åren börja försöka skapa sig en egen politisk filosofi baserad dels på erfarenheter från uppväxten hos sin morfar, dels på diverse tänkares åsikter. Thomas Sowell's *Race and Economics* får stor betydelse, Ayn Rands *Atlas Shrugged* och *Fountainhead* likaså. Så börjar resan mot en politisk och juridisk övertygelse som enligt juridiska experter i dag cementerat Clarence Thomas ställning som den för tillfället mest konservativa domaren i USA:s högsta domstol. När George W Bush i presidentvalet 2000 skulle förklara vilken typ av domare han ämnade utse till högsta domstolen svarade han "som Thomas och (Antonin) Scalia". Klara politisk signal gick inte att sända.

Det märkliga är att Clarence Thomas väljer en så lågmäld ton när han ska bemöta sina meningsmotståndare. Visst finns det syrliga kommentarer om de senatorer och intresseorganisationer som försökte stoppa hans nominering till högsta domstolen. Anita Hill, den före detta medarbetaren som anklagade Thomas för att ha trakasserat hen-

ne sexuellt, och gjorde president George Bushs nominering av Thomas till högsta domstolen än mer kontroversiell, får sig också mer än en skopa ovet. Den fråga som brukar lyftas fram som en av de viktigaste i den amerikanska juridiken – den fråga som Thomas själv anser delar USA, och som han pekar ut som den underliggande faktorn till motståndet mot honom då han nominerades till högsta domstolen – lämnas däremot därhän. "Roe mot Wade" dyker upp först i redogörelserna kring de utfrågningar som föregick senatens omröstning kring Thomas nominering. Thomas egen åsikt om abortlagstiftningen redovisas med ett par rader i en fotnot. Inget mer. Kort och koncist, som sagt.

När Clarence Thomas väl kommer fram till passagen där han, 1991, endast 43 år gammal, till slut blir godkänd av senaten och insvuren som en av USA:s nio högsta domare avslutar han också sina memoarer. En besvikelse för den som förväntat sig mer än en skildring av Thomas uppväxt och karriärklättring. Det blir ingen vidare diskussion kring uppmärksamade mål, inblickar i det dagliga arbetet i högsta domstolen eller funderingar kring det amerikanska samhällets framtid, en framtid som Clarence Thomas i högsta grad är med om att forma.

Att bemöta den enorma kritik som genom åren riktats mot honom för hans sätt att agera som domare i högsta domstolen anser han inte vara nödvändigt, eller så anser han det vara under hans värdighet. Det enda Thomas försvarar är rätten att vara stolt över sin bakgrund och sin hudfärg trots att hans åsikter inte stämmer överens med åsikterna hos majoriteten av afroamerikanerna i USA. En bok av det här slaget kommer Barack Obama aldrig att behöva skriva.

★ ANDERS RÖNMARK

Biografins revansch

BIOGRAPHY
A BRIEF HISTORY

NIGEL HAMILTON
Harvard University Press 2007

Biografen som genre hade länge låg status, särskilt i akademiska sammanhang. Marxisterna förklarade att det är produktionssättet som gör historien. Eller möjligen massorna. I vart fall inte individerna. Strukturalisterna hävdade att strukturerna gör historien och att individer existerar bara som bärare av strukturer. Poststrukturalisterna förnekade både strukturerna och individerna för att i stället förkunna människans död. På något vis överlevde biografen som genre emellertid allt detta. Med tiden har det kommit ut åtskilliga biografier över marxister, strukturalister och poststrukturalister. Numera har biografigenren fått revansch också genom alla tänkbara former av akademiskt erkännande. Akademiska konferenser om biografen anordnas med korta mellanrum. Bara

på svenska finns ett halvdu-sin böcker som innehåller rapporter från sådana konferenser. Internationellt finns fack-tidskrifter och till och med en universitetsinstitution enbart ägnad åt biografen (det senare på Hawaii).

I en liten bok, *Biography. A Brief History*, har Nigel Hamilton, själv författare till bland annat en biografi över Bill Clinton, givit en populärt hållen översikt över biografins historia. Hamilton poängterar med all rätt att biografen funnits med oss så länge det existerat en mera utvecklad litterär kultur. Det gäller för övrigt alla litterära högkulturer. Indien och Kina har sina biografiska och självbiografiska klassiker likaväl som västerlandet. För egen del börjar Hamilton med Gilgates eposet som han, visserligen med något våld, vill pressa in i den biografiska genren.

Hos greker och romare har vi klassiska biografiförfattare (Plutarchos, Suetonius, Tacitus med flera). I grekisk-romersk miljö börjar också den kristna biografen. Den börjar i själva verket storslaget eftersom kristendomens heligaste skrifter, de fyra evange-

lierna, är biografier där frälsarens liv berättas från krubban till graven (eller från bebådelsen till himmelfärden). Huvudpunkterna i denna biografi går sedan igen i vårt kyrkoår. Överhuvud tycks de flesta religioner ha ett behov att finna rotfäste i stiftarens biografi så att berättelserna om Moses, Buddha, Jesus eller Muhammed fått en avgörande betydelse för respektive religion.

Hamilton diskuterar medeltidens helgonbiografier men också renässansens förnyelse av den profana biografen. Han diskuterar – kanske med ett visst underskattande av skillnaderna – biografier och självbiografier i samma sammanhang. Den som vill kan följa linjen från Caesars torra *De bello galico* via Augustinus innerliga och djupt självvrannsakande *Bekännelser* till Benvenuto Cellinis färgprunkande självbiografi där all blygsamhet övervunnits. Innerligheten och självvrannsakningen får en ny konjunktur när Rousseau i sina *Bekännelser* tar upp tråden från Augustinus. Därmed är tiden också mogen för den moderna intima och individualiserande biografen. Boswell gör ett avstamp med sin berömda *Life of Samuel Johnson*. Den viktoriaiska biografen följer med sina ofta hårt kritiserade tunga "gravstenar" i flera volymer.

Likhet med de flesta författare som skrivit om biografins historia daterar Hamilton den moderna biografins födelse till Lytton Stracheys *Eminent Victorians* 1918. När dörren öppnades och Strachey trädde in i rummet hos de båda systrarna Stephen, upptäckte en fläck på Vanessas vita klänning och nyfiken frågade "Sperma?", inledes enligt den andra system Virginia (senare Woolf) en ny epok i brittisk litteratur. Från och med nu kunde allt diskuteras med samma öppenhet.

Stracheys angrepp mot berömda viktorianer ödesåret 1918 gällde dock inte bara

★ Lytton Strachey hade inte bara Storbritanniens längsta fingrar, utan förnyade även biografigenren. FOTO: BRIDGEMAN ART LIBRARY/IBL BILDVÄR

den sexuella respektabiliteten. För Strachey var ingenting heligt. Han ställde "debunking" på dagordningen för biografien. Det gällde för biografen att vara avslöjande, att sticka hål på humbug, falska pretentioner och uppblåsta eftermälen. Den tappra general Gordon, den helgonlika Florence Nightingale och den fromme kardinal Manning råkade alla illa ut i hans bok. Inte så att Strachey moraliserade eller fördömde, långt därifrån. Men han skrev om allt på ett spjuveraktigt sätt som reducerade proportionerna. Biografen var inte längre hyllning och tribut. Den blev en klapp på axeln för föremålet och en blinkning åt läsaren. Strachey själv skulle med tiden serveras något ur sin egen kokbok när Michael Holroyd kom med sin berömda biografi där bland annat Stracheys homosexualitet lyftes fram.

Under senare årtionden har biografien gått nya öden till mötes. Den har vederbörigen dekonstruerats av postmodernisterna. Den har förvandlats till en ny sorts helgonbiografi över kvinnliga martyrer av feministerna. Den har firat triumfer på filmduken eller teveskärmen eller för den delen teaterscenen i form av gestaltningar av berömda levnadsöden (bland andra Stracheys med filmen *Carrington*, baserad på Holroyds biografi).

Ett för alla praktiserande biografer välkänt ämne berörs av Hamilton, nämligen makten över kvarlåtenskapen. Temat har avhandlats i en bok av en annan Hamilton – Ian Hamiltons *Keepers of the Flame: Literary Estates and the Rise of Biography* (liksom i skönlitterär form av Henry James i *The Aspern Papers*).

Här finns alla varianter från de efterlevandes legitima strävan att hålla den store avlidnes privatliv undan förvanskande framställningar till en egensinnig maktutövning som skadar vederbörandes rykte

och ger upphov till de mörkaste spekulationer om vad som hemlighållits. Olyckliga brittiska exempel utgörs av Somerset Maugham, vars efterlevande ogillade honom så att bara fientliga biografier sanktionerades, eller sir Arthur Conan Doyle, vars papper länge undanhölls i spekulationssyfte. På svensk botten skulle intressanta studier av "keepers of the flame" kunna skrivas om Victoria Benedictssons kvarlåtenskap, som författarinnan medvetet utformade för att ta postum hämnd på älskaren Georg Brandes, eller om Stina Bergman som skickligt registrerade forskningen om maken Hjalmar.

En genre med särskilt burkskap i den anglosaxiska världen är den "officiella" biografien där en person, ofta redan i föremålets livstid, utses att skriva biografien med fri och exklusiv tillgång till alla papper. I synnerhet under senare årtionden har det också blivit vanligt att föremålet ger biografen intervjuer – att utnyttja efter vederbörandes död eller redan dessförinnan. Fördelen med dessa procedurer är att material blir tillgängligt tidigare än som annars skulle blivit fallet. Nackdelen är naturligtvis att biografen binds upp. Eller att en biograf på avvägar utsätts för hätska attacker från föremålet för biografien eller dennes familj. Jag känner biografer som blivit bestulna på sina manuskript därför att de innehållit ogynnsamma uppgifter.

Nigel Hamilton har skrivit med lätt hand och åtskillig lärdom om ett ofantligt ämne. Några uppgifter om hur många biografier som säljs över bokhandelsdiskarna varje år ger han inte, men talen måste vara imponerande. Den som söker en introduktion till biografifigenren gör inget misstag genom att börja med Nigel Hamiltons *Biography. A Brief History*.

SVANTE NORDIN

En smittsam diagnos

NEUROSIS AND MODERNITY
THE AGE OF NERVOUSNESS
IN SWEDEN

PETTERI PIETIKAINEN
Brill 2007

Det senaste decenniet har fenomenet utbrändhet skapat intensiv uppmärksamhet. Från nästan ingens (begreppet lanserades på 1980-talet av Christina Maslach) har det spridit sig som ett gift, slagit ut tiotusentals från arbetsförmåga och blivit en symbol för vår vantrivsel i kulturen.

Det märkliga är att något liknande hände för hundra år sedan, vid sekelskiftet 1900. Här liksom i övriga västvärlden svepte en häftig moderniseringsvåg fram nya livsformer, arbetsstrukturer, tempon och tekniker. En underlig trötthet tycktes drabba dem som befann sig i utvecklingens front. Sjukdomskänslor spred sig epidemiskt. Experterna sökte förklaringen i ett överansvärt nervsystem och lanserade diagnoser som nervositet, neurasteni och neuros. Nervkonceptet var lättfattligt och sipprade raskt in i vardagsspråket. Och intressantast av allt: väl etablerat, medicinskt bekräftat och medialt exponerat tycktes det dra till sig tiotusentals bärare av just de relevanta trötthetssymtomen.

Denna process – hur nervositet och neuros blev ett nationellt hälsoproblem i Sverige – beskriver den finländske idéhistorikern Petteri Pietikainen i *Neurosis and Modernity: The age of Nervousness in Sweden*. Det är en övertygande kulturhistorisk studie som sträcker sig över perioden 1880–1950 och visar på mångfalden av aktörer och intressenter i vad som kan kallas spelet om en diagnos.

Huvudtesen är att neuros smittade. Inte som sjukdom, men just som diagnos. Diagnosen var extremt elastisk och kunde sluka en ändlös repertoar av symtom och kombinerades med aktuella kulturanalytiska tolkningar. Den täckte in gräzonen mellan hälsa och tung psykisk ohälsa, vilket gjorde den mycket användbar som etikett. De drivande aktörerna i denna process var inte patienterna utan nya hungriga professioner som neurologi, psykiatri, psykoanalys och klinisk psykologi, liksom läkemedelsindustri, hälsogurus och entreprenörer på en lukrativ marknad av hälso- och nervhem. Det var just dessa aktörer som kom att bestämma diagnosens spridningseffekt och snabba inflation.

Initialt drogs också alla de som kämpade med ångest, trötthet och smärta till diagnosen. Den var attraktiv för att den inte kopplade gråt och oförmåga till psyket utan till en biomedicinsk faktor (nerverna). Vad som tidigare riskerat att kallas hysteri, hypokondri eller psykasteni sögs upp av ett allomfattande namn med medicinsk legitimitet och viss status. Det var kort sagt bättre att vara nervsjuk än att vara hysterisk, hypokondrisk eller galen.

Men neurologerna släpper snart de funktionella neuroserna till psykiatrikerna, och nya psyko medicinska fält som psykoanalysen skriver om fysiska symtom till emotionella problem och inre konflikter. Lite förenklat kan man säga att det nervspråk som introduceras på 1880-talet på 1920-talet ersätts ett psykspråk. Men vanligt folk, åtminstone utanför de exklusiva kretsarna av freudianska patienter, fortsätter att förstå sig själva i termer av känsliga, trötta, trasiga eller överanstängda nerver.

Pietikainen visar på neurosernas konststillhörighet. Fram till andra världskriget var två tredjedelar av nervpatienter-

na kvinnor, men 1950 är könskillnaden nästan utjämnad. Detta var delvis en effekt av förklaringsmodellen; om neuros inte längre relaterades till svaga nerver, utan till inre konflikt och trauma, var den också mer tillgänglig för män. Neuroserna drabbade heller inte bara eliterna och städernas urbana skikt utan i allt större utsträckning landsbygdens folk (på samma sätt som utbrändheten har kommit att vandra från välutbildade högstatusgrupper till lågstatusgrupper).

Hans genomgång av tusentals patientjournaler dels från nervkliniken vid Serafimerlasarettet, dels från en privatmottagning, skapar närhet till själva lidandet. Parallellerna mellan då och nu är påfallande. Privatpatienterna lider av leda, depression och prestationsångest och blir utmattade av samma skäl som idag: konflikter och vantrivsel på arbetet, av att arbeta för mycket, känna sig illa behandlad av chefen, mobbad, motarbetad eller illa omtyckt, ha misslyckats i affärer, vara pressad av egna ambitioner och gnagande självtvivel. De jagas av tvångstankar, rädsla (för syfilis eller att bli galen) och fobier, särskilt agorafobi och social fobi. De tyngs av sorg efter ett barns död, av relationsproblem som skilsmässa, separationer och

våld, eller av sexuella problem som oförmåga, homosexualitet eller onanistiska utsvävningar.

På den allmänna nervpolikliniken med ett annat socioekonomiskt patientunderlag är problemen annorlunda. De patienter som kommer hit lider inte i första hand av existentiell vanda. De kommer för att de inte får livet att gå ihop, för att de är rädda att inte kunna arbeta eller sova eller koncentrera sig eller bli av med tvångsbeteenden och fixa idéer, eller sluta dricka eller använda tabletter.

Pietikainen kombinerar sina resultat med ett sympatiskt socialt patos. Trots föreställningar om motsatsen – delvis skapade av Freud och hans högreståndsklientel i Wien – har neuroser liksom psykisk ohälsa i stort varit (och är) vanligast bland de svagaste grupperna; de fattiga och arbetslösa, kvinnor, invandrare, handikapade. Utsatthet och sårbarhet hänger ihop. Det är ett bittert historiskt faktum att när diffusa och svårförklarliga tillstånd drabbar de privilegierade blir de ofta vetenskapligt och medialt uppmärksammade, för att tappa status så snart diagnosen byter klass eller kön.

Trots en delvis rapsodisk stil och en väl yttlig behandling av det stora journalmaterialet är Pietikainens slutsatser vikti-

ga. De inbjuder till jämförelser med nuet.

Neuros var mindre en sjukdom än ett psykosocialt eller existentiellt tillstånd. Den rymde alla de symtom som idag beskrivs med namn som ångest, social fobi, posttraumatiskt stressyndrom, depression, utbrändhet och utmattningssyndrom och som intressant nog släpptes loss i samma ögonblick som neurosbegreppet ströks ur "psykiatrins bibel" (DSM-III 1980). Tillspetsat kan man hävda att dessa moderna beteckningar helt enkelt är nya namn på välkända symtom ur en historiskt konstant symtompool.

Det är tänkvärt att diagnosen depression idag tycks följa samma spridnings- och inflationsprincip som en gång neuros. Den ingår i samma spel med många aktörer: vetenskap, läkare och patienter, livsstilsexperter och hälsocoacher, läkemedelsindustri och media. Den glider perfekt in i bilden av en sårbar individ i en sårbar värld och tycks med sina inåtvända symtom väl anpassad till senmodernitetens högt kontrollerade och självdisciplinerade jag.

Men att den utlevande neurotikern inte har försvunnit ur det moderna, vet alla som gillar Woody Allen.

✱ KARIN JOHANNISSON

Naivt om nätdemokrati

LE CINQUIÈME POUVOIR
COMMENT INTERNET
BOULEVERSE LA POLITIQUE
THIERRY CROUZET
Bourin éditeur 2007

LA CONTRE-DÉMOCRATIE
LA POLITIQUE À L'ÂGE DE LA
DÉFIANCE
PIERRE ROSANVALLON
Seuil 2006

Thierry Crouzets *Den femte makten* har en talande undertitel: hur Internet leder till en dramatisk omvälvning av politiken. Crouzet vill analysera vad internets politiska makt består av och hur den fungerar. Han kallar den för "den femte makten", alltså den makt som har blivit till efter de mer klassiska verkställande, lagstiftande och rättsliga makterna samt mediernas makt.

Boken är uppdelad i två huvuddelar. Syftet med den första är att beskriva den femte maktens födelse. Den vilar på en rad konkreta exempel som presidentvalet i USA 2004, folkomröstningen om förslaget till EU-författning i Frankrike 2005 och det franska presidentvalet 2007. Bokens allmänna stil för närmast tankarna till självhjälpsböcker – läsaren duas systematiskt vilket på franska ter sig tämligen konstlat – och romanartade inslag har lagts in på vissa ställen. Men boken är åtminstone lästlöst.

För en europeisk läsare är avsnittet om USA synnerligen intressant. Namnet Howard Dean må redan vara nästan bortglömt här men faktum är att Dean, delstaten Vermonts guvernör och en av dem som kandiderade för att bli demokraternas presidentkandidat, var en nyskapare när det gäller användningen av internet. I brist på finansiella resurser och stöd i de viktigaste medierna kunde han inte föra en klas-

✱ En kvinnlig patient drabbad av förra sekelskiftets innesjukdom – nervositet. FOTO: ARCHIVO/ICONOGRÁFICO, S.A./CORBIS/SCANPIX

sisk valkampanj. Han tog då hjälp av internet och tillsammans med ett litet team lanserade han en helt decentraliserad kampanj. Deans anhängare organiserade sig själva som nätverk, alltså utan att någon tydlig hierarki någonsin blev synlig. Det gav resultat. Sommaren 2003 var Dean den ledande demokratiska kandidaten i opinionsundersökningarna. Han blev visserligen inte utsedd till kandidat i slutändan, men han hade i alla fall bevisat att de stora medierna inte längre var allenarådande.

Samma typ av resonemang förs i delarna om folkomröstningen om EU-konstitutionen i Frankrike. Crouzet lyfter fram den betydande roll som en dittills okänd lärare vid namn Etienne Chouard spelade för nejsidans slutseger. Några veckor före valet lade Chouard ut en artikel på sin personliga webbsida, där han förklarade varför han bestämt sig för att rösta nej till konstitutionsförslaget. Inom några dagar blev hans sajt en av de mest välbesökta på franska internet. Enligt Crouzet förkroppsligar Chouard den engagerade medborgaren som är beredd att ta vid när den intellektuelle av Émile Zolas mytomspunna modell har kastat in handduken.

Den engagerade medborgaren föredrar nätverk framför hierarki, det horisontella framför det vertikala. Fast Crouzet varnar oss för att tro att det finns en sorts gräns mellan den femte makten och de klassiska makthavarna. Politikererna har också lärt sig att använda nätet. Detta med mer eller mindre framgång, men trenden är påtaglig. Crouzet ger till exempel en spännande beskrivning av hur webbmastern för Nicolas Sarkozys parti hade sitt kontor mitt i en av den statliga maktens främsta symboler, nämligen inrikesministeriets byggnad i Paris. Mycket talar för att hävdvunnen makt knappast ger vika så lätt.

Just vid denna punkt i bo-

ken börjar Crouzets bristfälliga teoretiska underbyggnad skina igenom alltmer. Det känns mest påtagligt i bokens andra, mer analytiska del. Bokens centrala motsägelse formuleras i en nötskal av en av Crouzets karaktärer – nämligen Alain Rousset, som är ordförande i regionen Aquitaine. Rousset har enligt egen utsago börjat blogga för att "återigen känna sig som en normal människa", som tar sig tid att reflektera över sina handlingar. Webben är bra, anser Rousset, men det återstår att bevisa att den uppfyller en genuin funktion på det kulturella, ekonomiska och sociala planet.

Aena sidan säger sig Crouzet hålla med: internet spelar en roll fast det inte är i sig "nödvändigt" (man klarade sig ju länge utan det). Å andra sidan är boken pepprad med radikala påståenden i stil med att internetbaserade nätverk "bryter sönder hierarkierna" och att "ingen intresserar sig för (klassisk) politik längre". Det hela spårar ur rejält och lutar obehagligt åt demagogi när han viftar bort grundläggande frågor om makt och legitimitet utan att ens försöka behandla dem på något seriöst vis ("jag kan inte se varför en folkvald politiker skulle vara mer värd vårt förtroende än vem som helst av oss").

Med andra ord är Crouzet bra på att kartlägga hur vissa webbaserade nätverk blivit till och fungerat i konkreta sammanhang men svaga när det gäller att förklara Internets egentliga politiska roll och nödvändighet.

Vid denna punkt kan läsaren behålla Crouzets konkreta exempel i bakhuvudet och gå över till Pierre Rosanvalls bok *La contre-démocratie*. Rosanvalls syfte är att kartlägga nutidens demokratiskick mot bakgrund av dess historiska utveckling.

Hans utgångspunkt är att historiska demokratier all-

tid har uppvisat två fasetter. Å ena sidan har man strävat efter att förklara och rättfärdiga de grunder som makthavarnas legitimitet vilar på. Det har sedan antikens Grekland gett upphov till en mycket omfattande litteratur. Å andra sidan har man alltid försökt kanalisera medborgarnas kontroll över sina ledare. Man utgår alltså från ett misstroende mot de styrande, vilket är vad Rosanvallon kallar för *contre-démocratie*. Det handlar inte om en demokratins motsats utan om en demokratisk form som ibland kompletterar och ibland uppväger – men hur som helst balanserar – den andra. Aktörerna är mångfaldiga, från domstolar till den postmoderna medborgaren med sin bärbara dator.

Rosanvallon tillhandahåller en ytterst väldokumenterad och nyanserad skildring av dessa aktörers samspel med centralmakten, både genom historien och i politisk filosofi. Hans främsta och enligt min mening mest banbrytande poäng är att kontrademokratis aktörer, oavsett historisk skepnad, fyller tre funktioner. De utgör bokens tre huvuddelar.

För det första talar Rosanvallon om en övervakningsfunktion (*fonction de surveillance*). Den blev riktigt viktig under sjuttonhundratalet då man återupptäckte antikens ideal, men den blev en vanlig politisk företeelse först i ett senare tidsskede i och med massmediernas enorma utveckling i modern tid. Politikernas personliga rykte, skriver Rosanvallon, har blivit en grundläggande princip i opinionsbaserade demokratier. I detta sammanhang framstår internet som övervakningsmaktens konkreta uttryck.

Sedan finns en dömande funktion (*fonction de jugement*). Historiskt har det givetvis varit främst domstolarnas roll, men de har aldrig varit ensamma om det. Här handlar

det om domar i bred bemärkelse – alltså en argumenterad bedömning av något slag. Rosanvallon ger en rad historiska exempel, från politiska rättegångar i antikens Grekland till impeachment- och recall-förfaranden i USA, ända fram till 2003 års petitioner mot Kaliforniens guvernör Davis, vilka ledde till att Arnold Schwarzenegger fick jobbet i stället.

Dessutom finns en förhinderfunktion (*fonction d'empêchement*) alltså att kontrademokratis aktörer förhindrar makthavarna att verkställa ett visst projekt. Detta är heller inget nytt. Tanken att "det som angår alla måste godkännas av alla" fanns redan under medeltiden. De socialistiska idéernas utveckling under nittonhundratalet blåste nytt liv i den. Politisk opposition har blivit en oundviklig del av pluralismen. Det hör till demokratins vedertagna praxis att makthavarna skall tydliggöra och rättfärdiga sina handlingar så att medborgarna kan förstå och bedöma dem. Problemet enligt Rosanvallon är att detta nu riskerar att urarta till en mestadels negativ makt. Nu har vi hamnat i en sanktionernas demokrati, där medborgarna mer än gärna utövar sin förhinderande funktion utan att för den skull förmå eller ens vilja försöka erbjuda något alternativ. Nejsidans seger i 2005 års folkomröstning i Frankrike är ett utmärkt exempel. Inget alternativt förslag har lyckats slå igenom politiskt efter den. Folket fick förvisso tillfälle att säga sitt för två år sedan, men sedan dess har knappast någon i maktställning velat vidröra gettingboet igen.

Rosanvalls bedömning av demokratins nuvarande tillstånd är knappast optimistisk – han är ljusår från Crouzets bläöga skildring av de möjligheter som internet ställer till demokratins förfogande.

✶ OLIVIER DANJOUX

Politikens pipa skorrade i musiken

Den historiska genomlysningen fortsätter av det svenska musiklivets relationer till Nazityskland och antisemitismen. Nu står motpolerna Moses Pergament och Kurt Atterberg i fokus.

**MUSIK OCH POLITIK I
SKUGGAN AV NAZISMEN
KURT ATTERBERG OCH DE
SVENSK-TYSKA
MUSIKRELATIONERNA**
PETRA GARBERDING
Sekel Bokförlag 2007

**"JUDARNAS WAGNER"
MOSES PERGAMENT OCH
DEN KULTURELLA
IDENTIFIKATIONENS
DILEMMA**
HENRIK ROSENGREN
Sekel Bokförlag 2007

Den sista februari 1926 spelade Konsertföreningens orkester en del nyheter under ledning av sin tjeckiske chefsdirigent Václav Talich. På programmet i Auditorium vid Vasagatan i Stockholm, bara någon månad före Konserthusets invigning, stod ett uruppförande av Moses Pergaments *Traumfalter* (Drömfjärilar) för sopranstämma och orkester med Iva Aulin som solist.

I *Stockholms-Tidningen* inlöst dagen därpå en recension av Kurt Atterberg. Han konstaterade att Pergament väl fick uppfattas som representant för Ryssland. I övrigt tyckte han sig höra spår av Mahler i stycket, ett tonspråk som han ansåg föga kräset och som han

trodde att Pergament möjligen redan hade övergivit eftersom verket hade några år på nacken.

Recensionen blev startpunkten för en debatt mellan de båda kritikerna och tonsättarna, delvis i spalterna men främst i privat brevväxling. Moses Pergament var vid denna tid också kritiker i *Svenska Dagbladet*. Han värjde sig mot den nationella etiketten han fått sig påklustrad av Atterberg. Som finlandssvensk hade han visserligen på det finska storfurstendömet tid studerat vid konservatoriet i S:t Petersburg. Men han var sedan slutet av första världskriget och Finlands självständighet svensk medborgare. Sin judiska bakgrund framhöll han också starkt i denna diskussion.

Men det skulle snart komma andra tider då frågan om hans identitet skulle ses i ett annat ljus. Två nya doktorsavhandlingar, Henrik Rosengrens "*Judarnas Wagner*" om Pergament (1893–1977) och Petra Garberdings *Musik och politik i skuggan av nazismen* om Atterberg (1887–1974), visar hur nationalitetsfrågan inom kort fick en politisk laddning som, vare sig man ville erkänna det eller inte, var kopplad till modernismens framväxt inom musiklivet och även till antisemitismen, frågor som delvis hängde samman. Rosengren, historiker vid Lunds universitet, skildrar hur Pergament hamnade i en situation där han måste försvara sig både som tonsättare och som representant för en förföljd folkgrupp. Garberding, etnolog vid Södertörns högskola, beskriver Atterbergs roll som Musikaliska akademins sekreterare och därmed en maktfak-

tor för svenskt musikliv i internationella sammanhang; hon ägnar också mycket utrymme åt det politiska språket, inte minst *Lingua Tertii Imperii* som lingvisten Victor Klemperer kallat nazisternas ordbruk.

Det senare är viktigt därför att språket ofta bar och ibland dolde politiken. Ytterst belysande är Atterbergs rapport i ST den 10 mars 1934 från det just avslutade tyska tonsättarmötet i Berlin. Artikeln andas entusiasm både inför den festliga inramningen som sådan – samhället som teater – och inför manifestationen av ett enat tyskt musikliv. Men när han som svensk översättning vidarebefordrar nyckelordet "folklig" har han politiskt desarmat ordet *völkisch*; det tyska ordet är som Garberding påpekar oöversättligt. Där fanns nazismens hela program: från de tyska minoriteternas *heim ins Reich* och den vidare utrikespolitiska expansionen fram till raspolitiken.

Kanske trodde Atterberg naivt att det bara var fråga om en folklig karaktär i musiken, det som Garberding kallar "nationalromantik". Hon har visst stöd i musikalisk facklitteratur för att beteckna Atterbergs musik på det sättet när den nämns i samband med Oskar Lindbergs verk. Men det hade varit bra om hon avvisat den karakteristiken. Nationell karaktär i musiken är en mer komplicerad fråga än så och kan ta sig många uttryck. Den kan erkännas som en spegel av klimat och ljus även av radikala modernister. Den kan användas som byggstenar i framåtblickande verk som av Bartók eller Kodály. Och den kan ha en direkt antinazistisk udd som norrmannen Ha-

rald Saeveruds proteststycke "Kjaempeviselåten".

I Garberdings material framkommer att Atterberg som medlem av det internationella, tyskdominerade Ständiga rådet för musik uppfattade rådet som ett kollegium där det skulle råda jämlikhet mellan deltagarna från skilda länder, de flesta av dessa dock så småningom ockuperade av Tyskland! På tysk sida såg man denna sammanslutning som ett redskap för tysk kulturpolitik. Att Atterberg inte riktigt tog strid i frågan kan ha berott på att han betraktade rådet som en motvikt till det för honom förhatliga ISCM (International Society for Contemporary Music) som var ett forum för modernisterna.

Säkert var han också angelägen om att behålla sina intäkter från tyska framföranden, även om man inte i Garberdings bok får en bild av hur hans ekonomiska källor såg ut. Han var ju förutom musikadministratör, tonsättare och kritiker även tjänsteman vid Patentverket. Taxeringskalendern 1938 redovisar att han hade en för den tiden ansevärd årsinkomst om 25 000 kronor, minst dubbelt så mycket som då ganska högt arvoderade lektorer tjänade. För att få sin opera *Fanal* spelad i det nazistiska Tyskland, under titeln *Flammendes Land*, fick han också göra betydande kringgående rörelser. Hans ändring av slutet var påverkad av tyska synpunkter på en ursprungligen alltför negativ bild av bönderna i handlingen. Dessutom måste textförfattarnas judiska bakgrund förtigas.

Kurt Atterberg höll sig väl med Hitlers Tyskland men man hittar hos honom inte de antisemitiska utfall som ideligen återkom hos den djupt antinazistiske kollegan Wilhelm Peterson-Berger i *Dagens Nyheter*. Hans kritik av utländskt inflytande var inte heller konsekvent, han beundra-

de till exempel Václav Talich. Det är en av många paradoxer som framträder när man granskar den tiden genom sentida glasögon som gärna vill låta allt framträda som tydligt och begripligt – eller obegripligt. När Musikaliska akademien – Kurt Atterberg själv? – strax efter krigsslutet fattade det formellt korrekta men omdömeslösa beslutet att sända just Atterberg som svensk representant till Norge protesterades det häftigt på norskt håll, delvis med fog men också med grundlösa argument som att tyskarna efter okupation av Sverige hade tänkt installera honom som en svensk "Musikführer". En svensk undersökning tillsattes. Den kunde inte misstänkas se genom fingrarna när det gällde Hitlersympatier eller rasism men friade Atterberg. Uppdragsgivaren, Musikaliska akademien, strök dock kritik mot sig själv i slutrapporten.

Med stöd av ett rikt källmaterial ger Garberding en bild av att Kurt Atterberg befann sig i en gråzon där tysksympatier fanns på grund av gammal akademisk och musikalisk tradition, en front mot modernismen med delvis förklädda nationella förtecken och kanske personliga fördelar för den som kunde utnyttja kontakterna. Det framgår att det faktiskt också fanns en sådan gråzon i Tyskland, fastän svår att upptäcka och inte alltid lätt att försvara.

Även Moses Pergament hade ett sådant tyskt arv i bagaget. Hans intresse för Wagner trotsade alla ideologiska spårar. Som antyds i titeln på Rosengrens avhandling hade han planer på att skriva en judisk "Ring". Han kom en bit på väg att förverkliga dem som stumfilm! Dessutom var han gift med en tyska vars far som veteran deltog i Tysklands luftförsvar under andra världskriget.

Pergament hade, skulle vi väl säga idag, en mångkulturell

✶ Nya Dagligt Allehanda driver med svenskt musikliv efter ett tyskt maktövertagande (16/4 1933).

bakgrund, som bokens omslagsbild väl återger: han ses med ryggen mot kameran men fångad framifrån i fyra spegelbilder. Man skulle kunna säga en jude betraktande det svenska, finska, tyska och – möjligen – ryska i sin identitet.

Han sågs på många håll i Sverige som en "främmande fågel", ett uttryck som inte längre uppfattas som den antisemitiska jargong det var. Tydligast var Peterson-Berger som kallade Pergament "utländsk parasit" vilket ledde till handgemäng dem emellan 1929. Till och med Torgny Segerstedt i Göteborgs Handels- och Sjöfarts-Tidning läxade i en Idagspalt upp Pergament för hans "osvenska" beteende men lämnade ordmarodören P-B i fred.

Ordval av det slaget var vanligt i kretsar utanför de rena nazileden som inte drog sig för betydligt värre tongångar i brev till pressen eller privat till Pergament. Han må vara svensk medborgare, hette det, men saknade förstå-

else för det svenska. Även Social-Demokraternas kritiker Patrik Vretblad sållade av "nationella" skäl bort honom från de tonsättare som i första hand borde spelas. Det kan dock tilläggas att Vretblad skrev den mest personliga och läsvärda recensionen av *Traumfalter*, inte utan kritik men helt fri från etiketter och schabloner. P-B i Dagens Nyheter tycks helt ha hoppat över konserten och föredrog att kritisera en japansk operasångerska.

Efter att flera gånger på 1930-talet ha avvisats av Föreningen svenska tonsättare med stor majoritet antogs Pergament som medlem först efter andra världskrigets slut. Föreningens styrelse hade 1930 till och med, men utan framgång, i brev till Svenska Dagbladet krävt att tidningen skulle stoppa honom som kritiker därför att han inte förstod den svenska "folksjälens". Hans egen inställning till frågan om det nationella i musiken var öppen och okomplicerad: han ansåg att det inte var

så svårt att leva sig in i främmande nationers sätt att tänka och känna.

Märkligt nog hamnade Pergament och Atterberg till slut på samma linje i en omstridd fråga: den tyske dirigenten och musikaliska förgrundsgestalten Wilhelm Furtwänglers gästspel i Stockholm 1943 med Beethovens nionde symfoni (finns för övrigt på cd). En bojkottaktion drogs i gång men Pergament, som då var verksam i Afton-Tidningen, avvisade den. Att framföra symfonin med dess humanistiska budskap var, ansåg han, en protestaktion mot nazismen. Det ledde till att Pergament anklagades för medlöperi.

Rosengren noterar en viss tilltagande försiktighet i Pergaments försvar mot rasistiskt färgade attacker men är inte nöjd med en förklaring som andra forskare lämnat i liknande fall: att han helt enkelt inte uppfattade attackerna som antisemitiska. I ett forum som tidskriften *Judisk Krönika* kun-

de han vara mer frispråkig.

Men Pergament strävade efter att bli en "Folkhemmets Pergament" snarare än en "Judarnas Wagner"; med andra ord framstå som svensk och inte i onödan exponera sig för angrepp. Rosengren förklarar också Pergaments återhållsamhet i dessa frågor i *Svenska Dagbladet* med att det fanns en skott-rädsla i tidningsledningen. Det kan verkligen diskuteras: redan i april 1933 hade SvD i en ledare – den var skriven av utrikes-redaktören Gustaf Stridsberg – talat om utrotningskampanjen mot judarna i Tyskland.

Hos de svenska musikhistorikerna har det länge funnits en ovilja att gå längre än till det rent musikaliska när det gäller tonsättarna under denna tid, något som Petra Garberding exemplifierar. Det är intressant att hon med sitt semantiska perspektiv och Henrik Rosengren med sitt etniskt-historiska från skilda håll belyser detta förtjänstfullt och med fokus på två enskilda konstnärsoöden. Att kritiker flitigt recenserade varandra som tonsättare ter sig ganska märkligt för dagens publik men det har onekligen givit författarna innehållsrika historiska källor med gemensamt sammanflöde att ösa ur och en möjlighet att fokusera problemen. Själva musiken lämnas till stor del därhän men det får läsaren ha överseende med, liksom med en och annan eftertänksamhet och saknad källhänvisning. Musiklivet har nu rent av hamnat i frontlinjen när det gäller forskning om svensk kulturpolitik under andra världskriget. *Jeder stirbt für sich allein* (Var och en dör ensam) kallade Hans Fallada en av sina nazikritiska romaner skriven med facit i handen. Men bakom dessa båda svenska tonsättaröden skymtar också kollektivt med sitt ansvar, akademier och yrkessammanslutningar, och den tidsanda de på många sätt representerade.

 HANS WOLF

Förförd av Östersjön

ÖSTERSJÖVÄGAR

PER HÖGSELIUS

Atlantis 2007

BRONSSOLDATENS HÄMND

BALTISKA BETRÄKTELSE

ARNE BENGTTSSON

grannland.com 2007

Vill man göra Östersjön till sin bör man ta sig en fun-derare. Det är ett innanhav som betraktas från många utsiktspunkter. Det har ingen självklar tyngdpunkt. Det har inte gett upphov till en speciell civilisation som gör att man kunde säga om en människa att hon är en "Östersjöbo". Kustländernas folk har haft olika omgivningar att förhålla sig till och bli påmind av. De har drabbats av missioner och religioner, kommers och usurpationer på ständigt skiftande sätt. Den sociala strukturen, särskilt agrarsamhällets, och den politiska kulturen, från handelsrepublik till självhärskardöme, har varit allt annat än enhetliga i vad som hegemoniskt stundom kallas *Ostseeraum*. Heterogeniteten understryks av att väsensfrämmande element hela tiden anträffas utmed stränder och floddalar: varför skulle Viborg annars vara ett "Östersjöns Alexandria", Vilnius "Östersjöns Jerusalem", Sankt Petersburg ett "kejsarligt Amsterdam"?

Det är inte uteslutet att detta oupphörliga inflöde av impulser, denna ibland brytska blandning av oförenligheter ger Östersjöområdet dess ansikte. Finns det inte också något orent, eklektiskt i själva ansatsen? Europeiseringen, eller kristnandet, av nordliga stammar var resultat av flera separata kolonisationsvägar, i det hedniska Litauen så sent som på 1300-talet, och när Ru-rik, svenskättad hövding, kom för att för att få pli på östsla-

verna, dagens ryssar, fann han hos dem kristendomen i en eller annan form.

Vilken forntida verklighet Kalevala-diktningen bär på kommer aldrig att bli helt utrett på grund av skriftlöshet i utgångsläget och en senare tids mångnationalistiska fördomar. Och Östersjöarkitekturen, är den inte ett holändskt påfund? Under renässansen slog sig mästare från tidens ledande sjöfararnation ned i tidig-kapitalistiska metropoler som Danzig och Rostock där det fanns både modemedvetenhet och köpstark efterfrågan på dem.

Den typen av frågor konfronterar Per Högselius i ett sympatiskt oförfärat arbete, *Östersjövägar*. Hans strävan är att säga något väsentligt om området i dess helhet, utan att snava på tidsbundna tolkningsramar. Hans egen är inte lätt att undgå: när kalla kriget slutar med kommunismens kollaps öppnar sig oväntade möjligheter för den regionala interaktionen, kollektiva minnen kan börja bearbetas, nya vägval träffas. Polen och de baltiska staterna hade i flera avseenden lidit värst av en påtvungen avgränsning från väst, också om ryssarna som härskarfolk kom sämst ut materiellt – en lott som blev deras under både vita och röda tsarer. Inte märkligt att många bedömare, där och bland grannar, spådde att en tysk återkomst stod för dörren sedan Ryssland tvingats dra sig tillbaka från sina mest framskjutna östersjöpositioner.

Det tyska kunde, från uppdykande hanseater och ordensriddare till förlusten i första världskriget, ses som ett kitt i kustnära samhällen vilka sinsemellan och internt bjöd på så många säregenheter, språkliga, religiösa, ekonomiska, maktpolitiska, att de närmast bildade ett Centraleuropa i miniatyr. Dessutom: Var inte Tyskland en ojämförlig ekonomisk

magnet vid världsdelens enande 1990?

Till förtjänsterna med Högselius bok hör att författaren illustrerar hur denna euforiska germanism, efter en snabbt upphörande smitta, totalt uppsesat. De baltiska republikerna blev inte förbundstyska kolonier. De orienterade sig metodiskt, var för sig, mot ett Fennoscandia och definierade sig tidigt som nordiska stater. I Danmark, Finland, Sverige fanns politisk vilja och ekonomisk beredskap att gå dessa sköra statsbildningar med rekordkort preexistens till mötes. Det var skickligt spel från ömse håll. Som utrikeskorrespondenten Arne Bengtsson framhåller i en reflekterande och referensrik reportagebok, *Bronssoldatens hämnd*, kom Baltikum strax att lära sig en positiv läxa och i sin tur utöva mentorskap gentemot kaukasiska "Europakandidater": Armenien, Azerbajdzjan, Georgien.

En förklaring till tyskars relativa frånvaro måste emellertid ta fasta på ytterligare faktorer. Hanseatisk imperialism och stortysk intressepolitik försenade Baltikums nationella uppvaknande – för Polens del medförde de tillbakagång och slutligen undergång. Baltyska baroner är för evigt förknippade med livegenskap och knutpiska i Estland och Lettland, en tid svenska östersjöprovinser; de blev av med sina egendomar under den första självständighetens jordreformer. Och även om dagens baltiska ledarskap ser sina nationer som offer för andra världskrigets trauma – förfärande många landsmän deltog dock villigt i judeutrotning på eget territorium – kan det inte vara en konkurrensfördel för någon att förknippas med grymheter i ett så nära förflutet. Var det moderna Tyskland ens på allvar intresserat av att bli en ledande Östersjöstat? frågar författaren. I Kontinentaleuropa har tyskt kapital åta-

ganden så det räcker och förbundsrepubliken har knappast hämtat sig ekonomiskt efter DDR-anslutningen.

Ja, har Tyskland någonsin varit hemma i Östersjöns farvatten? Högselius frejdiga svar är nej. Den maktsfär som formerade sig genom Hansan på 1200- och 1300-talet var "östersjöisk", inte germansk i kulturell bemärkelse. Inte heller tysk, också om affärsspråket tenderade att vara tyska: Tysklands kejsare höll till i Prag och Wien långt fram i tiden. Lübeckare och Rigabor representerar blandidentiteter närmast; det gällde att hålla sig väl med många, vara duglig på mycket. Danzig, "Östersjöns drottning", hade allt att vinna på goda relationer till polska kungar som ofta var benägna att ge stadsborgarna privilegier, eftersom Danzig tidvis överträffade både Krakow och Warszawa i folkmängd och valmonarkin i fråga om finanser. Vad Högselius frammanar är egentligen en – kontrafaktisk – Östersjöhistoria utan teutoner och Hansa.

Tesen underbyggs ej. Högselius framställning är inte heller tesstyrd: han plockar vad han finner. Fångad av impressioner, sommargotlänning sedan länge. När han närmar sig Lübeck från väster och lämnar Hamburg och det tyska bakom sig, undrar man om inte den senare staden är lika mycket "nordsjöisk" eller rentav engelsk som den förra är östersjöisk, möjligen nordisk. Hektiska ferieresor i Östersjölandskapet för honom inte till arkiv och bibliotek, som historiker gärna uppsöker, utan till barer, kaféer, sandstränder. Det blir en räkka härliga dagar, städer och jordbruksbygd ler nästan alltid vänligt, vatten och tid kan båda vara "soldruckna". Författaren är nyförelskad – i Kasia, en polska – men förelskad också i sitt studieobjekt. Förföriskt, förrädisk. Överflödet av positiva förstärkningsord lyckas inte

☛ *Carta Marina da Olaus Magnus från 1572.*

FOTO: BRIDGEMAN ART LIBRARY/BL BILDBYRÅ

skyla skavanker i detaljer: om en stadsmiljö inte är medeltida eller barock, så är den klassisk alternativt klassicistisk, men stadskärnan i Tartu är inte "klassisk" utan rokokko; den berömda sångerskan på operan i Riga heter numera Inessa Galante, inte Inese; i Elbing förbigår författaren Axel Oxenstiernas långa generalguvernörstid och Kaunas och Vilnius jugendprakt missar han helt; Köpenhamnsbon Hjalmar Söderberg var näppeligen hemfallen åt "religiösa grubblarier"; och så vidare.

Läsaren hade velat veta mer

om det Högselius är expert på: miljö och teknik vid Östersjön ur ett historiskt perspektiv. Han hade sett att fördomar om ryssar och ryskhet stannat vid bardisken. Folkpsykologi är inte författarens starka sida. Varför associerar han just till "asiatiska toaletthål" när det stinker? Kommen till Flensburg diskuterar han kvarvarande danskars konstitutionella rättigheter i delstaten Schleswig-Holstein, "men liksom finlandssvenskarna utgör schleswigdanskarna ett om inte utdöende så åtminstone allt tystare släkte", obekymrad om att

finlandssvenskar anses högljudda.

Östersjövägar har en trölig förlaga: Claudio Magris bok om Donau. Den tycks inspirerad av Karl Schlögelns flitiga resande i östra Europa. Men Högselius saknar Magris litterära sensibilitet och Schlögelns intensiva platsnärvaro. Östersjövägar är i långa stycken en drömsk bok, kanske också en drömbok. Jag har en känsla av att Högselius om tio år, mindre störtkär, samlar sig till ett nytt försök.

☛ **ANDERS BJÖRNSSON**

Caesarbiografi i en klass för sig

CAESAR

EN BIOGRAFI

ADRIAN GOLDSWORTHY
ÖVERSÄTTNING: CHARLOTTE
HJUKSTRÖM
Historiska media 2007

Idag är troligen Julius Caesar (100–44 f.Kr.) den romare flest känner till. Alla har olika ingångar till honom. För vissa är han folkets hjälte som kämpade mot högadelns klickvälde. För andra är han en populistisk diktator som störtade den romerska republikens demokrati. Några har läst Caesars egna skildringar om kriget i Gallien, flera känner honom som Asterix högnäste motståndare. Den bild vi har av Caesar är motsägelsefull och formas kontinuerligt av en mängd olika källor. Hur ska vi kunna nå fram till honom efter Shakespeares drama eller de senaste årens böcker, film och tv-program?

Den unge brittiske militärhistorikern och numera författaren Adrian Goldsworthy utkommer nu med *Caesar – en biografi*. Att skriva biografi över en av antikens stora personer är riskabelt, komplicerat och ödsligt. Det är riskabelt genom de svåra vägval skrivandet medför, inte minst mellan det populära och det vetenskapliga. Det är komplicerat genom att det innebär att försöka frigöra sig från många århundradens tolkningar och traditioner som etsat sig fast i själva vår kultur. Det är ödsligt genom att det ekar tomt i historiens svarta rymd som omsluter de ensliga källtexter som bevarats. En Caesarbiograf kan visserligen glädja sig åt att de avgörande decennierna i Caesars liv tillhör Roms bäst dokumenterade period. Flera av de källtexter som haft störst betydelse för eftervärldens bild av Caesar (Sue-

tonius kejsarbiografier, Plutarchos levnadsteckningar och Dio Cassius romerska historia) är dock författade långt efter Caesars död och opålitliga.

Goldsworthys bok, vars engelska originaltitel är *Caesar: The life of a Colossus*, är just kolossal med sina 640 sidor inklusive kronologisk tabell, ordlista, bibliografi, noter och index. Vid första anblicken frågar man sig om det verkligen behövs ytterligare en biografi över Caesar och om läsare kommer att lockas av denna tegelsten. Svaret måste bli ja, och internationellt har boken också blivit hyllad av kritiker och en bästsäljare i sin genre.

Som militärhistorisk forskare har Goldsworthy lämnat viktiga bidrag till vår kunskap om Roms armé. Under senare år har han verkat som framgångsrik populärvetenskaplig författare. Han visade redan i sin *Kejsare och generaler* (på svenska 2006) en förunderlig förmåga att på ett levande och samtidigt nyanserat sätt skriva för en bred allmänhet. Hans nya Caesarbiografi är i detta avseende ytterligare en triumf.

Caesar – en biografi är en mycket läsvärd, ambitiös och balanserad redogörelse för Julius Caesars liv. Goldsworthy förenar forskarens kritiska hållning och saklighet med den folkbildande författarens sinne för komposition och läsarvänlighet. Texten är effektiv men har genomgående ett stort intentionsdjup, även där resonemangen hålls korta för helhetens skull. Goldsworthy är mycket påläst och hänvisar genomgående till alla primärkällor samt till ett relevant urval av den mycket omfattande sekundärlitteraturen. Hans tolkningar är i regel försiktiga och välmotiverade. Man förväntar sig att en militärhistoriker ska ha ensidigt fokus på Caesar som fältherre men Goldsworthys ambitioner är betydligt större än så, och han bidrar med en rik bild av det

✧ Caesar som han gestaltades i tv-serien *Rome*, från 2005.

FOTO: HBO/EVERETT COLLECTION/IBL BILDBYRÅ

romerska samhället, tidsandan och det politiska livet.

Goldsworthy vill begränsa sig till Caesars liv. Det inledande orienterande kapitlet om Caesars värld hålls därför ganska kort, och mordet på Caesar år 44 innebär ett abrupt slut mitt i ett historiskt skeende som inte skulle få sin upplösning förrän åtskilliga år senare. Bokens struktur är traditionell och följer Caesars liv kronologiskt. Den består av de tre delarna "Vägen till konsulatet", "Prokonsul" och "Inbördeskriget och diktaturen". Delarna är ungefär lika omfattande, vilket innebär att 190 sidor ägnas bara åt Caesars åtta år som prokonsul i Gallien. Detta innebär en obalans som inte kan motiveras historiskt. Samtidigt är Goldsworthys skildring av Caesars prokonsulat i Gallien bokens absoluta höjdpunkt. Goldsworthy kan här briljera med sina kunskaper om Caesars strategiska snille, härens sammansättning och utrustning, soldaternas liv i fält och motståndarfolkens militära förutsättningar. Med en utförlighet som tidigare bara funnits i vetenskapliga arbeten beskriver Goldsworthy lättillgängligt de militära operationer som bäddade för den

unika maktposition Caesar senare nådde.

Caesars fälttåg i Gallien är unikt på flera sätt. Först och främst har han själv berättat om sina årliga aktioner i *Kriget i Gallien*. Detta verk tillhör ett av den latinska litteraturens främsta och mest lästa. Caesar infogade i det romerska imperiet land från Rhen i öster, Atlanten i väster och engelska kanalen i norr. Detta stora område förblev romerskt i ytterligare 500 år, vilket säger något om Caesars förmåga att med våld och diplomati hitta former för de underkuvade att långsiktigt acceptera sin nya övermakt. Prokonsulatet innehöll också två expeditioner till Britannien. Dessa korta landstigningar vid världens ände gjorde ett mycket stort intryck på romarna. Goldsworthy gör en lämplig jämförelse med den förundran mänlandningen 1969 väckte. Erövringen av Gallien har naturligtvis haft en enorm betydelse för Europas historia och kultur. Idag reagerar vi förskräckt över den brutala imperialism som ledde till att hundratusentals galler fick sätta livet till. Antikens källor innehåller varierande uppgifter om att Caesar dödade mellan 400 000 och 1 200 000

motståndare under sina åtta år i Gallien. Bakom dessa siffror döljer sig massakrer och övergrepp, vilket – precis som disciplin – tillhörde normal romersk krigsföring.

Dessa intensiva år i Gallien ägnar Goldsworthy mycket utrymme. De resterande sex åren av Caesars liv skulle bli ännu mer dramatiska och innebar att hela den romerska republiken kollapsade. Det inbördeskrig som bryter ut mellan Caesar och Pompeius 49 innehåller alla ingredienser en biograf kan önska sig, men Goldsworthy tappar gradvis engagemanget i sin skildring. De politiska händelser under 50-talets senare del som påverkar maktbalansen mellan huvudpersonerna berörs ganska översiktligt. Därmed skapas intrycket att brytningen mellan Pompeius och Caesar kommer nära in på krigsutbrottet i januari 49. Den gängse bilden är annars att klyftan mellan Caesar och Pompeius gradvis ökar och att de redan flera år tidigare står alltför långt ifrån varandra.

Goldsworthys sätt att allmänt beskriva den politiska situationen i Rom bidrar till det. Han ger en livfull bild av de romerska politikernas personliga drivkrafter och sätter sam-

tidigt de två politiska riktningarna, popularer och optimer, i bakgrunden. Kanske har dessa två riktningar betonats för mycket av historiker men Goldsworthy går för långt åt andra hållet. Enligt hans definition är popularer politiker som lägger förslag som är populära i vida kretsar. Optimater talar han överhuvudtaget inte om som en politisk riktning. En märklig konsekvens av det är att Cato den yngre, som i traditionell mening kan kallas ärkeoptimat och som mer än någon annan person drev Caesar till inbördeskrig, hos Goldsworthy framstår som något slags deltidspopular. I själva verket strävade de flesta politiker under senrepubliken efter att fatta populära beslut. Bakom besluten fanns dock olika politiska mål.

Trots vissa obalanser står ändå Goldsworthys bok i en klass för sig om man jämför med nyare populärvetenskapliga böcker om romartiden. Samtidigt tillför den inte något väsentligt nytt. Mattias Gelzers *Caesar: Politician and Statesman* (engelsk översättning 1968) med sina blott 350 sidor var betydligt mer banbrytande. Båda böckerna är mycket läsarvänliga. Gelzer ger en mer nyanserad bild av politikerna Caesar och Goldsworthy en rikare bild av fältherren Caesar. Goldsworthy kompletterar också Gelzer med senare referenser.

Till sist vill jag lyfta fram Charlotte Hjukströms fina svenska översättning. Hon lyckas med stor kunskap och konsekvens överföra till modern svenska alla militära termer och det politiska och ekonomiska livets olika begrepp i dåtidens Rom. Att "conquer" råkat bli "ockuperat" i stället för "erövrat" eller att Alexandrinska kriget i Caesar-korpuset råkat få fel latinska titel är detaljer som inte förträr huvudintrycket.

✶ FREDRIK OLDSJÖ

Skuldbördan borde spridas

AVSIKT ATT FÖRINTA

SVEN LINDQVIST

Albert Bonniers förlag 2008

År 1992 utkom Sven Lindqvists bok *Utrota varenda jävel*. Där beskrivs Förintelsen som en fortsättning av den europeiska kolonialismen. Tyskarna ville utöka sitt territorium i Europa och mördade invånare som råkade bo i de områden man lade under sig, precis som kolonialmakterna tidigare hade gjort i andra världsdelar: "Auschwitz var den moderna, industriella tillämpningen av en förintelse, på vilken det europeiska världsherraväldet sedan länge vilade."

Boken utlöste en omfattande debatt. Kritikerna konstaterade att Lindqvist inte såg det unika i nazisternas folkmord. För att kunna beskriva Förintelsen närmast som resultatet av en grotesk ekonomisk kalkyl måste han tona ned antisemitismen som drivkraft. Men det fanns inga finansiella eller militära motiv bakom nazisternas vilja att utplåna det judiska folket. När *Utrota varenda jävel* kom ut i pocket gjorde Lindqvist vissa ändringar. Någon mer djupgående revidering av hans synsätt ägde dock inte rum. Det framgår av hans nya bok *Avsikt att förintä*. Även om Lindqvist inte förnekar att antisemitismen är en viktig förklaring till det nazistiska massmordet upprepar han att folkmordet var en fortsättning på kolonialismen och resultatet av en "urspårad ekonomism".

Det nya verket innehåller artiklar och anföranden som tillkommit 1997–2005 och är alltså en klippbok. Ämnesmässigt ansluter sig texterna till böcker som Lindqvist skrev under denna tid, som *Nu dog du* (1999) eller *Terra Nullius* (2005).

Bokens längsta text, "Bombardörömmen", handlar om de brittiska bombningarna av tyska städer under andra världskriget. Lindqvist ägnar stort utrymme åt att bemöta de historiker som velat försvara den brittiska politiken.

Detta är ett viktigt ämne. Kriget mot Nazityskland var naturligtvis moraliskt rättfärdigt. Men angreppet mot till exempel Hamburg drabbade civilbefolkningen på ett fruktansvärt sett och var knappast militärt motiverat. Hur kunde ett demokratiskt land som Storbritannien göra sig skyldiga till detta? Lindqvists svar är att britten hade lärt sig att kriga hänsynslöst i kolonierna.

Att Lindqvist ger kolonialismen skulden till den tyska civilbefolkningens lidande är på sätt och vis följdriktigt eftersom han uppenbarligen anser att kolonialismen är orsaken till nästan allt ont som har skett i världen. I "Fattigdom, makt, fördelning" beskriver han hur européerna lämnade den egna kontinenten och med vapenmakt lade under sig andra världsdelar. Nu håller de vita folken, enligt Lindqvist, övriga folk i ett fast grepp. Detta är orsaken till fattigdomen i u-länderna. Med ett sådant synsätt blir det svårt att förstå varför vissa länder, inte minst i Asien, har lyfts ur fattigdomen medan andra stater har gått motsatt väg. Det var inte kolonialismen eller västvärlden som orsakade svälten i Sovjetunionen på 30-talet, Kina på 50-talet, Etiopien på 80-talet, Nordkorea på 90-talet eller Zimbabwe på senare tid.

I Lindqvists framställning är européerna hela tiden förövare och icke-europeiska folk offer. Västvärlden agerar medan den övriga världen reagerar. Rasismen är, för Lindqvist, en västerländsk företeelse. Han bortser helt från existensen av till exempel asiatisk rasism.

Att människor ännu idag hålls som slavar i Afrika beror, enligt honom, på européernas »

orättvisa världsordning. Också terrorismen sägs vara ett resultat av världsfattigdomen. Lindqvist anser dessutom att kriget mot terrorismen är ett mycket större problem än själva terrorismen.

Det är trist att Lindqvists perspektiv är så ensidigt. Ty de ämnen han tar upp är ofta angelägna. Det finns skäl att erinra om att också demokratier kan begå övergrepp. Kolonialmakterna utförde massmord, som det finns all anledning att skriva om. Den tyska befolkningens lidande under och efter andra världskriget har tidvis varit en lite tabubelagd fråga men bör uppmärksammas.

Ämnena har också på senare år behandlats av svenska historiker. I *Folkmordens historia* (2006) skriver Klas-Göran Karlsson och Kristian Gerner om massmorden i tyska Sydvästafrika och i Kongo under Belgiens kung Leopold II. Peter Englunds *Brev från nollpunkten* (1996) innehåller en längre essä om det brittiska bombkriget.

Dessa två böcker skiljer sig från Lindqvists genom att vara mer allsidiga och nyanserade. Såväl Englund som Karlsson/Gerner skriver utförligt om Stalinterroren i Sovjetunionen. Lindqvist, som hör till intellektuella som romantiserade Maos kulturrevolution, behandlar däremot inte något av de kommunistiska folkmorden.

Trots att hans bok har titeln *Avsikt att förintä* och inleds med ett citat ur FN:s folkmordskonvention har han överhuvudtaget påfallande lite att säga om det senaste århundradets folkmord. Han behandlar inte Rwanda eller turkarnas massmord på armenierna. Dessa händelser skulle vara svåra att passa in i hans schema.

Inte heller skriver han om det pågående massmordet i Darfur, Sudan. Ansvar för det kan inte läggas på väst. Det är inte USA eller Storbritannien

som har hindrat FN från att agera kraftfullt i frågan.

Däremot innehåller Lindqvist bok flera artiklar som inte kan sägas ha med folkmord eller förintä att göra. En av dem handlar om det svenska steriliseringsprogrammet. Där driver Lindqvist en tes som han slår fast redan i rubriken: "Välfärden stoppade steriliseringarna".

Texten är från 1997, då det svenska steriliseringsprogrammet debatterades i svenska tidningar. Förvisso förekom det i denna diskussion överdrifter som förtjänar ett bemötande. Men Lindqvist är minst lika ensidig själv. Han tar inte upp några av de argument som framförts för att det fanns ett samband mellan folkhemspolitik och steriliseringarna. Han nämner inte makarna Myrdal. Det hade varit relevant att påpeka att Alva Myrdal ansåg att vissa välfärdsreformer måste kombineras med ett ökad antal steriliseringar. I artikeln "Kontanta barnbidrag kräver skärpt steriliseringslag?" (1946) – omtryckt i volymen "Något kan man väl göra" (2002) – hävdade hon att kraftiga åtgärder måste vidtas för att hindra "en betald produktion av arvs- och miljömässigt svårt hotade barn".

Lindqvists trovärdighet minskas också av hans märkliga sätt att polemiserar. Ibland presenterar han en bisarr ståndpunkt. Därefter påstår han, utan att ge några som helst belegg, att denna uppfattning är allmänt utbredd. Till exempel: "Demokrati är därför en förlegad styrelseform som bör ersättas av andra, effektivare former. Denna människo- och samhällssyn, som nu åter börjar dyka upp på ledar- och debattsidor i svensk press, har alltid varit central i Robert A Heinleins författarskap." Ingen större svensk tidning har dock på senare år argumenterat för att demokratin borde avskaffas.

Sven Lindqvist har ett stort, och delvis imponerande, författarskap bakom sig. Han har skrivit intressanta livsåskådningsböcker i Vilhelm Eke-

lunds efterföljd. Den som vill läsa något av hans verk har ingen större anledning att välja *Avsikt att förintä*.

DAVID ANDERSSON

Medarbetare i detta nummer

DAVID ANDERSSON Frilansskribent och redaktör för Axess.

KARL-OLOV ARNSTBERG Professor i etnologi.

ANDERS BJÖRNSSON Journalist och författare.

HANS HENRIK BRUMMER Före detta överintendent på Walde-marsudde och Nationalmuseum.

CARINA BURMAN Författare och docent i litteraturvetenskap vid Uppsala universitet.

OLIVIER DANJOUX Fil dr i statsvetenskap.

EVA FAYE-WEVLE Lärare i litteraturvetenskap på Handelshögskolan i Stockholm.

JOHAN FLEMBERG Docent i antikens kultur och samhällsliv vid Stockholms universitet.

HELENA GRANSTRÖM Doktorand i matematik vid Stockholms universitet.

PER HAGMAN Författare och frilansskribent.

HARALD HAMRIN Docent i statsvetenskap, fd journalist och ambasadör.

HANS HEDERBERG Författare och tv-producent.

KRISTINA HELLQVIST Handläggare för flykting- och integrationsfrågor på Svenska kyrkan.

YLVA HERHOLZ Journalist.

PER HÖGSELIUS Fil dr, samtids-historiker vid KTH, Stockholm.

WERNER G. JEANROND Professor of Divinity vid University of Glasgow.

KARIN JOHANNISSON Professor i idé- och lärdomshistoria vid Uppsala universitet.

LISBETH LINDBERG Fil dr i statsvetenskap och journalist.

HÅKAN LINDGREN Frilansskribent.

MERETE MAZZARELLA Författare och professor i nordisk litteratur vid Helsingfors universitet.

LARS MELIN Författare och docent i nordiska språk vid Stockholms universitet.

JOAKIM NILSSON Frilansskribent.

SVANTE NORDIN Professor i idé- och lärdomshistoria vid Lunds universitet.

SOFIA NYBLUM Musikkritiker i Svenska Dagbladet och programledare på Axess TV.

FREDRIK OLDSJÖ Fil dr i latin vid Stockholms universitet

MARIA PETTERSSON Frilansskribent.

ANDERS RÖNNMARK Frilansskribent.

ANJA SAHLBERG Frilansskribent.

KIM SALOMON Professor i internationell historia vid Lunds universitet.

ROGER SCRUTON Författare och filosof.

JELENA SELIN Frilansskribent.

NATHAN SHACHAR Journalist och författare.

STAFFAN ULFSTRAND Professor emeritus i ekologisk zoologi vid Uppsala universitet.

HANS WOLF F d musikkritiker i Dagens Nyheter.

RICHARD WOLIN Professor vid Departments of History and Political Science, City University i New York.

Gör som alla andra!
Gå in på partikompassen

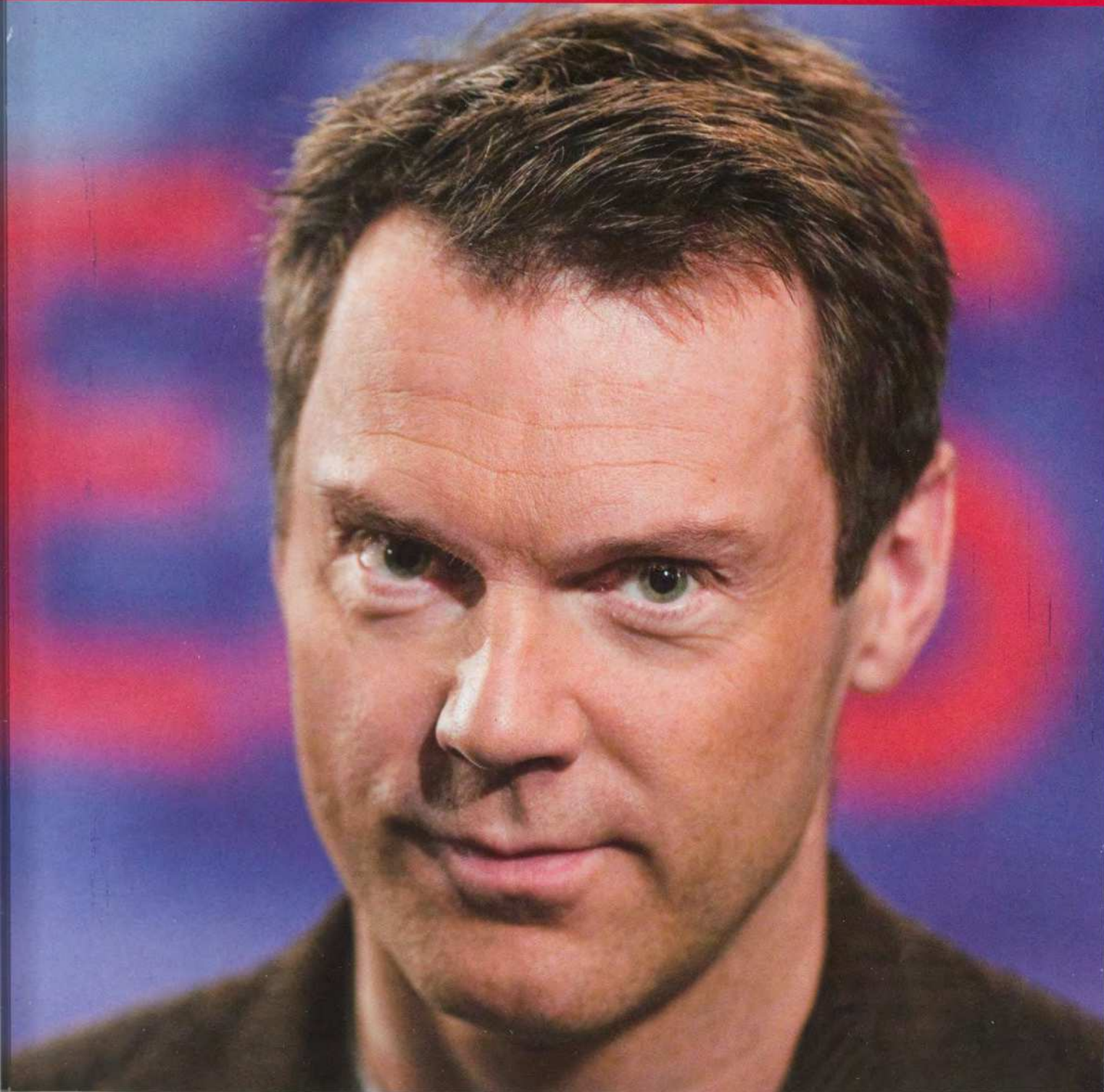
www.axess.se

VEM ÄR DU?

Här är ditt resultat:

AXESS TV - SVERIGES KULTURKANAL

Ekdal på Axess TV söndagar 21.00

Vinnare av det alternativa TV-priset 2007

"Årets samhälls- och kulturprogram"

AXESS TV

Axess TV finns i det digitala marknätet på kanalplats 25 samt i Com Hems digitala utbud kanalplats 42.

Besök gärna www.axess.se för att se tablån, flera av våra program samt information om hur du får in vår kanal.

YOUR NEXT TOUR AB -DIN BÄSTA RESEKLUBB

VÅRA FESTLIGA RESOR!

Välkommen att ta del av kommande resor.
Ring för detaljprogram eller besök vår hemsida
www.yournexttour.com

Alla resor med avgång från Stockholm, Köpenhamn och Göteborg.

FIRA PÅSKEN I PARIS MED TRE OPEROR

20/3 – 25/3 2008

Påsk i Paris – den perfekta årstiden att besöka en av världens vackraste och mest inspirerande städer. Följ med till den goda matens, flanörernas, konstmuseernas och modets huvudstad och se inte mindre än tre operor i tre olika operahus. **PARSIFAL** på Bastille-operan, **RUCKLARENS VÄG** på den vackra gamla Parisoperan Garnier, och **ZAMPA** på Théâtre de l'Opéra-Comique. Vår operaciceron, Johan Molander från Kungliga Operan i Stockholm, kommer att berätta allt om de tre operorna och de intressanta operahusen där de framförs. Vi får även vara med om en utflykt till Ludvig XIV praktfulla slott Versailles, i utkanten av Paris. Givetvis så njuter vi av det franska köket och dom goda vinerna!

Förstklassig och upplevelserik

OPERA OCH KONSTRESA TILL TALLINN OCH RIGA

27/3 – 1/4 2008

Följ med till Tallinn där vi upplever Giuseppe Verdis **RIGOLETTO** och i Riga får vi vara med om den festliga **PREMIÄREN** på Anton Dvoráks opera **RUSALKA** (Sjöjungfrun), dessutom upptäcker vi stadernas fascinerande arkitektur och kulturskatter! Givande museibesök och spännande utflykter.

DONAUKRYSSNING MED RIVER CLOUD II BUDAPEST – HARSOVA (Svarta Havet)

5/7 – 13/7 2008

Välkomna att följa med på en annorlunda kryssning genom Östeuropa längs floden Donaus färd mot Svarta Havet! Sträckan från Budapest i Ungern genom Serbien, Bulgarien och Rumänien till Donaus utflöde i Svarta Havet är åter öppen för kryssningstrafik och erbjuder många spännande strandhugg och utflykter till platser som inte tillhör de vanliga turistmålen. Givetvis kommer ni att få avnjuta en konsert ombord med vår egen hovsångerska **Birgitta Svendén** och pianist i världsklass "nämligen" professor **Thomas Schuback**. Muskciceron Johan Molander från Kgl. Operan.

NYSLOTT/SAVONLINNA OPERAFESTIVAL

20/7 – 24/7 2008

Världens vackraste operafestival har den kallats, den årliga festivalen på Olofsborgs fästning i Nyslott/Savonlinna.

Ta några dagars sommarsemester i det finländska insjöområdet och passa på att se två av operafestivalens bästa föreställningar: Verdis **AIDA** och Wagners **DEN FLYGANDE HOLLÄNDAREN**.

Vi reser till Finland med Silja Line när den nordiska natten är som vackrast. Vi hinner bland annat med en ångbåtstur på Saimen och ett besök i konstcentret i grottorna i Retretti. Givetvis äter och dricker vi gott under hela resan. Programmet är upplagt av vår erfarne muskciceron Johan Molander från Kungliga Operan i Stockholm.

OPERA- OCH KONCERTRESA TILL FESTSPÉLEN I BREGENZ MED TOSCA OCH "FESTWOCHE ALTER MUSIK" I INNSBRUCK

27/7 – 31/7 2008 5 DAGAR

BREGENZER FESTSPIELE hade sin första föreställning 1946 på den numera världsberömda scenen, som byggs upp en bit ut i Bodensjön för varje uppsättning. Den amfiteatraliska utomhussalongen har plats för 7 000 åskådare och är utrustad med en ljudanläggning, som garanterar högsta tänkbara akustiska kvalitet. Alla stora operaartister har någon gång sjungit här tillsammans med Wiener-symfonikerna vid de årliga festspelen i juli-augusti. Vi besöker också MAINAU och INNSBRUCK. Vår operaciceron är Johan Molander från Kungliga Operan.

LONDON OCH GLYNDEBOURNE

10/8 – 13/8 2008

Välkomna på sensommaren till ett högklassigt musikevenemang. En verklig godbit att se fram emot: Vi får vara med om en av de världsberömda "**Proms-konserterna**" (symfonikonsert) i Albert Hall, London och operafestspelen i Glyndebourne, dit vi exklusivt lyckats få biljetter **CARMEN** av **G Bizet**. Muskciceron Johan Molander från Kungliga Operan i Stockholm.

FÖRETAG OCH FÖRENINGAR VI SKRÄDDARSYR ERA RESOR EFTER ÖNSKEMÅL!

YOUR NEXT TOUR AB

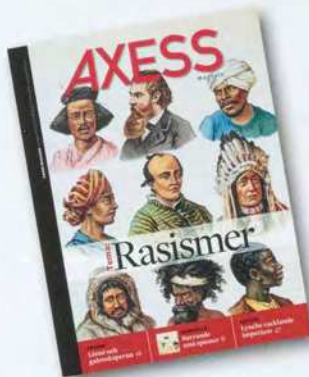
Lill-Jans Plan 2 114 25 Stockholm
info@yournexttour.com

-DIN BÄSTA RESEKLUBB

Tel: 08-611 51 50 Fax: 08-735 60 40
www.yournexttour.com

”Axess är
landets bästa
idétidskrift”

DAGENS NYHETER

AXESS *magasin*
SAMHÄLLE VETENSKAP KULTUR

**PROVA
NU!**

**3 nummer av
Axess magasin
för 59 kronor!**

Prova 3 nummer av Axess magasin för 59 kronor!

MAGASINET SOM GER DIG
ETT FÖRDJUPAT PERSPEKTIV PÅ SAMHÄLLE,
VETENSKAP OCH KULTUR

☐ **Ja! Jag vill prova 3 nr av Axess
magasin för 59 kronor!**

När min beställning är mottagen får jag mitt första
nummer av Axess magasin.

NAMN:

ADRESS:

POSTADRESS:

E-POSTADRESS:

MOTTAGAREN
BETALAR
PORTOT

Axess magasin
Axess Publishing AB
20494453
SVARSPOST
110 07 STOCKHOLM